

Курдупель Цахес, якога звалі Цынобэр

Казка

Эрнст Тэадор Амадэй Гофман

з нямецкай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

Разьдзел першы

Маленькі ваўкалак. — Вялікая небясьпека пастараваму носу. — Як князь Пафнуцій уводзіў у сваёй краіне асьвету, а фея Розабэльвэрдэ трапіла ў прыют шляхетных паненак.

Непадалёк ад чароўнай вёсачкі ўзбоч дарогі на добра ўпаранай сонцам зямлі ляжала ў лахманах гаротніца-сялянка. Галодная, сасьмяглая, уся зьнямоглая, няшчасная ўпала, несучы цяжэнныя рэзгіны з сухім ламаччам, якога яна назьбірала ў лесе, і як што зусім нябога выбілася з духу, дык і зайшло ёй да галавы, што вось і пераняла яе сьмерць і кладзе крэс яе нэндзы. Але крыху асіліўшыся, яна паслабіла вяроўкі на прывязанай за плячыма ношцы і памаленьку перавалаклася на мураўку. І тут ужо заенчыла:

— І чаму я адна, — бедавала яна, — з чалавекам маім перавялася ў галечы і горы? Ці ж бо не адныя мы на цэлую вёску працуем як выклятыя, а жывём у вечнай нястачы, на скарынку хлеба разжыцца ледзь можам? Гады тры таму назад, капаючы гарод, выгарнуў мой чалавек зь зямлі залатыя манеты, аж мы ўжо былі падумалі, што вось ужо й шчасьце завінула да нас і пачнецца далей нашае дабрадзенства. Аж не! — Грошы ўкралі злодзеі, дом і хлеў згарэлі дашчэнту, збажыну ў полі вышetryў град, і, каб дарэштваваць нашы бядоты, пакарала нас неба гэтым недаросткам-ваўкалакам, якога я нарадзіла на сорам і сьмех усёй вёсцы! Пад сьвятога Лаўрэна стукнула малому тры з палавінай, а яно ўсё яшчэ не стаіць на сваіх павучыных ножках і не гаворыць, а толькі яўкае, толькі муркае, бы той кот, а жарэ ж, клятае выродзьдзе, як здаровае, як бы ўвосем, а ўсё роўна яму — як наскрозь праходзіць. Божачка, умілажалься зь яго і з нас! Няўжо мы так і змусімся гадаваць хлапчаны сабе на пакуту і яшчэ большую нэндзу: з кожным днём дзіця есьціме больш і больш, а працы зь яго кот наплакаў. Не, не, ня можа чалавек вытрываць усяго гэтага! А хай бы я лепей сканала! — І гаротніца пачала стагнаць і галасіць, аж пакуль жаль горкі зусім не дапёк яе; змогшыся, яна заснула.

Нябога і праўда магла бедаваць і жаліцца з такім брыдкім вырадкам, якога нарадзіла тры з палавінаю гады таму назад. Тое, што зь першага вока можна было

прыняць за дзіўна выкрыўлены кавалак каравага дрэва, было сапараўды нешта выродлівае, пядзі зь дзьве ў рост, дзіця; пакладзенае ўпоперак ношкі, яно цяпер выпаўзла адтуль і, нешта вуркочучы, юрзалася ў траве. Галава ўрасла ў плечкі, на сьпіне нейкая наросьціна, як гарбуз, а адразу ад грудзей расьлі ножкі, тонкія, як дубцы зь ляшчыны, і ўсё яно было як бы расьсечаная рэдзька. Пустое вока не разгледзела б твару, але калі пільней, дык можна было ўбачыць нос, доўгі і шылаваты, ён тырчаў з-пад чорных скаўтуненых валасоў, і маленькія чорныя зь іскрынкамі вочкі — усё гэта ўдадатак да маршчыністага старэчага твару, здавалася, выкрывала ў ім маленькага альраўна.

І вось, калі, як ужо сказана, пакутніца глыбока заснула, а сыноч яе прыгарнуўся да яе, сталася так, што паненка фон Розэншэн, патронка бліжэйшага прыюту, якраз вярталася тою дарогаю са шпацыру. Яна спынілася і, як што душою і сэрцам была добрая спагадніца, дык убачаная ёю карціна бядоты людское моцна ўшчаміла яе.

— О справядлівае неба, — усклікнула яна, — колькі няшчасьця і гора на гэтай зямлі! Бедная гаротніца! Ведаю, ня жыве а клевае, працуе з-над сілы астатняе, голад і клопат стачылі яе. Толькі цяпер я адчула ўбоства і немач сваю! Ах, каб жа я магла памагчы, як душою зычу! Але ўсё, што яшчэ засталася ў мяне, тыя нямногія дары, якіх ліхі варожы лёс ня здолеў ні ўкрасьці, ні зьнішчыць, усё, што яшчэ ў маёй волі, я цьвёрда і ўпэўнена хачу пакласьці на тое, каб ухіліць бяду. Грошы, а каб жа я іх толькі й мела, табе, нябожа, не памаглі б, а можа нават яшчэ й дарэштавалі б долю тваю. Табе і твайму чалавеку, вам абайм, багацьце не наканавана; у таго золата цячэ з кішэні, ён і сам ня ведае як, яно толькі больш спрычыняе маркоты, і чым больш яму перападае, тым бяднейшы ён робіцца. Але ведаю я: больш, чым усё якое, больш за беднасьць, точыць тваё сэрца гаркота, што прывяла ты на белы сьвет гэту маленькую пачвару, якую, нібы цяжкую ліхую навалач, мусіш несці праз усё жыцьцё. Статным, прыгожым, дужым, разумным хлопчык гэты ніколі ня стане, але, можа, удалца паспрыяць яму нейкім іншым чынам.

Тут паненка асела на траву і ўзяла малое на калені. Злосны карлік вывінаўся і ўпіраўся, бурчаў і спрабаваў укусіць паненку за палец, але яна сказала:

— Супакойся, супакойся, мой хрушчык! — і пачала пяшчотна і далікатна гладзіць яго па галоўцы, ад лобіка да патылачка. І спаквалютку, пакуль гладзіла, кудлы ў малога расправіліся, расклаліся прадзелам, роўнымі пасмамі ўлегліся вакол лоба, мякка апалі на вострыя плечы і гарбузаватую сьпінку. Малое ўсё спакайнела і спакайнела і, нарэшце, моцна заснула. Тады паненка Розэншэн асьцярожна паклала яго на мураву каля маці, папырскала на яго пахучай вадою зь нюхальнай пляшачкі, якую яна дастала з торбачкі, і пасьпешліва адышла.

Прачнуўшыся неўзабаве, жанчына адчула, што неяк дзіўна падужэла і пасьвяжэла.

— О-го, — усклікнула яна, — колькі бадзёру мне даў кароткі сон! Але ўжо сонца на спадзе, пара дахаты! — Тут яна ўжо хацела была падважыць ношку на пагоршкі, заглянула ў яе, аж малога й няма. А тое падвялося з травы і жаласна занюнькала. Маці зірнула на яго, пляснула рукамі, здзіўленая, і ўсклікнула:

— Цахес, маленькі мой Цахес, а хто ж гэта так прыгожа цябе зачасаў? Цахес, мой маленькі Цахес, як добра ўпасавалі б табе гэтыя пасмачкі, калі б ня быў ты такі брыдкі. Ну, ходзь, ходзь сюды — лезь у ношку.

Яна хацела схпіць яго і пакласьці на ламачча, але малы Цахес пачаў адбрыквацца, дражніцца і досыць выразна яўкнуў:

— Ня хоцаца!

— Цахес, маленькі мой Цахес! — не памятаючы сябе закрычала жанчына. — Хто ж гэта навучыў цябе гаварыць? Ну, калі ўжо ты так файна зачасаны, так спраўна гаворыш, дык, можа, і бегаць умееш?

Яна ўскінула на плечы ношку, малы Цахес ухапіўся за яе хвартух, і так яны пайшлі ў вёску.

Меліся яны там прайсьці міма пастаравай хаты, і знагодзілася так, што пастар

якраз стаяў у дзв'ярах са сваім малодшым сынам. Убачыўшы кабету зь цяжкай ношчай і малога Цахеса, што ўчапіўся за яе хвартух, пастар прывеціў яе словамі:

— Добры вечар, фраў Ліза! Як здаровіцца? Як добрыцца? Чым дух бавіце?

Цяжкая ў вас ношка, вы ж ледзьве ідзяце. Прыселі б і адпачылі на лаўцы вось, я скажу служанцы, хай прынясе напіцца!

Фраў Ліза не далася доўга ўпрошваць, апусьціла ламачча на зямлю і ўжо была раззьявіла рот, каб панаракаць багатаму пану на сваё гора, але ад рэзкага руху малы Цахес страціў раўнавагу і пакаціўся пастару пад ногі. Той борзэдзенька нагнуўся, падняў малое і сказаў:

— Вой, фраў Ліза, фраў Ліза, які ж у вас міленькі, прыгожанькі хлопчык!

Ён узяў малое на рукі, пачаў яго лашчыць і, здавалася, ані не зважаў, што злы недаростак брыдка вурчыць і яўкае і нават мерыцца ўкусіць шаноўнага пана за нос. Фраў Ліза, зусім зьбітая спанталыку, стаяла перад сьвятаром, лупіла на яго застылыя ад здзіўленьня вочы і ня ведала, што тут падумаць.

— Ах, дарагі спадару пастар, — нарэшце занудзіла яна, тхімкаючы носам, — вам, служку божаму, грэх сьмяяцца зь беднай кабеціны, якую няведама за што пакаралі нябёсы гэтым агідным ваўкалакам.

— Глупства, — сур'ёзна запярэчыў сьвятар, — глупства верзяце, мілая фраў! Сьмяяцца... ваўкалак... кара нябесная! Я не разумею вас і ведаю адно, што вы, мабыць, зусім асьлепілі, калі шчырым сэрцам ня любіце вашага чароўнага сынка! Дай бусі, мілае дзіцятка! — Пастар песьціў хлопчыка, а Цахес бурчаў: „ня хоцаца!” — і зноў мерыўся ўхапіць яго за нос.

— Во, паскуднае страшыдла! — аж спалохалася фраў Ліза.

Але тут загаварыў пастараў сын:

— Ах, мілы мой тата, ты такі добры, такі лагодлівы зь дзецьмі, што яны, пэўна, усе цябе шчыра любяць!

— Паслухайце толькі, — усклікнуў пастар, бліснуўшы вачыма ад радасьці, — вы толькі паслухайце, фраў Ліза, гэтага цудоўнага, разумнага хлопчыка, вашага мілага Цахеса, гэтага нелюбка вашага. Я ўжо прымячаю, што вы ніколі ня будзеце яму радыя, які б разумны і прыгожы ён ні быў. Вось што, фраў Ліза, аддайце мне вашага хлопчыка, ён падае вялікія надзеі. А я буду даглядаць і выхоўваць яго. Пры вашай беднасьці ён толькі завада вам, а мне будзе радасьць гадаваць яго як роднага сынка!

Фраў Ліза ніяк не магла прыйсьці да памяці ад дзіва такога і ўсё гаварыла:

— Ай, дарагі спадару пастарка, няўжо вы і праўда не жартуеце і хочаце ўзяць да сябе маленькага нетапыра, выхаваць яго і адвесьці ад мяне ўсе бядоты, якія я мела праз гэтага ваўкаватага немысьля?

Але чым больш расьпісвала фраў Ліза гідкую брыдоту свайго гнома, тым гарачэй зацінаўся пастар і даказваў, што яна ў сваім вар'яцкім асьляпленні не заслужылася на такую каштоўную даброць, дабраславеньне нябёсаў, якія паслалі ёй дзівоснага хлопчыка, нарэшце, разгневаўшыся, з маленькім Цахесам на руках унег у хату і замкнуў за сабою дзверы на засаўку.

Як скамянелая стаяла фраў Ліза пад дзв'ярыма пастаравай хаты ня ведаючы, што й падумаць. „Ды што ж гэта, Госпадзе, — разважала яна сама з сабою, — здзеялася з нашым шаноўным пастарам, чаго гэта яму так моцна палюбіўся бедны Цахес, што ён прымае дурнога курдупеля за прыгожага і разумнага хлопчыка? Але хай паможка Бог добраму спадару, ён зьняў з маіх плячэй цяжар і ўзбатаваў яго на сябе, нахай-от пабачыць сам, як лёгка яго несці! Уга, як палягчэла ношка без малюткі Цахеса, зь ім — адна марока!

І тут фраў Ліза падняла на плечы ношку ды весела й бястурботна пайшла сваёй дарогай.

Што ж да патронкі фон Розэншэн альбо, як яна сябе называла, Розэнгуншэн, дык ты, ласкавы мой чытач, — калі б і зарупела мне пакуль там што якое памаўчаць пра тое, — усё-такі здагадаўся, што тут была спадыспаду нейкая адмысловасьць. Бо тое, што шчырадушны пастар палічыў мальца Цахеса прыгожым і разумным і

прыняў як роднага сына, тлумачыцца ня чым-небудзь такім, а таямнічым уздзеяннем яе рук, якімі яна паглядзіла малога па галоўцы і расчасала яму валоскі. Аднак, любасны чытач, нягледзячы на тваю найглыбейшую празорлівасць, ты ўсё-такі можаш заблытацца ў няправільных здагадках альбо, на вялікую шкоду нашаму расказу, пераскочыць праз многа старонак, каб хутчэй даведацца пра гэтую таямнічую прынцэсу; дык лепей ужо я сам бязь лішняга адкладу раскажу табе як мае быць усё, што ведаю пра гошую пані.

Паненка фон Розэншэн была высокага росту, з высакароднай, імпазантнай статурай і крыху ганарлівай уладнасьцю. Яе твар, хоць яго і можна было назваць вельмі прыгожым, асабліва калі яна як звычайна строга і нерухома глядзела наперад, усё-такі рабіў нейкае дзіўнае, амаль злавеснае ўражаньне, што след было б аднесці на незвычайную, дзіўную складку паміж брывамі, але яна сама толкам так і ня ведала, ці дазваляецца патронкам насіць на лобе нешта падобнае; але пры гэтым у яе паглядзе, часцей у часіны, калі цвітуць ружы і стаіць пагода, сьвяцілася такая вабнасьць і лепата, што кожны адчуваў сябе захопленым салодкай, неадольнай замілаванасьцю. Калі я першы і апошні раз меў прыемнасьць бачыць гэтую даму, яна, калі меркаваць па знешнасьці, была сама-сама ў росквіце, сама будзь-будзь, і дасягнула зэніту, і я думаў, што на маю долю выпала вялікае шчасьце ўбачыць яе акурат на гэтым павароце і нават нейкім чынам спалохацца яе дзівоснай прыгажосці, якая вось-вось ужо магла і прывянуць. Але я памыляўся. Вясковыя старажылы кажуць, што ведаюць гэтую пані, колькі сябе памятаюць, і што яна заўсёды была такая, ні старэйшая, ні маладзейшая, ні брыдчэйшая, ні прыгажэйшая, а рыхтык як цяпер. Мабыць, час ня меў улады над ёю, і ўжо адно гэта было дзіўна. А тут яшчэ дадаваліся іншыя самыя розныя акалічнасьці, якія, пасля сталай развагі, бянтэжылі кожага настолькі, што ён урэшце сам блытаўся ў сваіх здагадках. Па-першае, вельмі ясна выяўлялася сваяцтва паненкі Розэншэн з кветкамі, імя якіх яна насіла. Бо на ўсім сьвеце ня было чалавека, які ўмеў бы, як яна, выганяць такія дзівосныя тысячапялёсткавыя ружы, а ў яе, толькі яна, бывала, уторкне ў зямлю які-небудзь сухі, калючы дубчык, аж бач — на ім пышна пачыналі расьці гэтыя кветкі. Да таго ж было вядома, што самотна гуляючы ў лесе, паненка голасна гутарыць з нейкімі таямнічымі галасамі, падобна на тое, што гэта былі галасы дрэў, кустоў, крыніц і ручаёў. А аднаго разу адзін малады мысьліўчык нават падгледзеў, як яна стаяла ў лясной нетры, а вакол яе пырхалі і лашчыліся да яе рэдкія, нябачныя ў гэтай краіне птушкі са стракатым бліскучым пер'ем, яму нават здалося, нібыта яны, весела цьвіркочучы і сьпяваючы, расказвалі ёй розныя пацешныя прыгоды, а яна радасна смяялася. Усё гэта прыцягнула да сябе ўвагу навакольнаў неўзабаве пасля таго, як паненка фон Розэншэн паступіла ў прыют. Яе прынялі туды паводле княскага загаду; а таму барон Прэтэкстатус фон Мондшайн, уладар маёнтка, у суседстве зь якім быў прыют і дзе ён быў апекуном, супроць гэтага ня меў нічога, нягледзячы на тое, што яго тудалі страшныя сумненьні. Дарма ён старанна шукаў прозьвішча Розэнгруншэн у „Кнізе турніраў” Рыксэнра і ў іншых хроніках. На гэтай падставе ён справядліва мог запаняверыцца ў правах на паступленьне ў прыют паненкі, якая не магла паказаць радавод у трыццаць два продкі, і нарэшце, зусім ужо ў поўнай скрусе, са сьлязьмі на вачах прасіў у яе, заклінаючы небам, каб, прынамсі, хоць не называла сябе Розэнгруншэн, а Розэншэн, бо ў такім імені ёсьць хоць які сэнс і тут можна знайсці хоць якога продка. Яна, каб дагадзіць яму, згадзілася. Магчыма пакрыўджаны Прэтэкстатус нейкім чынам паказаў сваю прыкрасць да бязпродкавай паненкі і тым самым даў зачэпку ліхім пагудкам, якія ўсё больш і больш распаўзліся па вёсцы. Да тых чароўных гутарак у лесе, ад якіх, зрэшты, ня было вялікай бяды, дадаліся розныя іншыя падазронасьці; чуткі пра іх перадаваліся з вуснаў на вусны і выяўлялі сапраўдную сутнасьць паненкі ў даволі двухсэнсоўным асьвятленьні. Цётхна Ганна, солтысіха, бажылася, што за кожным разам як паненка, высунуўшыся ў акно, моцна чхне, ва ўсёй вёсцы скісае малако. Як толькі гэта пацьвердзілася, сталася самае

жудаснае: Міхель, настаўнікаў сын, ласаваўся ў прыюцкай кухні смажанай бульбай і быў засьпеты паненкай, якая, усміхнуўшыся, пагразіла яму пальчыкам. Рот у хлопца так і застаўся раззьяўлены, быццам у ім застрагла гарачая печаная бульбіна, і з таго часу ён мусіў насіць шыракаполы капялюш, а то дождж сек бы бедалагу проста ў горла. Неўзабаве ўсе пераканаліся, што паненка ўмее загаворваць агонь і ваду, насылаць буру і град, каўтун і іншую паляндру, і ніхто не сумняваўся, што пастух меў рацыю, калі расказваў, як ён апоўначы з жахам і трымценьнем на свае вочы бачыў, што паненка лётала ў паветры на памяле, а сьпераду ляцеў вялізаны жук, і сіняе полымя шугала паміж ягоных рагоў! І ўсё забурліла, захвалывалася, усё паўстала на ведзьму, а вясковы суд пастанавіў ні многа ні мала, як выклікаць паненку з прыюта і ўкінуць у ваду, каб яна прайшла належнае ведзьмам выпрабаваньне. Барон Прэтэкстатус не ўсупрацівіўся гэтаму і, усміхаючыся, казаў сам сабе: „Вось так яно і бывае з простымі бязроднымі людзьмі, якія не са старадаўняга знакамитага роду, як Мандшайны.” Паненка, якой паведамлілі пра небяспеку, уцякла ў княскую рэзыдэнцыю, пасля чаго неўзабаве барон Прэтэкстатус атрымаў ад заможнага князя кабінэтны ўказ, якім да ведама барону даводзілася, што ведзьмаў ня бывае, і загадвалася сачыць за посьпехамі ў плаваньні прыюцкіх паненак, вясковых судзьдзяў увязьніць у вежу, а астатнім сялянам, а таксама іхнім жонкам пад страхам адчувальнага цялеснага пасячэньня, абвясціць, каб і на ўме ня мелі думаць пра паненку Розэншэн нічога благога. Яны схамянуліся, спалохаліся кары і наперад пачалі думаць пра паненку толькі добрае, што мела вельмі дадатныя наступствы для абодвух бакоў — як для вёскі, так і для паненкі Розэншэн.

А кабінэту князя было добра вядома, што паненка фон Розэншэн была не якая там сякая-такая, а славуцкая на ўвесь сьвет фея Розабэльвэрдэ. А было яно ўсё так.

На ўсёй зямлі наўрад ці можна было знайсці краіну, каб была прыгажэйшая за тое маленькае княства, дзе быў маёнтак барона Прэтэкстатуса фон Мандшайна і дзе жыла паненка фон Розэншэн, адным словам, дзе адбылося ўсё тое, пра што я, любасны мой чытач, якраз і маю рупнасьць расказаць табе больш грунтоўна.

Акружаная высокімі гарамі, гэтая маленькая краіна зь яе зьлёнымі духмянымі гаямі, квяцістымі лугамі, шумнымі патокамі і гульліва плескатлівымі крыніцамі, была падобная — а асабліва ж таму, што ў ёй зусім ня было гарадоў, а толькі ветлыя вёсачкі ды сям-там самотныя замкі, — на дзівосны, прыгожы сад, жыхары якога быццам гулялі ў ім дзеля сваёй уцехі, ані ня ведаючы пра цяготы жыцьця. Кожны ведаў, што краінай гэтай кіруе князь Дэмэтрыус, але ніхто не заўважаў, што ёю кіруюць, і ўсе былі з гэтага дужа радыя. Асобы, якія любяць поўную свабоду ва ўсіх сваіх дзелях, прыгожую мясцовасьць і мяккі клімат, не маглі б выбраць сабе лепшага жыхарства, як у гэтым княстве, а таму сталася так, што разам зь іншымі асяліліся там і цудоўныя феі добрага нораву, якія, як вядома, найвышэй за ўсё цэняць цяпло і свабоду. Якраз ім і можна было заўдзячаць, што амаль у кожнай вёсцы, асабліва ў лясах часта здараліся прыемныя цуды і што кожны, захоплены раскошай і шчасьцем, непахісна верыў ва ўсё цудоўнае і, сам таго ня ведаючы, з гэтай акурат прычыны быў вясёлы, а значыцца, і добры грамадзянін. Добрыя феі жылі па сваёй волі і зусім як у Джыністане і зь вялікай ахвотай падаравалі б Дэмэтрыусу вечнае жыцьцё. Але на гэта не ставала іхняй улады. Дэмэтрыус памёр, і яго заступіў малады Пафнуцій.

Яшчэ за жыцьця спадара бацькі Пафнуцій употайкі моцна маркоціўся, што, бач, як яму здавалася, краіна і народ у такім страшэнным занядбаньні. Ён рашыў кіраваць і адразу, як толькі засеў трон, паставіў першым міністрам дзяржавы свайго камэрдынэра Андрэса, які, калі аднаго разу Пафнуцій забыў кашалёк на пастойным двары за гарамі, пазычыў яму шэсьць дукатаў і тым самым выбавіў зь вялікай бяды. „Я хачу кіраваць, любасны!” — крыкнуў яму Пафнуцій. Андрэс прачытаў у вачах у свайго патэнтата, што рабілася ў яго на душы, прыпаў да ягоных ног і ўрачыста прамовіў:

— Сір! Вялікая гадзіна прабіла! У зьязньні паўстае з начнога хаосу дзяржава! Сір! вас просіць самы верны васал, тысячы галасоў няшчаснага гаротнага людзтва рвуцца вонкі з ягоных грудзей і горла! Сір! увядзіце асьвету!

Пафнуціў адчуў вялікае ўзрушэньне ад узьнёслых думак свайго міністра. Ён падняў яго, парывіста ціскануў да грудзей і, плачучы, прамовіў:

— Міністар! Андрэс, я абавязаны табе шасьцю дукатамі, — больш таго — маім шчасьцем, маёй дзяржавай! о верны, разумны слуга!

Пафнуціў ужо быў гатовы загадзя надрукаваць вялікімі літарамі і прыбіць на ўсіх ростанях эдыкт, што зь сёньняга ўводзіцца асьвета і кожнаму ставіцца абавязкам наперад з гэтым лічыцца.

— Шаноўны сір! — усклікнуў Андрэс, — шаноўны сір, так справы ня робяцца!

— А як яны робяцца, любасны мой? — спытаўся Пафнуціў, ухапіўшы міністра за пяцельку, пацягнуў таго ў кабінет і замкнуў дзверы.

— Ведаеце што, — пачаў Андрэс, сеўшы на эдлік насупраць свайго князя, — ведаеце што, найлітасьцівейшы спадару, дзеянне вашага княскага эдыкта пра асьвету можа скасавацца самым горшым чынам, калі мы не спалучым яго зь нейкімі мерамі, якія, хай сабе і здаюцца суровымі, але дыктуюцца дабрамыслым намерам. Перш чым мы з вамі прыступімся да асьветы, інакш кажучы загадаем высячы лясы, зрабіць раку навігацыйнай, разьвесці бульбу, палепшыць вясковыя школы, пасадзіць акацыі і таполі, навучыць моладзь сьпяваць на два галасы ранішня і вячэрня малітвы, пракласьці шасэйныя дарогі і ўшчапіць воспу, — перш належыць выгнаць зь дзяржавы ўсіх людзей небясьпечнага накірунку ў мысьленні, якія глухія да голасу розуму і падбіваюць людзтва на розныя дурасьці. Шаноўны княжа, вы чыталі „Тысячу і адну ноч”, бо, я ведаю, ваш *найсьвятлейшы*, шчаснай памяці спадар татуля — хай спашле яму неба непрабудны сон у магіле! — любіў такія пагібельныя кнігі і даваў іх вам у рукі, калі вы яшчэ гапатавалі вярхом на кіечку і елі залачоныя пернікі. Ну вось, з гэтай абсалютна канфузнай кнігі вы, найлітасьцівейшы спадару, мабыць, ведаеце пра так званых феяў, аднак вы, пэўна, і не здагадваецеся, што некаторыя з гэтых небясьпечных асоб пасяліліся ў вашай міладайнай краіне, тут, блізьнячка ад вашага палаца, і ўчыняюць самыя розныя непатрэбствы.

— Як? Што ты кажаш, Андрэс? Міністар! Феі — тут, у маёй краіне! — усклікнуў князь, зьбялеўшы і адкінуўшыся ў крэсьле.

— Мы можам быць спакойныя, найлітасьцівейшы валадару, — гаварыў далей Андрэс, — мы можам быць спакойныя, калі ўзброімся розумам супроць гэтых неабольнікаў асьветы. Так! Неабольнікамі асьветы я іх называю, бо толькі яны, заўжыўшы на благое шчадроты вашага сьветлай памяці спадара татулі, вінаватыя ў тым, што любасная айчына ўсё яшчэ застаецца ў апраметнай цемры. Яны панатрацца ў небясьпечным рамястве — цудатварэньні — і не баяцца пад назовам паэзіі разносіць шкодную атруту, якая робіць людзей няздольнымі да службы на карысьць асьветы. Далей, у іх такія нясьцерпныя, супраціўныя паліцэйскаму статусу завядзёнкі, што ўжо адно за гэта яны ня могуць быць трываньня ў ніводнай цывілізаванай дзяржаве. Так, напрыклад, гэтыя дзёрзкія вычварыны адважваюцца, калі толькі ім у хвасьце завіне, рабіць шпацыроўкі ў паветры, а на лейцах у іх галубы, лебедзі і нават крылатыя коні. Ну вось, найлітасьцівейшы валадару, ну вось я і пытаюся, а ці варта прыдумляць і ўводзіць разумныя акцызныя зборы, калі ў дзяржаве працьвітаюць людзі, якія здольныя кожнаму легкадумнаму грамадзяніну ўкінуць у комін колькі хоч бязмытнага тавару? А таму, найлітасьцівейшы валадару, як толькі будзе дакляравана асьвета, усіх феяў — у каршэнь! Іх палацы абсядзе паліцыя, у іх сканфіскуюць усю небясьпечную маетнасьць і, як валацугаў, спратораць на радзіму, у маленькую краіну Джыністан, якая вам, найлітасьцівейшы валадару, мусібыць, вядомая па „Тысячы і адной ночы”.

— А ці ходзіць туды пошта, Андрэс? — спытаўся князь.

— Пакуль што не, — адказаў Андрэс, — але можа стацца, што пасяля ўвядзеньня

асьветы карысна будзе адчыніць штодзённую пошту і ў гэтай краіне.

— Але ж бо, Андрэс, — зноў за сваё князь, — ці не палічаць меры, якія мы ўжывем супроць феяў, крутымі? Ці не пачне наракаць расьпешчанае людзтва?

— І на гэты раз, — сказаў Андрэс, — і на гэты выпадак я маю сродак. Мы, найлітасьцівейшы валадару, ня ўсіх феяў спраторым у Джынiстан, адну каторую пакінем у нашай краіне, але ня толькі пазбавім іх усякай магчымасьці заядацца з асьветаі, але і скарыстаемся ўсімі патрэбнымі сродкамі, каб ператварыць іх у карысных грамадзян цывілізаванай дзяржавы. А не захоча каторая ўзяць дабрамысны шлюб, — што ж, хай пад строгім наглядом практыкуецца ў якім-небудзь карысным рамястве, вяжа панчохі войску, калі нахопіцца якая вайна, альбо робіць што іншае. Вазьміце пад увагу, найлітасьцівейшы валадару, што людзі, калі сярод іх завядуцца феі, вельмі хутка перастануць у іх верыць, а гэта ж ці не самае лепшае. І ўсякія нарокі аціхнуць самі па сабе. А што да начыньня, якое належыць феям, дык яно прайдзе на княскія паліцы, галубы і лебедзі як цудоўная смажанка пойдучь на княскую кухню; крылатых коней таксама можна дзеля спробы прыручыць і зрабіць карысным быдлам, абцяўшы ім крылы і даючы аброку ў стойлах; а кармленьне ў стойлах мы ўвядзем разам з асьветаю.

Пафнуцій быў больш чым задаволены прапановамі свайго міністра, і ўжо на другі дзень было выканана ўсё, пра што яны ўмовіліся.

На ўсх вуліцах красаваўся эдыкт пра ўвядзеньне асьветы, і ў той самы час паліцыя ўжо ўломвалася ў палацы феяў, накладваючы арышт на ўсю маёмасьць, а саміх выводзіла пад канвоем.

Толькі неба ведае, як так здарылася, што фея Розабэльвэрдэ за некалькі гадзін да таго, як грывнула асьвета, адна з усіх пра ўсё ўведала і пасьпела выпусьціць на волю сваіх лебедзяў і прыхаваць свае магiчныя ружавыя кусты і іншыя каштоўнасьці. Яна таксама ведала, што яе рашылі пакінуць у краіне, чаму яна, хоць і супраць волі, падпарадкавалася.

Тым часам ні Пафнуцій, ні Андрэс не маглі ўцяміць, чаму феі, якіх транспартавалі ў Джынiстан, так непамерна радаваліся і ўвесь час бажыліся, што яны анi не маркоцяцца праз усю тую маёмасьць, якую вымушаны пакінуць.

— Урэшце, — сказаў, угневаўшыся, Пафнуцій, — урэшце выходзіць, што Джынiстан больш вабная краіна, чым маё княства, і яны падьмуць мяне на сьмех разам з маім эдыктам і маёй асьветаю, якая цяпер толькі якраз і павiнна распусьціцца майскім кветам.

Прыдворны географ разам з гісторыкам мусіць падаць грунтоўны даклад пра гэтую краіну.

Яны абодва пагадзіліся на тым, што Джынiстан — гаротная краіна, бяз культуры, асьветы, вучонасьці, акацый і прышчэпкі воспы, і нават, шчыра кажучы, яе зусім няма. А ні чалавеку, ні цэлай краіне ня можа спрыгодзіцца нічога горшага, як ня быць увогуле.

Пафнуцій пачуўся задаволеным.

Калі цудоўны квяцісты гай, дзе стаяў пакінуты палац феі Розабэльвэрдэ, быў высечаны і Пафнуцій, каб даць прыклад, сваімі рукамі прышчапіў у бліжэйшай вёсцы усім сялянскім мяжджулам воспу, фея падпільнавала князя ў лесе, праз які ён разам зь міністрам Андрэсам вяртаўся ў свой замак. Тут яна красамоўнымі словамі, асабліва ж некаторымі злавеснымі штукамі, якія ўтоіла ад паліцыі, загнала князя ў тупік, так што ён, заклінаючы неба, маліў яе задаволіцца месцам у адзіным, а значыцца і ў самым лепшым ва ўсёй дзяржаве прыюце для высакародных паненак, дзе яна, нягледзячы на эдыкт пра асьвету, магла гаспадарыць і кіраваць, як ёй заўгодна станецца.

Фея Розабэльвэрдэ прыняла прапанову і такім чынам трапіла ў прыют высакародных паненак, дзе яна, як пра тое ўжо было казана, назвалася паненкай фон Розэнгруншэн, а потым, пасля неадступнай просьбы барона Прэтэкстуса фон Мондшайна, паненкай фон Розэншэн.

Разьдзел другі

Пра невядомы народ, які адкрыў вучоны Пталамэй Філадэльфус у час свайго падарожжа. — Унівэрсытэт у Кералэсе. — Як студэнту Фабіяну паляцелі ў галаву батфорты і як прафэсар Мош Тэрпін запрасіў студэнта Бальтазара на філіжанку гарбаты.

У сяброўскіх пісьмах, якімі славуты вучоны Пталамэй Філадэльфус, калі быў у далёкім падарожжы, аблашчваў праяцеля свайго Руфіна, знаходзім такую вартую ўвагі мясьціну:

„Ты ведаеш, дарагі мой Руфін, што я нічога на сьвеце так не баюся, нічога так не пазьбягаю, як гарачых сонечных промняў, што забіраюць усю моц майго цела і так стамляюць і журбоцяць дух мой, што ўсе мае намыслы зьліваюцца ў нейкі цьмяны вобраз і я дарма сілюся ахапіць думкамі што-небудзь выразнае. Таму я і зазвычайна ў гэтым гарачым часам адпачываць удзень, а ўначы вандрую. Так і ўчора ўначы я быў у дарозе. У непрагляднай цемры мой фурман выбіўся з надзейнай, роўнай каляіны і незнарок выехаў на шашу. Нягледзячы на тое, што моцныя штуршкі кідалі мяне з боку ў бок і мая ўся ў гузах галава была падобная на мех грэцкіх арэхаў, я ачуўся з глыбокага сну толькі тады, калі жажлівы штуршок выкінуў мяне з карэты на цьвёрдую замлю. Сонца ярка сьвяціла мне ў твар, а за шлагбаўмам, які быў якраз перад мною, я разгледзеў высокія вежы вялікага горада. Фурман уголас бедаваў, што аб вялізны камень, які ляжаў пасярод дарогі, разьбіўся не толькі дышаль, разьбілася і задняе кола карэты, і, здавалася, вельмі мала, калі зусім не турбаваўся за мяне. Я, як яно і лічыць мудрацу, стрымаў гнеў і толькі пакорліва крыкнуў хлопцу, што ён, гультайна пракляты, мог бы ўцяміць, што Пталамэй Філадэльфус, славуты вучоны свайго часу, сядзіць на гузьне, і хай бы там яно было дышлю дышлева, а колу колава. Табе, дарагі мой Руфін, вядома, якую ўладу я маю над чалавечымі сэрцамі. І вось фурман імгненна перастаў войкаць і з дапамогай шасэйнага мытніка, каля хаціны якога і спадабіла нас тая ліхата, паставіў мяне на ногі. На шчасьце я асабліва не памяўся і меў сілу ціхенька брысьці далей, тым часам як фурман ледзьве валок за мною паламаную карэту. Непадалёк ад брамы ўбачанага мною ў сінняй далечы горада мне сустрэлася мноства людзей такога дзіўнага выгляду і ў такой незвычайнай вопратцы, што я пачаў церці вочы, каб упэўніцца, ці праўда я чуваю, або, можа, які кашмарны, дражлівы сон перанёс мяне ў невядомую казачную краіну. Гэтыя людзі, якіх я з поўным правам мог лічыць за жыхароў горада, з брамы якога яны выходзілі, насілі доўгія, шырозыя штаны, скроеныя па-японску, з дарагой тканіны — аксаміту, манчэстэру, тонкага фаляндышу, а то і самаробнага палатна, страката абшытага галунамі, прыгожымі стужкамі і шнуркамі, і карнатые, ледзь да пупа дзіцячыя куртачкі, часьцей сьветлых тонаў; толькі мала каторых было ў чорным. Нечасаныя валасы ў натуральным беспарадку ападалі на плечы і сьпіну, а на галаве ў кожнага была маленькая дзіўнага выгляду шапачка. У некаторых шыя была адкрытая, як у туркаў ці ў сёньняшніх грэкаў, іншыя, наадварот, насілі на шыі і на грудзях полкі белага палатна, падобныя на каўнеры, якія табе, любасны мой Руфіне, даводзілася бачыць на партрэтах нашых продкаў. Нягледзячы на тое, што ўсе гэтыя людзі здаваліся досыць маладымі, галасы ў іх былі тоўстыя і грубыя, а рухі вуглаватыя; у некаторых пад носам быў вузкі цень, як бы вусы. У адных ззаду з куртак тырчалі доўгія трубка, на якіх боўталіся вялікія шаўковыя кутасы. А тыя павыцягвалі трубка з кішэняў і прыладзілі да іх зьнізу маленькія, сярэдніх памераў, а то і даволі вялікія галоўкі дзівоснай формы і даволі спрытна, дзьмухаючы ў тоненькую, усё больш вузкую на канцы трубку, пускалі клубы дыму. Некаторыя трымалі шырокія бліскучыя мячы, быццам ішлі насустрач непрыяцелю; у некаторых былі прышпілены спражкамі да сьпіны альбо навешаны з бакоў маленькія скураныя і бляшаныя скрыначкі. Ты можаш сабе ўявіць, дарагі мой

Руфіне, як я, хочучы ўзбагаціць свае веды старанным назіраньнем за ўсякім новым для мяне фэномэнам, спыніўся і ўляпіў свой позірк у гэтых дзіўных людзей. Тут яны абступілі мяне і закрычалі на ўсё горла: „Філістар! філістар!” — і выбухнулі вусьцішнымі рогатам. Мне зрабілася прыкра. Бо, дарагі Руфіне, ці можа быць вялікаму вучонаму што-небудзь больш крыўднае, чым калі яго залічваюць да народа, які за некалькі тысячагодзьдзяў да таго быў разьбіты асьлінай сківіцай? Я ўзяў сябе ў рукі і з уласьцівай мне годнасьцю ўголас абвясціў дзіўнаму народу вакол мяне, што я, трэба спадзявацца, апынуўся ў цывілізаванай дзяржаве і таму зьвярнуўся ў паліцыю і ў суд, каб паквітацца за ўчыненую мне крыўду. Тут усе яны нарабілі галасу; да таго ж і тыя, якія дагэтуль не дымілі, цяпер падаставалі з кішэняў адмысловыя на тое машынкi, і ўсе пачалі пускаць мне ў твар густыя клубы дыму, які, як я цяпер толькі заўважыў, сьмярдзеў проста нясьцерпна і глушыў мае пачуці. Потым яны прамовілі над мною свайго роду заклён, такі мярзотны, што я, любасны Руфіне, не хачу яго табе паўтараць. Я і сам згадваю яго зь нявымоўным жахам. Нарэшце яны пакінулі мяне з гучным зьяняважлівым рогатам, і мне здалося, быццам у паветры заміраюць словы: „Бізуны ўгору!” Фурман мой, які ўсё чуў і бачыў, сказаў, заломваючы рукі:

— Ах, дарагі спадару, калі ўжо сталася тое, што сталася, дык, напрамілы бог, не ўваходзьце ў гэты горад. Ніводзін сабака, як той казаў, ня возьме з вашых рук кавалка хлеба, і вы будзеце ўвесь час пад небясьпекай лупц...

Я не даў добраму хлопцу дагаварыць і, як толькі мог, хуценька падаўся да суседняга сьляца. У адзінокай каморцы адзінага на ўсю вёску заезнага двара сяджу і пішу табе ўсё гэта, любасны Руфіне! Наколькі будзе магчыма, я зьбяру звесткі пра гэты невядомы варварскі народ, які насяляе горад. Мне ўжо расказалі збольшага шмат чаго дзіўнага пра яго норавы, звычаі і іншае, і я дакладна паведамляю табе пра ўсё...etc., etc.”

Ты ўжо зьмеціў, дарагі мой чытач, што можна быць вялікім вучоным і ня ведаць самых звычайных рэчаў і зьяў і з прычын, даўно вядомых усяму сьвету, аддавацца дзівосным мроям. Пталамэй Філадэльфус практыкаваўся ў навуках, а ня ведаў нават пра студэнтаў; апісваючы свайму сябру выпадак, які ў галаве ягонай ператварыўся ў нязвычайную прыгоду, нават не падазраваў, што ён якраз у вёсцы Гох-Якабсгайм, што, як вядома, непадалёк ад славутага Керапэскага ўнівэрсытэта. Мой добры Пталамэй спалохаўся, сустрэўшыся са студэнтамі, якія радасна і бястурботна гулялі дзеля сваёй асалоды за горадам. Які страх агарнуў бы яго, калі б ён прыехаў гадзінаю раней у Керапэс і аказія прывяла яго да дома прафэсара натуральных навук Моша Тэрпіна. Сотні студэнтаў, сыпануўшы з дома, абступілі б яго, шумна дыспутуючы, і ад гэтага хваляваньня, ад гэтай мітусьні яго розум зьбянтэжылі б яшчэ больш дзівосныя мроівы.

Лекцыі Моша Тэрпіна наведваліся ў Керапэсе найчасьцей. Ён быў, як пра тое ўжо сказана, прафэсар натуральных навук: ён тлумачыў, з чаго бярэцца дождж, гром, маланка, чаго сонца сьвеціць удзень, а месяц уначы, як і чаму расьце трава etc., так што кожнае дзіця магло гэта зразумець. Ён умясьціў усю прыроду ў маленькі далікатны кампэндый, так што заўсёды мог ёю з выгодай карыстацца і на кожнае пытаньне дастаць адказ, як усё роўна з шуфляды. Запачаткавала яго славу ўдала выведзеная ім пасья шматлікіх фізічных досьледаў выснова, што цёмра паходзіць пераважна ад недахопу сьвятла. Гэта адкрыцьцё, а таксама яго ўмельства зь незвычайным спрытам ператвараць памянёныя фізічныя досьледы ў чароўныя кунштукі і паказваць даволі пацешныя фокусныя, забясьпечылі яго немаверна якой процьмай слухачоў. Дазволь мне, мой зычлівы чытач, бо ж ты ведаеш студэнцтва куды лепей, чым славы вучоны Пталамэй Філадэльфус, і табе невядомая яго летуцейніцкая палахлівасьць, звабіць цябе ў Керапэс да дома прафэсара Моша Тэрпіна якраз у той час, калі ён дачытаў лекцыю. Адзін студэнт, які выйшаў зь лекцыі, адразу забірае тваю ўвагу. Ты бачыш станістага хлопца гадоў дваццаці трох, ад сілы чатырох; яго цёмныя бліскучыя вочы яскрава гавораць пра

жывы і ясны розум. Позірк яго можна было б назваць амаль зухаватым, калі б летуцейніцкая тужлівасць, разлітая на бледным твары, не засьцілала, быццам дымкай, палкіх прамянёў ягоных вачэй. Яго каптан з чорнага тонкага фяляндышу, аброблены кроеным аксамітам, быў пашыты амаль на старанямецкі фасон, пад што вельмі пасаваў сьвяточны, сьляпуча белы каўнер і аксамітны барэт на прыгожых цёмнакаштанаваых валасах.

Такая выправа, можа, таму так і строіла яго, што ўсёй сваёй істотай, прыстойнай хадою і паставай, сур'ёзным тварам, здавалася, ён упісваўся ў цудоўна вышляхетненую старадаўнасьць, а таму і не наводзіў на подумку пра манерыстасць, якая так часта аказвае сябе ў дробязным перайманьні блага зразуметых узораў і ў гэтак жа блага ўсьвядомленых похапках нашага часу. Гэты маладзён, які так адразу на сьвежае вока ўпадабаўся табе, любасэрды чытач мой, не хто там які, а студэнт Бальтазар, сын годнасных і заможных бацькоў, хлопец нораву сьціплага, разважлівы, руплівы, пра яго я, мой чытач, яшчэ вой-вой колькі дзіўнага табе панарасказваю у гэтай дужа дасьціпнай гісторыі.

Сур'ёзны, замроены, як заўсёды зь ім бывала, ішоў Бальтазар зь лекцыі Моша Тэрпіна да гарадское брамы, каб адведаць замест фехтавальнай залы цудоўны гаёк, што быў за некалькі сотняў крокаў ад Керапэса. Сябар ягоны Фабіян, прыгожы дзяцюк, вясёлы з выгляду і такі самы норавам, пабег сьледам за ім і дагнаў каля самае брамы!

— Бальтазар! — голасна крыкнуў Фабіян. — Бальтазар, ты зноў выбраўся ў лес, зноў будзеш хадзіць, як мэлянхалічны філістар, тым часам як добрыя буршы рупліва практыкуюцца ў высакародным майстэрстве шармеркі. Прашу цябе, Бальтазар, кінь нарэшце свае недарэчныя дзівацтвы, і будзь як раней вясёлы і бадзёры. Хадзем, зробім колькі выпадаў на рапірах, і калі табе потым зарупіць прагуляцца, дык і я пайду з табою.

— Вечна табе толькі добрае наўме, — адказаў Бальтазар, — добрае табе наўме, Фабіян, і таму я не хачу з табой заводзіцца, калі ты як апантаны бегаеш за мною па пятах і часам пакідаеш мяне без асалоды, пра якую сам уяўленьня ня маеш. Ты якраз адзін з тых дзіўных людзей, якія кожнага, хто чувае на самоце, лічаць мэлянхалічным дурнем і хочучь яму на свой лад перакруціць мазгі і вылечыць, як той падступны прыдворнік, што спрабаваў вылечыць высакароднага прынца Гамлета, а прынец сам яму даў добрую навуку, сказаўшы, што ня ўмее граць на жалейцы. Праўда, дарагі Фабіян, ад гэтага я цябе звольню, аднак вельмі сардэчна прашу, — пашукай сабе іншага кумпана для практыкоўкі на рапірах і эспадронах, і дай мне спакойна ісьці сваёй дарогай.

— Не, не! — усклікнуў Фабіян, засьмяяўшыся, — так проста я ад цябе не адстану, дарагі дружа! Ня хочаш ісьці са мною ў фехтавальную залу, дык я пайду з табою ў гай. Абавязак вернасьці сябра зьвяселиць цябе ў смутку. Ну, хадзем, дарагі Бальтазарка, хадзем, калі ўжо нічога іншага табе не прысьпела.

Сказаўшы гэта і падхапіўшы сябра пад руку, ён пайшоў зь ім поруч. Бальтазар сьцяў зубы, затоіўшы неахвоту, і замкнуўся ў панурым маўчаньні, тым часам як Фабіян бесьперастанку балабоніў розныя пацешныя гісторыі. Сюды дамяшалася ўсякая лухта, як гэта часта здараецца, калі павядаюць штось вясёленькае.

Калі нарэшце мы ўступілі ў засень духмянага гаю, калі зашапталі кусты, быццам абменьваліся нецярылівымі ўздыхамі, калі ўдалечыні загучалі цудоўныя мэлодыі гаманлівых ручаёў і сыевы лясных птушак разбудзілі рэха ў гарах, — Бальтазар нечакана спыніўся, шчыра разьвёў рукі, быццам зьбіраўся пяхчотна абняць кусты і дрэвы, і ўсклікнуў:

— О, цяпер мне зноў добра, няма ладу як хораша!

Фабіян, крыху сумеўшыся, паглядзеў на сябра, нібы чалавек, які не зразумеў, пра што зайшлося, і ня ведае, што яму рабіць. Тут Бальтазар схапіў яго за руку і ўсклікнуў, поўны захапленьня:

— Праўда ж, браце, і тваё сэрца расхінулася, і ты спасьцігаеш дабрашчасную

таямніцу летняй асамотненасці?

— Я не зусім разумею цябе, дарагі браце, — адказаў Фабіян, — але калі ты думаеш, што шпацыр у лесе падзейнічае на цябе дабратворна, дык я з такою думкаю цалкам пагаджаюся. Хіба я сам не ахвотнік да шпацыраў, асабліва ў добрай кампаніі, калі можна весці разумную і павучальную гутарку? Напрыклад, чыстая асалода прагульвацца за горадам з нашым прафэсарам Мошам Тэрпінам. Ён ведае кожную расьлінку, кожную былінку і скажа, як яна называецца і да якога віду належыць, і яшчэ раскажа пра вецер і надвор'е...

— Змоўкні, — ускрыкнуў Бальтазар, — прашу цябе, змоўкні! Ты спамяуў тут пра тое, што магло б увесці мяне ў шал, калі б у мяне ня было суцяшэньня. Прафэсарава манера разважаць пра прыроду кроіць мне сэрца. Альбо, лепей сказаць, злавесная жудасьць бярэ, быццам я бачу вар'ята, які, зблзнаваўшыся дарэштты, строіць зь сябе караля і валадара ды нянькае зробленую ім самім саямяную ляльку, удаючы, што абдымае царскую нявесту. Яго так званыя досьледы здаюцца мне агідным глумам з боскай істоты, чыё дыханьне абвявае нас у прыродзе і абуджае ў глыбінях душы сьвяшчэнныя прадчуваньні. Часам мяне разьбірае — паразьбіваць усе ягонныя шклянкі і колбы, размэтлашыць усю яго лавачку, калі б мяне ня спыняла думка, што малпа ўсё адно не перастане гуляць з агнём, пакуль не апячэцца. Вось, Фабіяне, якія пачуцьці трывожаць мяне, чаго мне халадзе сэрца на лекцыях Моша Тэрпіна, — і тады вам здаецца, што я зрабіўся больш маўклівы і ваўкаваты. Мне быццам здаецца, што дамы вось-вось абваляцца мне на галаву, шалёны страх гоніць мяне з горада. Але тут, тут у душу маю ліецца салодкі спакой. Лежачы ў траве сярод кветак, я ўзіраюся ў бясконцую сінечу неба, і над мною, над шчасьліва-радасным лесам плывуць залатыя хмаркі, быццам цудоўныя сны з далёкага сьвету, поўнага шчаснай уцехі! О мой Фабіяне, тады і ў маіх грудзях нараджаецца дзівосны дух, я слухаю, як ён таямніча гутарыць з кустамі, з дрэвамі, цурчаньнем ляснаго ручая, і я не магу перадаць табе, якая мілата перапаўняе ўсю маю істоту салодка-тужлівым трымценьнем.

— Ну вось, — усклікнуў Фабіян, — ну вось, зноў ты завёў старую песьню пра туту і асалоду, пра дрэвы і кусты, якія гавораць з табою. Ва ўсіх тваіх вершах паўнютка-поўна такіх прыемных субстанцый, што лашчаць слых і могуць карысьціцца чалавеку, калі тут не шукаць чагосьці большага. Але скажы мне, пекны мой мэлянхолікус, калі лекцыі Моша Тэрпіна так моцна цябе зацінаюць, дык скажы мне, дзеля чаго ты на іх цягаешся, ніводнай не прапускаючы, хоць, праўда, кожнага разу сядзіш маўклівы і ваўкаваты і заплюшчыўшы вочы, быццам замроены ў крозах?

— І ня пытайся, — адказаў Бальтазар, апусьціўшы вочы, — ня пытайся пра гэта ў мяне, любы сябар. Невядомая сіла цягне мяне штораціцы да дома Моша Тэрпіна. Я наперад ведаю свае пакуты, але не магу супрацівіцца, цёмная ўлада гоніць мяне!

— Ха-ха! — зарагатаў Фабіян, — ха-ха-ха! Як тонка, як паэтычна, як містычна! Невядомая сіла, што надзіць цябе да дома Моша Тэрпіна, яна ў цёмна-блакітных вачах лілейнай Кандзіды. Што ты па вушы закаханы ў чароўную дачку прафэсара, усе мы добра ведаем, а таму і даруем табе ўсе твае фантазіі і блазнаватыя паводзіны. З закаханымі заўсёды так. Ты якраз у першым коле любоўнай немачы, і табе на спадзе маладосці даводзіцца рабіць усе тыя недарэчныя глупствы, зь якімі мы, як і многія іншыя, дзякуй богу, расхрысьціліся яшчэ ў школе. Але павер мне, сэрцайка...

Фабіян зноў узяў сябра пад руку і шпарка пайшоў зь ім далей. Яны якраз выйшлі з гушчару на шырокую дарогу, што ішла праз лес, як раптам Фабіян убачыў удалечыні каня, які ў хмары пылу ляцеў на іх без верхаўца.

— Эй-эй! — усклікнуў ён, сам сябе перабіўшы. — Эй, зірні, праклятая шкапа скінула верхаўца і ўцякла... трэба яе злавіць, а потым пашукаць у лесе гаспадара. — І ён стаў пасярод дарогі.

Конь набліжаўся, і можна было заўважыць, што на баках у яго як бы матляюцца батфорты, а на сядле варушыцца нешта чорнае. Раптам пад самым носам у Фабіяна пачулася працяглае, пранозьлівае: „Тпру-у-у!“ — і ў той самы момант над галавой

праляцела пара батфортаў, і нейкі дзіўны маленькі чорны прадмет пакаціўся яму пад ногі. Вялізны конь спыніўся як укапаны, і, выцягнуўшы шыю, абнюхваў свайго маленькага гаспадара, які валтузіўся ў пяску і нарэшце неяк узбіўся на ногі. Галава малага моцна ўдалася ў плечы, і ўвесь ён, з наростам на сьпіне і грудзях, кароткім тулавам і доўгімі павучынымі ножкамі, нагадваў насаджаны на відэлец яблык, на якім выразана агідная морда. Ubачыўшы гэтую дзіўную маленькую пачвару, Фабіян зарагатаў. Але малое злосна насунула на вочы барэт, які толькі што падняло зь зямлі, і, гнеўна ўпіўшыся ў Фабіяна вачыма, спыталася грубым сіпатым голасам:

— Ці гэта дарога на Керапэс?

— Так, спадару, — зычліва і сур’ёзна адказаў Бальтазар і падаў малому паднятыя батфорты.

Як ні старалася тое нацягнуць іх, усё марна — увесь час кулялася, стагнала, сапло і качалася ў пяску. Бальтазар паставіў батфорты, асьцярожна падняў малага і гэтак жа клапатліва ўсунуў яго ножкамі ў цяжкія і шырозыя халявы. Ганарыста ўпершыся рукою пад бок, а другую прыклаўшы да барэта, малец ўсклікнуў: „Gratias¹, спадару!” — падышоў да каня і ўзяў яго за аброць. Але ўсе ягоныя спробы дастаць стрэмя і ўскараскацца на высокую жывёліну былі пустыя. Бальтазар гэтак жа сур’ёзна і зычліва падышоў да яго і падсадзіў. Малец, відаць, надта моцна гупнуўся ў сядло, бо тут жа зьяцеў на зямлю па той бок каня.

— Не гарачыся так, мілы мусь! — усклікнуў Фабіян, зноў гучна зарагатаўшы.

— Чорт — ваш мілы мусь! — усклікнуў, ужо зусім угневаўшыся, малец і атросься ад пылу. — Я студыёзус, а калі і вы таксама, дык гэта называецца выклікам — гэты ваш блазенскі сьмех мне ў твар, і вы павінны заўтра ў Керапэсе даць мне сатысфакцыю!

— Чорт вазьмі, — не перастаючы сьмяяцца, крыкнуў Фабіян, — чорт вазьмі, ды гэта бурш, курдупель куды к чорту, калі зайшло пра адвагу і правілы гонару! — З гэтымі словамі Фабіян падняў мальца і, як той ні брыкаўся, ні ўпіраўся, пасадзіў яго на каня, які весела гігікаючы, панёс свайго гаспадара. Фабіян за бакі хапаўся, паміраючы ад сьмеху.

— Сэрца ў цябе няма, — сказаў Бальтазар, — глуміцца з чалавека, якога так жорстка, як гэтага маленькага верхайца, пакрыўдзіла прырода. Калі ён і праўда студэнт, дык ты павінен зь ім стаць на дуэль, і прытым, хоць гэта і супроць усіх акадэмічных звычаяў, на пісталетах, бо валодаць рапірай альбо эспадронам ён ня можа.

— Як сурова, — азваўся Фабіян, — як сур’ёзна, як змрочна ты сабе гэта ўяўляеш, дружа мой Бальтазар. Мне ніколі ня прыходзіла ў галаву глуміцца з калецтва. Але скажы, калі ласка, ці гадзіцца такому гарбатаму недаростку лезьці на каня, з-за шыі якога ён ледзь выглядвае? Ці гадзіцца яму лезьці сваімі ножкамі ў такія чорт ведае якія шырокія батфорты? Ці гадзіцца яму напальваць такую вузенькую куртачку ў абліпку, з мноствам галуноў, шнуркоў і кутасоў, ці гадзіцца яму насіць такі велягурысты аксамітны барэт? Ці гадзіцца яму строіць зь сябе такога надзьмутага і фанабэрлівага зуха? Вымучваць такі варварскі, сіпаты голас? Ці гадзіцца ўсё гэта яму, пытаюся я, і ці ж нельга з поўным правам падняць яго на сьмех, як блазна? Але мне трэба вярнуцца ў горад, і я павінен паглядзець, як гэты рыцар-студыёзус уедзе на сваім гнядым кані ў Керапэс і які там учыніцца гвалт! З табою сёньня піва не наварыш. Будзь здаровы! — І Фабіян пабег лесам у горад.

Бальтазар зьвярнуў з дарогі і заглыбіўся ў самую нетру; там ён прысеў на замшэную купіну, горасныя пачуцьці агарнулі яго і цалкам завалодалі ім. Магчыма, ён і напраўду кахаў прыгажуню Кандзіду, але ён схаваў гэта каханьне ў сваім сэрцы ад усіх, нават ад самога сябе, як глыбокую, пяшчотную таямніцу. І калі Фабіян так легкадумна загаварыў пра гэта, Бальтазар адчуў сябе так, быццам грубыя рукі з блюзьнерчай дзёрзкасьцю здзіраюць з выявы сьвятой покрыва, да якога ён і дакрануцца ня мог, быццам цяпер ён сам навекі ўгнавіў сьвятую. Так, словы Фабіяна

1 Дзякую (лац.).

здаваліся яму мярзотным глумленьем з усёй ягонай істоты, з самых салодкіх летуценняў.

— Дык вось, — усклікнуў ён з бязьмежнай прыкрасьцю, — дык вось, Фабіян, ты прымаеш мяне за закаханага дурня, які цягаецца на лекцыі Моша Тэрпіна, каб хоць гадзінку правесці пад адным дахам з прыгожай Кандзідай; які самотна бадзеецца па лесе, каб, склаўшы ў памяці найгоршыя вершы да каханай, потым запісаць іх, з чаго яны яшчэ больш зьнікчэньца; які губіць дрэвы, выразаючы на гладкай кары ідыёцкія вэнзэлі, а пры каханай слова разумнага сказаць ня можа, адно стогне, уздыхае і крывіцца плаксівымі грывасамі, быццам яго курч схапіў; які ў сябе на грудзях пад кашуляй носіць завялыя кветкі, што калісьці былі прыколатыя на яе сукенцы, альбо пальчатку, якую яна ўпусьціла, — ну, адным словам, учыняе тысячы дзіцячых глупстваў! І таму, Фабіян, ты дражніш мяне, і таму ўсе буршы сьмяюцца зь мяне, і таму, магчыма, і я, і ўвесь той унутраны сьвет, які адкрыўся мне, зрабіліся аб'ектам кпінаў. І чароўная, мілая, дзівосная Кандзіда...

Ледзь толькі Бальтазар вымавіў гэтае імя, як ягонае сэрца быццам працяло агнявым кінжалам. Ах! Нейкі ўнутраны голас ясна шаптаў яму ў гэтую хвіліну, што толькі дзеля Кандзіды бывае ён у доме ў Моша Тэрпіна, піша вершы каханай, выразае на дрэвах яе імя, што ён ня мае пры ёй, уздыхае, стогне, носіць на грудзях завялыя кветкі, якія яна ўпусьціла, што ён і насамрэч даўся ва ўсе блазоты, за якія толькі можа ўпкінуць яго Фабіян. Толькі цяпер ён адчуў, як неверагодна кахае прыгажуню Кандзіду і разам з тым як вычудліва чысьціткае, шчырае каханьне ў вонкавым сьвеце прымае крывую знешнасьць, што сьлед прыпісаць глыбокай іроніі, закладзенай самой прыродай ва ўсе чалавечыя ўчынкі. Мабыць, у гэтым ён меў рацыю, але зусім ня меў рацыі, калі пачаў праз гэта злавацца. Летуценні, якія раней захаплялі яго, расьсеяліся, лясныя галасы зьвінелі цяпер дакорам і насмешкай, ён кінуўся назад у Керапэс.

— Спадар Бальтазар! Mon cher² Бальтазар! — паклікаў яго нехта.

Ён падняў вочы і спыніўся, зачараваны, бо насустрач яму ішоў прафэсар Мош Тэрпін, вядучы пад руку сваю дачку Кандзіду. Кандзіда з заўсёднай вясёлай і прыязнай шчырасьцю прывітала студэнта, які застыў быццам ідал.

— Бальтазар, mon cher Бальтазар! — усклікнуў прафэсар. — Шчыра кажучы, вы самы руслівы і прыемны мне слухач! О дарагі мой, я заўважыў, вы любіце прыроду з усімі яе дзівосамі гэтак сама, як і я, а я ж ад яе бяз памяці! Мабыць, вы зноў батанізавалі ў нашым гайку? Удалося знайсці што-небудзь павучальнае? Што ж! Давайце пазнаёмімся бліжэй. Наведайце мяне — рады бачыць вас у любы час, можам разам рабіць досьледы. Вы ўжо бачылі маю новую паветраную помпу? Што ж, mon cher, заўтра ўвечары ў мяне дома зьбярэцца сяброўскі гурток, будзем піць гарбату з бутэрбродамі і весяліць грамаду прыемнай гутаркай. Пабольшце гэты гурток сваёй гожай асобай. Вы пазнаёміцеся з даволі прывабным маладым чалавекам, якога мне нараілі найлепшым чынам. Bon soir, mon cher! Добры вечар, мой мілы! au revoir! Да пабачэньня. Вы ж заўтра прыйдзеце на лекцыі? Ну, mon cher, adieu. — І не чакаючы Бальтазаравага адказу, прафэсар Мош Тэрпін пайшоў далей разам з дачкою.

Ашаломлены Бальтазар не адважыўся падняць вочы, але позіркі Кандзіды спапялілі яму грудзі, ён адчуваў яе дыханьне, і салодкае трымценьне прасякала ўсю яго істоту.

Уся прыкрасьць ягоная прайшла; поўны захапленьня, глядзеў ён Кандзідзе ўсьлед, пакуль тая ня знікла за зялёнай лістотай прысадаў. Потым ён павольна заглыбіўся ў лес, каб аддацца марам яшчэ саладзейшым, чым калі-небудзь раней.

Разьдзел трэйці

Як Фабіян ня ведаў, што яму сказаць. — Кандзіда і дзяўчаты, якім не

2 Мой дарагі (фр.).

дазволена есьці рыбу. — Літаратурная гарбата ў Моша Тэрпіна. — Малады прынец.

Калі Фабіян кінуўся бегчы па лясной сьцежцы, ён думаў апярэдзіць дзіўнага мальчика, які толькі што прамчаўся на кані. Але ён памыліўся. З узьлесся ён убачыў, як удалечыні да малога далучыўся другі верхавец, статны з выгляду, і абодва ўжо ўязджалі ў браму Керапэса. „Гм! — здзівіўся Фабіян. — Хоць гэтая пстрычка і абагнала мяне на вялікім кані, я ўсё-такі пасьпею на сьпектакль. Калі ён сапраўды студыёзус, дык яму пакажуць „Крылатага каня”, а калі ён там спыніцца, дык з тым самым галасьлівым „тпру-у-дзе!” скіне батфорты і сам скінецца за імі, разьёшыцца і палезе на дыбкі, а як буршы пакоцяцца ад сьмеху, — сама-сама заваруха і пачнецца!”

Уваходзячы ў горад, Фабіян думаў, што на ўсіх вуліцах па дарозе да „Крылатага каня” ну ж і будзе рогату. Але дзе там! Усе праходзілі міма спакойна і сур’эзна.

Гэтак жа сур’эзна шпацыравалі, гутарылі студэнты, як звычайна, калі зьбіраліся каля „Крылатага каня”. Фабіян быў пэўны, што малое, прынамсі, тут яшчэ не зьяўлялася, але, глянуўшы ў браму гасьцініцы, заўважыў, што ў канюшню якраз вядуць каня малога, якога лёгка было пазнаць. Ён кінуўся да першага, хто папаўся знаёмага і спытаўся, ці не праязджаў тут часам нейкі дзіўны і вельмі незвычайны чалавечак... Той нічога ня ведаў, як і ўсе астатнія, каму Фабіян расказваў, што яму спрыгодзілася з мальцом, які ўдаваў зь сябе студэнта. Усе рагаталі покатам, але бажыліся, што ніякага такога карантыша, падобнага на таго, якога апісваў Фабіян, тут ня бачылі. Праўда, хвілін за дзесяць да таго ў гасьцініцу „Крылаты конь” прыехала двух статных верхавцоў на выдатных конях.

— А ці не сядзеў адзін зь іх на тым кані, што толькі што правялі на канюшню? — спытаўся Фабіян.

— А ўжо ж, — адказаў адзін запытаны, — а ўжо ж такі. Той, што прыехаў на гэтым кані, праўда, не ўдаўся ростам, але складзены дай божа мне так, мілавіды, і ў яго цудоўныя кучаравыя валасы, сьвет ня бачыў такіх. І паказаў сябе выдатным наезьнікам, бо саскокваў так спрытна і з такой годнасьцю, быццам наш князеў штатны штальмайстар.

— І ня згубіў батфортаў? — усклікнуў Фабіян. — І не пакаціўся вам пад ногі?

— Божа барані! — адказвалі ўсе ў адзін голас. — Барані божа! Што табе, браце, да галавы ўвінцілася? Спрытны наезьнік гэты малец!

Фабіян ня ведаў, што й казаць. Тут на вуліцы паказаўся Бальтазар. Фабіян кінуўся да яго, павалок за сабою і расказаў, што недаростак, якога яны напаткалі непадалёк ад гарадское брамы і які ўпаў з каня, толькі што прыехаў сюды, і ўсе прынялі яго за прыгожага, статнага хлопца і класнага наезьніка.

— Вось бачыш, — сур’эзна і разважліва адказаў Бальтазар, — вось бачыш, любасны браце, ня ўсе, як ты, так зьедліва сьмяюцца з няшчаснага, абзеленага самой прыродай!

— А долечкі мае! — перабіў Фабіян. — Ды гаворка ж тут не пра насьмешкі і нелюбства, а пра тое, ці можна назваць прыгожым і здатным малога курдупля ў тры футы ростам, удадатак яшчэ й падобнага на рэдзьку.

Бальтазар мусіў згадзіцца з думкаю Фабіяна пра рост і зьнешнасьць дробненькага студэнта. Астатнія ўпарта вялі сваё, што маленькі верхавец — прыгожы, станісты мужчына, тым часам як Фабіян і Бальтазар бажыліся, што зроду ня бачылі больш агіднага карліка. На тым і скончылася, і ўсе разышліся моцна зьбянтэжаныя.

Запаў глыбокі вечар, калі сябры рушылі дахаты. Раптам Бальтазар незнарок прагаварыўся, што сустрэўся з прафэсарам Мошам Тэрпінам і што той запрасіў яго да сябе на заўтрашні вечар.

— Во, шчасьлівы! — усклікнуў Фабіян. — Во, пашанцавала! Там ты ўбачыш і пачуеш сваю прыгажуню, чароўную мамзэль Кандзіду, будзеш зь ёю гутарыць!

Бальтазар, зноў глыбока пакрыўджаны, адхіснуўся і хацеў быў ісьці. Але

адумаўся, спыніўся і, пабароўшы прыкрасьць, сказаў:

— Мабыць, твая праўда, любасны браце, калі маеш мяне за дурнога закаханага блазна, я, бадай што, такі і ёсьць. Але мая дурасьць — глыбокая балючая рана, якая томіць дух мой, і той, хто неасьцярожна дакранецца, можа, разьвярэдзіўшы яе, спрычыніць розныя дурасьці. Таму, браце, калі ты сапраўды мяне любіш, дык не вымаўляй пры мне імя Кандзіды.

— Зноў ты, — запярэчыў Фабіян, — зноў ты глядзіш на ўсё вельмі трагічна, і пры тваім цяперашнім стане ад цябе і чакаць іншага не выпадае. Але, каб па-дурному не зводзіцца з табою, абяцаю, што вусны мае не вымавяць імя Кандзіды, пакуль ты сам не дасі зачэпкі. Але дазволь сказаць, што, як я прадбачу, твая закаханасьць яшчэ дасца ў знакі. Кандзіда — мілая дзяўчына, але яна аніяк не пасуе пад мэланхалічны, летуценніцкі лад тваёй душы. Пазнаёмішся ты зь ёю бліжэй, і яе лагодны, вясёлы нораў здасца табе далёкім ад паэзіі, якое табе ва ўсім не хапае. Ты аддаешся дзівосным марам, і ўсё закончыцца вялікім пярэпалахам — жаклівай уяўнай пакутай і адпаведнай распаччу. Зрэшты, я, як і ты, запрошаны на заўтра да нашага прафэсара, які пазабаўляе нас досыць цікавымі фізічнымі досьледамі. Ну, дабранач, дзівосны летуценнік! Сьпі, калі здолееш заснуць напярэдадні такой значнай падзеі, што будзе заўтра.

З гэтымі словамі Фабіян пакінуў свайго замроенага прыяцеля. Фабіян, бадай што, не без падставы прадбачыў розныя патэтычныя прыгоды, у якія могуць ублытацца Кандзіда і Бальтазар, бо душэўны лад і нораў абаіх, здавалася, насамрэч давалі дастатковую на тое прычыну.

У Кандзіды былі прамяністыя вочы — яны так і праціналі сэрца, — крыху пухлявыя чырвоныя губы, і яна — з гэтым згаджаўся кожны — была чыстая прыгажуня. Я не памятаю, ці то русымі, ці то каштанавымі варта было б назваць яе раскошныя валасы, якія яна ўмела так вычудліва ўкладваць, заплятаць у косы, — я толькі памятаю іх дзіўную асаблівасьць: чым даўжэй глядзіш на іх, тым больш і больш яны цягнуць. Гэта была высокая, статная, лёгкая ў рухах дзяўчына, чыстая грацыя і прыветлівасьць, асабліва ў вясёлай кампаніі; пры аж столькіх панадах ёй ахвотна прабачалі тое, што яе ручкі і ножкі маглі б быць, бадай што, трошакі меншыя і зграбнейшыя. Пры гэтым Кандзіда прачытала гэтэўскага „Вільгельма Майстара”, вершы Шылера і „Чароўны пярсыёнак” Фукэ і пасьпела забыць амаль усё, пра што там пісалася; скакала самыя модныя франсэзы і гавоты і досыць разборлівым і тонкім почыркам запісвала бялізну, якая ішла ў пральню. А калі ўжо аж так закарцела вышукаць хібы ў гэтай мілай дзяўчыне, дык, бадай што, можна было б не пахваліць яе грубаваты голас і тое, што туга шнуравалася яна ці не залішне, залішне доўга радавалася новаму капялюшыку і зьядала за гарбатай, можа, нават мнагавата пірожнага. Занадта экзальтаваным паэтам яшчэ шмат чаго ў чароўнай Кандзідзе было б не па сэрцы, але ж, божачкі, ім заўсёды нешта не па сэрцы! Найперш ім мусова, каб з усяго, што яны толькі ні прамовяць, паненка заходзілася ў самнамбулічным захапленьні, глыбока ўздыхала, закочвала вочы, а часам не надоўга, вядома, млела альбо нават бачыць пераставала, што ўжо ёсьць най-найвышэйшая ступень жаночай жаноцкасьці. Далей, памянёнай паненцы сьлед сьпяваць песьні, складзеныя паэтам, прычым мэлодыя павінна сама нарадзіцца ў яе сэрцы, пасля чаго ёй (ясна, — паненцы!) выпадае раптам узяць і занемагчы і таксама пачаць пісаць вершы, але ж вельмі пры гэтым саромецца, калі гэта вышыве напавярх, нягледзячы на тое, што яна сама, перапісаўшы іх самым далікатным почыркам на танюсенькай пакропленай парфумай паперы, уручыць паэту, які сваёй калейкай таксама заняможа ад захапленьня, што яму, зрэшты, аніяк ня трэба ставіць у віну. На сьвеце ёсьць такія паэтычныя аскеты, якія заходзяць яшчэ далей і лічаць, што калі паненка сьмяецца, ёсьць, п’е і міла апранаецца па модзе, дык гэта супярэчыць усякай пяшчотнай жаноцкасьці. Яны амаль што прыпадабняюцца да сьвятога Гэраніма, які забараняе паненкам есьці рыбу і насіць завушніцы. Ім належыць, так мяркуе сьвяты, толькі браць на зубок каліўца крыху прыпраўленай

травы, увесь час быць надгаладзь, не адчуваючы голаду, апранацца ў грубае, дрэнна пашытае ўбраньне, якое захінала б іх стан, і найперш выбраць сабе ў спадарожнікі асобу статэчную, бледную, паныльную і крыху неахайную.

Весялосьць і нязмушанасьць сталіся другою натураю Кандзіды, і таму ёй больш за ўсё прыпадалі да сэрца гутаркі, якія прыляталі на лёгкіх, эфірных крылах нязлоснага гумару. Яна памірала ад сьмеху з усяго, што яе сьмяшыла; яна ніколі не ўздыхала, хіба што калі надвор'е не ўспрыяе задуманай прагулцы альбо калі, як бы там яна ні бераглася, на новы шаль сядзе плямка. Але калі на тое надаралася добрая прычына, у ёй пракідалася і глыбокае, шчырае пачуцьцё, якое ніколі не пераходзіла ў пошлую пачуцьцёвасьць, і нам з табою, любасны мой чытач, людзям зусім такі не палкім, дзяўчына гэтая якраз прыйшла б па сэрцы. Але з Бальтазарам усё магло абярнуцца зусім інакш. Аднак мы неўзабаве ўбачым, наколькі правільныя былі прадказаньні праявічнага Фабіяна.

Тое, што Бальтазар ад бясконцага хваляваньня, ад неверагодна салодкага трымценьня цэлую ноч ня мог змежыць вачэй, было зусім натуральна. Паланёны вобразам каханай, ён прысеў да стала і склаў даволі шмат прыемных, мілагучных радкоў, апісаў свой стан у містычным расказе пра каханьне салаўя да пунсовае ружы. Ён рашыўся ўзяць з сабою гэтыя вершы на літаратурнае чаваньне ў Моша Тэрпіна і, як толькі станецца выпадак, атакаваць імі безабароннае сэрца Кандзіды.

Фабіян лёгенька ўсьміхнуўся, калі да назначанага часу па ўтаворы зайшоў да свайго сябра і застаў яго такім разадзетым, якім яшчэ не даводзілася бачыць. На ім быў зубчаты каўнер з тонкіх брусельскіх карункаў, кароткая камізэля з рубчатага аксаміту з праразнымі рукавамі. І яшчэ ён быў у французскіх боціках з высокімі вострымі абцасамі і срэбнымі майхрамі, у англіцкім капелюшы з найтанчэйшага кастору і ў дацкіх пальчатках. Словам, ён быў апрануты рыхтык па-нямецку, і строі гэтыя няма ладу як пасавалі яму, тым болей што ён выдатна закучаравіў валасы і расчасаў маленькія вускі.

Бальтазарава сэрца зайшлося ад захапленьня, калі ў доме ў Моша Тэрпіна насустрач яму выйшла Кандзіда у поўным адзеньні старажытнагерманскай дзевы; ветласьцю і весялосьцю сьвяціліся яе вочы, словы і ўся яе істота, як яно, зрэшты, было заўсёды. „Дзівосная дзева!“ — соладка ўздыхнуў Бальтазар, калі Кандзіда, сама міладайна Кандзіда, паднесла яму кубачак дымнай гарбаткі. Але Кандзіда зірнула на яго прамяністымі вочкамі і сказала:

— Вось ром і мараскін, сухары і пумпэрнікель, зрабіце ласку, мілы спадар Бальтазар, бярыце што вам падабаецца.

Але замест каб глянуць на ром і мараскін, сухары і пумпэрнікель, а то і налегчы на іх, разьвярэдзаны Бальтазар ня мог адвесці вачэй, поўных шчырага каханьня і пакутлівага замілаваньня, ад чароўнай дзевы і стараўся знайсці словы, якія мелі б выказаць усё, што ў гэтае імгненьне ён адчуваў у глыбіні душы. Але тут ззаду яму паддаў кулаком прафэсар эстэтыкі, здаровы дзяцюк, і, павярнуўшы яго тварам да сябе, так што Бальтазар расплюхаў гарбаты на падлогу больш, чым гэта было прыстойна, і крыкнуў громападобным голасам:

— Дарагі Лукаш Кранах! ня сёрбайце пустой вады, вы начыста сапсуяце сабе ваш германскі страўнік — там, у другім пакоі, наш адважны Мош выставіў цэлую батарэю выдатных бутэлек з высакародным райнвайнам, зь імі мы зараз і пазмагаемся!

І ён пацягнуў за сабою няшчаснага хлопца.

Але з суседняга пакоя, ведучы за руку маленькага, вельмі дзіўнага чалавечка, насустрач ім выйшаў прафэсар Мош Тэрпін і гучна абвясціў:

— Шаноўнае спадарства, дазвольце прадставіць вам шчодро адоранага рэдкімі здольнасьцямі юнака, якому ня цяжка будзе здабыць вашу прыязнасьць і прыхільнасьць. Гэты малады чалавек, спадар Цынобэр, толькі ўчора прыехаў у наш унівэрсытэт, дзе мае намер вывучыць права!

Фабіян і Бальтазар зь першага позірку пазналі дзіўнага курдупеля, які наехаў на

іх непадалёк ад гарадское брамы і ўпаў з каня.

— Няўжо мне, — шапнуў Фабіян Бальтазару, — няўжо мне давядзецца цяпер выклікаць гэтага альраўна змагацца на духавых дудках альбо на шавецкіх шылах? Я ж не магу ўжыць іншае зброі супроць такога небяспечнага праціўніка.

— Пабойся Бога, — адказваў Бальтазар, — пасаромейся, ты строіш глум зь няшчаснага калекі, які, як ты чуў, адораны рэдкімі здольнасьцямі, так што цялесныя перавагі, якіх яму не дала прырода, адшкадаваны разумовымі вартасьцямі. — Тут ён зьвярнуўся да мальчика і сказаў: — Спадзяюся, шаноўны спадар Цынобэр, учарашняе ваша падзеньне з каня ня мела дрэнных наступстваў?

Цынобэр абAPERся на тонкую лёсачку, якую трымаў за сьпінай у руцэ, падняўся на дыбачкі, так што дастаў Бальтазару амаль да пояса, адкінуў галаву, утаропіўся на яго дзікімі вачыма і дзіўным, сіплым басам адказаў:

— Ня ведаю, што пану заўгодна, пра што спадар пан гаворыць? Упаў з каня? Я ўпаў з каня? Вам, мабыць, невядома, што на цэлым сьвеце не знайсці лепшага за мяне наезніка, што я ніколі ня падаў з каня, што я служыў валанцёрам у кірасірах, быў зь імі ў паходзе і навучаў у манежы верхавой выездцы афіцэраў і салдат. Гм! Гм! Упаў з каня! Я ўпаў з каня! — Тут ён хацеў крута павярнуцца, але лёсачка, на якую ён абAPіраўся, выкаўзнулася ў яго з рук, малец закуляўся пад нагамі ў Бальтазара. Бальтазар пачаў шныраць унізе рукой, каб памагчы малому падняцца, але нездарок дакрануўся да яго галавы. Тут малы завішчаў на усю залу, аж госьці са страхам паўсхопліваліся зь месцаў. Бальтазара абступілі і, перабіваючы адзін аднаго, пачалі распытвацца, чаго гэта ён, напрамілы божа, так страшна заверашчаў.

— Не гневаіцеся, мілы спадару Бальтазар, — зьвярнуўся да яго Мош Тэрпін. — Усё гэта даволі дзіўны жарт. Вы, мабыць, хацелі, каб мы падумалі, што тут нехта наступіў кату на хвост.

— Кот, кот! Забярыце ката! — залямантавала нейкая слабанэрвовая дама і адразу самлела. З крыкамі: „Кот! кот!” кінуліся да выйсьця два перасьпелыя спадарыкі, якія цярпелі ад такой самай ідыёсынкразыі.

Кандзіда выпырскала ўвесь свой нюхальны флакон на самлелую даму і ціха сказала Бальтазару:

— Якое бяды нарабілі вы, спадар Бальтазар, сваім мярзотным кашэчым яўканьнем!

Бальтазар ня мог зразумець, што зь ім робіцца. Твар ягоны гарэў ад сораму і прыкрасьці, аж ён ня мог вымавіць слова жывога, сказаць, што гэта ж ня ён так жahlіва заяўкаў, а маленькі спадарок Цынобэр.

Прафэсар Мош Тэрпін заўважыў цяжкае замяшаньне хлопца. Ён падышоў і пасяброўску сказаў:

— Ну, дарагі пане Бальтазар, ну, супакойцеся нарэшце! Я ж выдатна ўсё бачыў. Прыгнуўшыся да зямлі, скачучы ракам, вы вельмі ўдала імітавалі раззлаванага ката. Я і сам люблю такія штукі з натуральнай гісторыі, але ж тут, на літаратурнай гарбаце...

— Дазвольце, — сарвалася нарэшце зь языка ў Бальтазара, — дазвольце, шаноўны спадару прафэсар, дык жа ж то быў ня я!

— Ну, добра, добра, — перабіў яго прафэсар.

Да іх падышла Кандзіда.

— Суцеш, — зьвярнуўся да яе Мош Тэрпін, — суцеш, калі ласка, любаснага Бальтазара, ён зусім зьбянтэжаны ўсёй гэтай неразьябыхай.

Добрай Кандзідзе ад усяго сэрца было шкада небаракі Бальтазара, які панурыўшы вочы і сумеўшыся, стаяў перад ёю. Яна падала яму руку і, міла ўсьміхаючыся, шапнула:

— Якія сьмешныя бываюць людзі, што так баяцца катой.

Бальтазар гарача прыціснуў руку Кандзіды да вуснаў. Поўны душэўнай цяплыні позірк яе нябесных вачэй пакоіўся на ім. Бальтазар быў у поўным захапленьні і ўжо больш ня думаў ні пра Цынобэра, ні пра кашэчы віск. Суматоха ўлеглася, спакой быў

зноў усталяваны. Каля століка сядзела слабанэрвовая дама і наталялася сухарыкамі, умачаючы іх у ром і божачыся, што гэта мацуе ёй душу, якой пагражаюць варожыя сілы, так што нечаканы прырэпалах змяняецца палкай надзеяй.

Тыя два прырэстаркі, якім на дварэ і праўда ж ушыўся пад ногі шустры кот, таксама вярнуліся супакоеныя і заселі, як і многія іншыя, за картачны стол.

Бальтазар, Фабіян, прафэсар-эстэт і некалькі маладых людзей падселі да паняў. Спадар Цынобэр тым часам падсунуў услончык і па ім пералез на канапу, дзе ўмасьціўся паміж дзвюх паняў, абводзячы ўсіх ганарлівым, зіхоткім позіркам. Бальтазар рашыў, што яму пара ўжо выступіць са сваімі вершамі пра каханьне салаўя да пунсвай ружы. Таму ён з адпаведнай сьціпласьцю, уласьцівай маладым паэтам, абвясціў, што, калі б не баяўся збудзіць кампанію, калі б мог спадзявацца на прыхільную паблажлівасьць шаноўнага сходу, ён бы асьмеліўся прачытаць вершы, апошнія дарункі сваёй музы.

І як што пані ўжо нагаварыліся ўдосыць пра ўсё, што новага сталася ў горадзе, і як што паненкі як сьлед абмеркавалі апошні баль у прэзыдэнта і нават прыйшлі да пэўнай згоды наконт найноўшага фасону капялюшыкаў, а мужчыны яшчэ добрыя дзеве гадзіны не маглі разьлічваць на новы пачастунак і выпіўку, дык усе ў адзін голас, бо чаму ж бы й не, пачалі ўпрошваць Бальтазара не пазбаўляць кампанію нябеснага шчасьця. Бальтазар дастаў набела перапісаны рукапіс і пачаў чытаць.

Свае вершы, з усёй сілай, з усёй жывасьцю народжанья з сапраўды паэтычнага пачуцьця, усё больш і больш натхнялі яго. Чытаньне ягонае ўсё больш прасякалася жарсьцю, выдаючы ўвесь пал закаханага сэрца. Ён трымцеў ад захапленьня, калі ціхі ўздыхі, ледзь чутныя „ах” жанчын і рэплікі мужчын: „Цудоўна, выдатна, нябесна!” — пераконвалі яго, што вершы ўсім спадабаліся. Нарэшце ён скончыў. Тут усе закрычалі:

— Які твор! Якія думкі! Колькі фантазіі! Якая паэтыка! Якая мілагучнасьць! Дзякуем, дзякуем, шаноўны пане Цынобэр, за боскую асалоду!

— Як? Што? — усклікнуў Бальтазар, але ніхто на яго нават не зірнуў — усе кінуліся да Цынобэра, які, седзячы на канапе, зафанабэрыўся, як індый, і агідна сіпеў:

— Ах, калі ласка, калі ласка, чым багаты, тым рады. Ат, дробязі, дробязі, так вось з рукі накідаў мінулае ночы.

А прафэсар эстэтыкі лямантаваў:

— Дзівосны, боскі Цынобэр! Сардэчны дружа, пасья мяне ты — самы першы паэт на сьвеце! Прыйдзі ў мае абдымкі, вялікая душа! — І ён згроб мальчика з канапы, падняў яго ў паветра, пачаў ціскаць да сэрца і цалаваць. Цынобэр пры гэтым паводзіўся даволі непрыстойна. Ён малаціў ножкамі па тоўстым прафэсарскім чэраве і пішчаў:

— Пусьці мяне, пусьці мяне! Мне баліць, баліць, баліць! Я табе вочы выдзеру, я адкушу табе нос!

— Не! — закрычаў прафэсар, апускаючы мальчика на канапу. — Не, мілы сябар, навошта такая залішняя сьціпласць!

Мош Тэрпін, пакінуўшы картачны стол, таксама падышоў да іх, паціснуў малюпасенькую ручку Цынобэра і сказаў вельмі сур’ёзна:

— Цудоўна, малады чалавек; зусім не перабольшваючы, не, мала, вельмі мала расказалі мне пра высокі геній, які адухоўлівае вас.

— Хто з вас, — зноў залямантаваў у поўным захапленьні прафэсар эстэтыкі, — хто з вас, о дзевы, узнагародзіць пацалункам дзівоснага Цынобэра за вершы, у якіх столькі глыбокага пачуцьця самага моцнага каханьня?

Кандзіда ўстала — шчокі ў яе палалі, яна падышла да мальчика, апусьцілася на калені і пацалавала яго ў агідныя вусны, проста ў сінія губы.

— Праўда, — усклікнуў Бальтазар, як засьпеты раптоўным вар’яцтвам, — праўда, Цынобэр, боскі Цынобэр, ты напісаў мэланхалічныя вершы пра салаўя і пунсовую ружу, ты заслужыў дзівосную ўзнагароду!

Тут ён пацягнуў Фабіяна ў суседні пакой і сказаў:

— Зрабі ласку, добра паглядзі на мяне і скажы мне шчыра і па праўдзе, ці сапраўды я студэнт Бальтазар ці не, ці праўда ты Фабіян, ці праўда, што мы ў доме Моша Тэрпіна, ці гэта сон, ці мы павар'яцелі? Тузані мяне за нос альбо страсяні, каб я адцураўся гэтай праклятай немарасьці.

— Ну, як ты гэта можаш, — запярэчыў Фабіян, — ну, як гэта ты можаш так шалець з простаю рэўнасьці, што Кандзіда пацалаваламальца. Табе трэба прызнаць, што верш, які прачытаў курдупель, напраўду выдатны.

— Фабіян, — з самым глыбокім здзіўленьнем крыкнуў Бальтазар, — што ты такое мелеш?

— І праўда ж, — гаварыў далей Фабіян, — і праўда ж мальцоў верш быў цудоўны, і я лічу, што ён заслужыў пацалунак Кандзіды. Увогуле мне здаецца, у ім крыецца шмат чаго такога, што даражэй за прыгожую зьнешнасьць. Нават ягоная пастава ўжо не здаецца мне такой брыдкай, як спачатку. Падчас чытаньня ўнутраная адухоўленасьць скрасіла рысы ягонага твару, так што ён часам здаваўся мне прывабным, статным юнаком, нягледзячы на тое, што яго галава ледзь відна была за стала. Адкінь сваю пустую рэўнасьць і пасябруйся зь ім, як паэт з паэтам.

— Што? — з гневам усклікнуў Бальтазар. — Што? Мне яшчэ і сябравацца з гэтым праклятым ваўкалакам, пярэваратнем, якога я лепш бы задушыў васьмі гэтымі рукамі!

— Ну бач, — сказаў Фабіян, — бач, ты зусім глухі да голасу розуму. Але вернемся ў залу: там, пэўна, здарылася нешта новае, і я чую гучныя пахвалы!

Бальтазар машынальна пасьледаваў за сваім сябрам.

Калі яны ўвайшлі, пасярэдзіне залы адзінока стаяў Мош Тэрпін, у руках у яго яшчэ былі інструмэнты, з дапамогаю якіх ён, відаць, рабіў нейкі фізічны досьлед; на твары ў яго яшчэ заставаліся сляды вялікага подзіву. Усе прысутныя сабраліся вакол маленькага Цынобэра. Абапершыся на лёску, ён стаяў на дыбачках і з ганарыстым выглядам прымаў кампліменты, якія сыпаліся з усіх бакоў. Але васьмі ён зноў зьвярнуўся да прафэсара, які паказваў новы даволі штукарскі фокус. Ледзь толькі ён скончыў, як усе зноў абступілі мальца:

— Выдатна, цудоўна, неацэнны спадару Цынобэр!

Нарэшце і Мош Тэрпін падскочыў да мальца і гучней за ўсіх залямантаваў:

— Выдатна, цудоўна, неацэнны спадару Цынобэр!

Сярод гасьцей быў і юны прынец Грэгор, які вучыўся ва ўнівэрсытэце. Прынец быў адораны прыемнай зьнешнасьцю, якую толькі можна было сабе ўявіць і прытым у яго абыходжаньні было столькі высакародзтва і непасрэднасьці, што яўна праяўлялася і высокае паходжаньне і звычайка бываць у вышэйшым сьвеце.

Прынец Грэгор ні на хвіліну не адыходзіў ад Цынобэра і рассыпаўся ў пахвалах яму, як выдатнаму паэту і таленавітаму фізіку.

Дзіўнае відовішча — адзін каля аднаго, побач.

Побач са статным Грэгорам зусім неверагодна брыдкім здаваўся малюпасенькі чалавечак, які, высока задраўшы нос, сам ледзь трымаўся на тоненькіх ножках. Аднак паглядзі ўсіх жанчын былі скіраваныя не на прынца, а на мальца, які ўвесь час пяўся на дыбачкі і тут жа зноў апускаўся, вельмі нагадваючы гэтым картэзыянскага хохліка.

Прафэсар Мош Тэрпін падышоў да Бальтазара і сказаў:

— Ну, што вы скажаце пра майго пратэжэ, пра майго любаснага Цынобэра? У ім шмат чаго крыецца, і калі я на яго падзіўлюся добра, дык угадваю, якая, уласна, тут замешана акалічнасьць. Пастар, які выгадаваў яго і рэкамендваў мне, вельмі таямніча павядае пра яго паходжаньне. Паглядзіце толькі на яго гожую паставу, на яго высакароднае, далікатнае абыходжаньне. Ён, несумненна, княскай крыві, можа нават, ці ня прынец.

У гэтую хвіліну далажылі, што вячэра гатовая. Цынобэр, няўклудна клыбаючы, падышоў да Кандзіды, нязграбна схопіў яе за руку і павёў да стала.

Непрагляднай ноччу, праз дождж і буру, у шаленстве бег няшчасны Бальтазар дамоў.

Разьдзел чацьвёрты

Як італьянскі скрыпач Зб'ёка гразіўся запхнуць спадара Цынобэра ў кантрабас, а рэфэрэндарыус Пульхер ня змог трапіць у міністэрства замежных спраў. — Пра мытных чыноўнікаў і канфіскаваньня дзівосы хатняга ўжытку. — Бальтазар зачараваны з дапамогаю булавешкі.

На замшэлым камені ў самай нетры лесу сядзеў Бальтазар і задумліва глядзеў уніз у расколіну, дзе паміж абломкаў скал і густых зарасьцяў пеніўся і бурліў ручай. Цёмныя хмары слаліся па небе і хаваліся за гарамі; шум вады і дрэў быў падобны на глухія стогны, да яго прымешваліся вісклівыя крыкі драпежных птушак, якія падымаліся зь цёмнага гушчару ў нябесныя прасторы і ляцелі за воблакамі.

Бальтазару здалося, быццам у цудоўных лясных галасах чулася няўцешная жалба прыроды, быццам сам ён павінен растаць у гэтай жалбе, быццам усё быцьцё яго — толькі збываньне глыбокай неадольнай пакуты. Сэрца ягонае разрывалася ад скрухі, і, калі часта сьлёзы засьцілалі яму вочы, мроілася, быццам духі ляснога ручая глядзяць на яго і працягваюць да яго з хваляў беласьнежныя рукі, каб завабіць яго ў прахалодную глыбіню.

Раптам непадалёк пачуліся ў лёгкім ветрыку вясёлыя, звонкія гукі ражка, добрым сучашэньнем праніклі ў ягоныя грудзі, і ў замлелай душы прачнулася салодкая надзея. Ён агледзеўся, і, пакуль чуліся гукі ражка, зьлёненыя цені лесу не здаваліся яму такімі журботнымі, жалба ветру і шэпт кустоў такімі жаласнымі. Ён загаварыў.

— Не! — усклікнуў ён, ускочыў на ногі і палымянымі вачыма паглядзеў удалечыню. — Не, ня ўся надзея прапала! Ведаю толькі, што нейкая таямнічая сіла, нейкія ліхія чары парушылі маё жыцьцё, але я разбуру гэтыя чары, нават калі мне давядзецца загінуць! Калі я, захоплены, пераможаны пачуцьцём, ад якога гатовыя былі разарвацца мае грудзі, прызнаўся чароўнай, непараўнанай Кандзідзе ў маім каханьні, хіба не прачытаў я ў яе вачах, хіба не адчуў у поціску яе рукі асалоду і шчасьце? Але як толькі зьяўляецца маленькая пачвара, уся любоў перакідаецца на яго. На яго, гэтага клятага вылюдка, глядзяць вочы Кандзіды, і журботныя ўздыханьні ліюцца зь яе грудзей, калі няўклудны абрыдзень набліжаецца да яе альбо бярэ яе за руку. Тут крыецца нейкая таямнічая акалічнасьць, і калі б я верыў казкам нянечкі, я перад усімі пабажыўся б, што малое зачаравана і можа, як той казаў, наводзіць на людзей псоту. Якая дзікасьць — усе сьмяюцца і кпяць з выродлівага чалавечка, абдзеленага пчадротамі самой прыродай, а як толькі малое паяўляецца, усе пачынаюць нахваляваць яго як самага разумнага, самага вучонага, самага прыгожага спадара студэнта сярод усіх прысутных. Ды што я такое кажу! Хіба са мною часам не адбываецца амаль тое ж самае, хіба не здаецца мне часам, што Цынобэр прыгожы і разумны? Толькі пры Кандзідзе я не падуладны гэтым чарам, і спадар Цынобэр застаецца дурным, агідным вырадкам. Але што б там ні было, я ўсупраціўлюся варожай сіле, у душы маёй дрэмле няяснае прадчуваньне, што якая-небудзь неспадзяванка падасьць мне ў рукі зброю супроць гэтага чортавага выпладня!

Бальтазар пайшоў назад у Керапэс. Ідучы лясной сьцежкай, ён заўважыў на дарозе маленькі вазок, з акенца якога нехта прыветліва памахваў яму белай хустачкай. Ён падышоў бліжэй і пазнаў спадара Вінчэнца Зб'ёку, сусьветна праслаўленага віртуоза скрыпача, якога ён вельмі высока ставіў за яго выдатную, вельмі прачулую ігру і ў каго ён ўжо два гады браў урокі.

— Як добра! — усклікнуў Зб'ёка, выскачыўшы з вазка. — Як добра, ласкавы спадару Бальтазар, дарагі мой сябар і вучань, што я яшчэ сустрэў вас і магу сардэчна

разьвітацца з вамі.

— Як так? — здзівіўся Бальтазар. — як так, спадар Зб'ёка, няўжо вы пакідаеце Керапэс, дзе вас так шануюць і паважаюць і дзе ўсім вас будзе не хапаць?

— Так яно, — адказаў Зб'ёка, і кроў лінула яму ў твар ад прытоенага гневу, — так яно вось, спадар Бальтазар, я пакідаю горад, дзе ўсе з глузду пазьязджалі, горад, які падобны на вар'яцкі дом. Учора вы ня былі на маім канцэрце, вы былі на шпацыры за горадам, а то б вы дапамаглі мне абараніцца ад разьёшанага натоўпу, які накінуўся на мяне.

— Ды што ж такога сталася? Скажыце, напразмілы бог, што здарылася? — ўсклікнуў Бальтазар.

— Я іграю, — сказаў далей Зб'ёка, — вельмі складаны канцэрт Віёці. Гэта мая гордасьць, мая радасьць. Вы ж чулі, як я яго іграю, і яшчэ ні разу ня было, каб ён ня прывёў вас у захапленне. А ўчора, магу сказаць, я быў у асабліва шчаслівым настроі — аніма, разумею я, вясёлы сэрцам — *spirito alato*, разумею я. Ніводзін скрыпач ва ўсім сьвеце, будзь ён хоць сам Віёці, ня сыграў бы лепей. Калі я закончыў, выбухнулі бурныя воплескі — *furore*, разумею я, чаго я і чакаў. Узьняўшы скрыпку пад паху, я выступіў наперад, каб ветліва падзякаваць публіцы. Але што я бачу, што я чую? Усе да аднаго як і не бачаць мяне, усе стлуміліся ў куце залы і крычаць: „Bravo, bravissimo, боскі Цынобэр! Якая ігра! Якая пазіцыя, кая выразнасьць, якое майстэрства!” Я кінуўся ў натоўп, праціскаюся наперад. Там стаіць нейкі агідны вырадак у тры футы росту і мязотным голасам гугнявіць: „Ласкава дзякую, ласкава дзякую, іграў, як умеў, праўда, цяпер я самы моцны скрыпач ва ўсёй Еўропе ды і ва ўсіх астатніх вядомых нам частках сьвету”. — „Тысяча чарцей! — крыкнуў я. — Хто ж такі ўрэшце іграў: я ці гэты чарвяк!” А як што малое ўсё яшчэ гугнявіла: „Ласкава дзякую, ласкава дзякую”, — я кінуўся да яго, каб пакласьці на яго ўсю аплікатуру. Але тут усе наваліліся на мяне і мелюць нейкую лухту пра зайздрасць, рэўнасьць і нязычлівасьць. Тым часам нехта залямантаваў: „Акая кампазіцыя!” І ўсе наперабой пачынаюць крычаць: „Якая кампазіцыя! Боскі Цынобэр! Боганатхнёны кампазітар!” Зь яшчэ большай прыкрасьцю я ўсклікнуў: „Няўжо ўсе тут пашалелі, што вас апантала? Гэты канцэрт напісаў Віёці, а іграў яго я, я — славуты скрыпач Вінчэнца Зб'ёка!” Але тут яны мяне хапаюць і гавораць пра італьянскія шалы — *gabbia*, разумею я, пра дзіўныя выпадкі, нарэшце, сіламоц выводзяць мяне ў суседні пакой, абыходзяцца са мною як з хворым, як з вар'ятам. Праз нядоўгі час убягае да мяне сін'ёра Брагаці і падае бяз памяці. Зь ёю сталася тое самае, што і са мною. Ледзь толькі яна дасьпявала арыю, як усю залу патрэсьлі крыкі: „Bravo, bravissimo, Цынобэр!” І нарабілі галасу, што на ўсім белым сьвеце не знайсці такой сьпявачкі, як Цынобэр, а ён зноў гугніў сваё праклятае „дзякую”. Сін'ёра Брагаці ляжыць у гарачцы і па ўсім відаць неўзабаве памрэ, а я ратуюся ўцёкамі ад гэтага ашалелага народу. Бывайце, любасны спадар Бальтазар. Калі давядзецца вам пабачыць сін'ярына Цынобэра, перадайце яму, калі ласка, каб ён не паказваўся ні на водным канцэрце разам са мною. Інакш я за сябе ня ручаюся, схачлю яго за павучыныя ножкі і запхну праз эфу ў кантрабас — хай ён там усё жыцьцё грае свае канцэртны і гарлае колькі яму заўгодзіцца. Бывайце, дарагі мой Бальтазар, ды глядзіце ж, не пакідайце скрыпкі! — З гэтымі словамі спадар Вінчэнца Зб'ёка абняў аслупянелага ад здзіўленьня Бальтазара і сеў у вазок, які хуценька павёз яго далей.

„Ну, ці не казаў я, — разважаў сам з сабою Бальтазар. — Ці ж не казаў я сабе, што гэты злавесны карлік, гэты Цынобэр, зачараваны і можа наводзіць на людзей псоту”.

Тут міма яго імкліва прабег малады чалавек, бледны, знэрваваны, — шаленства і распач былі на ягоным твары. Бальтазару зрабілася трывожна на сэрцы. Яму здалося, што ў гэтым хлопцы ён пазнаў аднаго свайго прыяцеля, і ён сьпешна кінуўся за ім у лес. Прабегшы крокаў дваццаць-трыццаць, ён убачыў рэфэрэндарыуса Пульхера, які стаяў пад высокім дрэвам і, падняўшы вочы да неба,

гаварыў:

— Не! Нельга далей трываць такую ганьбу! Надзеі ўсяго жыцця прапалі! Засталася толькі магіла. Даруй, жыццё, сьвет, надзея, каханая! З гэтымі словамі рэфэрэндарыус у роспачы выхадзіў з-за пазухі рэвальвер і прыставіў яго да лоба.

Бальтазар як маланка кінуўся да рэфэрэндарыуса, выхадзіў у яго рэвальвер, адкінуў далёка ўбок і ўсклікнуў:

— Пульхер, божа мілы, што з табою, што ты робіш?

Рэфэрэндарыус некалькі хвілін ня мог апамятацца. Амаль бяспрытомны апусьціўся ён на траву. Бальтазар падсеў да яго і пачаў гаварыць розныя сусцэслівыя словы, якія толькі на памяць прыходзілі, нічога ня ведаючы пра прычыну роспачы Пульхера.

Ня зьлічыць, колькі разоў пытаўся ў яго Бальтазар, што ж такога страшнага далася яму, што навяло на чорныя думкі пра богамярзотны суіцыд? Нарэшце Пульхер цяжка ўздыхнуў і загаварыў:

— Табе, любасны дружа Бальтазар, вядома, у якім я цяпер гаротным становішчы. Ты ведаеш, я спадзяваўся, што займу вакантнае месца тайнага экспэдытара ў міністэрстве замежных спраў; ты ведаеш, як рупліва, як старанна рыхтаваўся я да гэтай пасады. Я падаў свае творы, якія, як я з радасьцю дазнаўся, заслужылі поўнае адабрэньне міністра. Як упэўнена явіўся я сёньня на вусны экзамэн! У зале я прыкмеціў маленькага выродлівага чалавечка, які табе добра вядомы пад імем спадара Цынобэра. Тут радца, якому было даверана правесьці іспыт, прыветліва падышоў да мяне і сказаў, што тую самую пасаду, якую я прагну атрымаць, шукае і спадар Цынобэр, і таму ён будзе экзамэнаваць нас *абодвух*. Потым ён шапнуў мне на вуха: „Вам, шануюны рэфэрэндарыус, няма чаго апасацца вашага суперніка: працы, якія прадставіў маленькі Цынобэр нічога ня вартыя”. Іспыт пачаўся; я адказаў на ўсе пытаньні радцы. Цынобэр нічога ня ведаў, як рыхтык нічога, замест адказу ён сіпеў і квакаў і нёс нейкую неўразумелую бязглузьдзіцу, якое ніхто і разабраць ня мог, і так пры гэтым непрыстойна выкаблучваўся і дрыгаў нагамі, што некалькі разоў падаў з высокага крэсла, аж мне давялося падымаць яго і саджаць на месца. Сэрца маё трымцела ад радасьці; прыхільныя позіркы, якія радца кідаў на малога, я прымаў за самую зьездлівую іронію. Іспыт закончыўся. Але хто апіша мой жах! Як раптоўная маланка кінула мяне на зямлю, калі радца абняў мальца і сказаў яму: „Цудоўны чалавек! Якія веды! Які розум! Якая пранікнёнасьць!” І потым мне: „Мне так прыкра, што вы ашукалі мяне, спадар рэфэрэндарыус Пульхер. Вы ж зусім нічога ня ведаеце. І, хай не на крыўду вам будзе сказана, падчас экзамэна вы спрабавалі надаць сабе бадзёрасьці вельмі нягодным спосабам і насуперак усякай прыстойнасьці. Вы нават не маглі ўтрымацца на крэсьле і ўвесь час падалі, а спадар Цынобэр быў вымушаны падымаць вас. Дыпламаты павінны быць бездакорна цьвярозыя і разважлівыя. Adieu, спадар рэфэрэндарыус”. Я ўсё яшчэ думаў, што мяне рызыгрываюць. Я рашыў пайсьці да міністра. А той наказаў перадаць мне, што не разумее, як гэта я, паказаўшы сябе такім чынам на экзамэне, яшчэ набраўся нахабства назаліцца яму сваім візытам, — яму ўжо ўсё вядома! Пасада, якое я дамагаўся, ужо аддадзена спадару Цынобэру! Дык вось, нейкая пякельная сіла вырвала ў мяне ўсе мае надзеі, і я хачу па добрай волі і ахвоце прынесці ў ахвяру сваё жыццё, якое зрабілася здабыччай цёмнага наканаваньня! Пакінь мяне!

— Нізавошта! — усклікнуў Бальтазар. — Спачатку выслухай мяне!

І ён расказаў усё, што ведаў пра Цынобэра, пачынаючы зь яго першага зьяўленьня каля брамы Керапэса; што сталася зь ім і мальцом у доме ў Моша Тэрпіна і што толькі цяпер расказаў Вінчэнца Збёка.

— Несумненна толькі, — дадаў Бальтазар, — што ва ўсіх вычудах гэтага трыклятага вылюдка ёсьць нешта таямнічае, і павер мне, дружа Пульхер, калі тут дамешана нейкае пякельнае чараваньне, дык трэба толькі цьвёрда яму ўсупрацівіцца. Перамога несумненная там, дзе ёсьць мужнасьць. А таму не раскісай і не прымай пасьпешлівага рашэньня. Давай супольна ўстанем на гэтага ведзьміча.

— Ведзьміч! — палка ўсклікнуў рэфэрэндарыус. — Праўда, пракляты ведзьміч гэты карлік, несумненна! Аднак жа, браце Бальтазар, што гэта такое з намі, няўжо ўсё гэта нам сьніцца? Чарадзеіства, вядзьмацкія штукі — хіба з гэтым даўным-даўно не пакончана? Хіба шмат гадоў таму назад князь Пафнуцій Вялікі ня ўвёў асьвету і не павыганяў з нашай краіны ўсе дзікія блюзьнерствы і ўсё неспасьцігальнае, а гэтая праклятая кантрабанда ўсё-такі ўшылася да нас! Халера чортава! Пра гэта трэба адразу ж данесьці ў паліцыю і мытным дзорцам. Але не, не, толькі людзкае неразумства альбо, баюся, нячуваны подкуп — прычына нашых нягодаў. Пракляты Цынобэр, мабыць, неверагодна багаты. Нядаўна ён стаяў перад манетным дваром, і праходжыя паказвалі на яго пальцамі і крычалі: „Дзівіцеся на гэтага маленькага прыгожага татачку! Яму ж належыць усё золата, якое там чаканяць!”

— Кінь, — запярэчыў Бальтазар, — кінь, дружа рэфэрэндарыус, не ў золаце сіла гэтай пачвары, тут замешана нешта іншае. Праўда, князь Пафнуцій увёў асьвету на дабро і на карысьць свайму народу і сваім нашчадкам, але ў нас яшчэ засталіся сякія-такія дзівосы і незразумеласьці. Я лічу, што некаторыя карысныя цуды захаваліся на хатні ўжытак. Напрыклад, з малюпасенькіх насенінак усё яшчэ вырастаюць высачэнныя, прыгожыя дрэвы і нават самыя розныя плады і збожжа, якімі мы набіваем сабе чэрава. Дазволена ж стракатым кветкам і розным кузакам мець пялёткі і крылцы самых розных бліскучых барваў і калёраў і нават насіць на іх дзівосныя пісьмёны, прычым ніводзін чалавек не ўгадае, алей гэта, гуаш ці акварэль, і ніводзін бедалага каліёграф не прачытае вам гэтых велягурыстых гатычных выкрунтасін, ужо і не кажу, каб сьпісаць іх. Ах, рэфэрэндарыус, прызнаюся табе, у душы ў мяне часта чворыцца нешта дзіўнае. Я адкладваю ўбок люльку, пачынаю хадзіць па пакоі, а нейкі незразумелы голас нашэптвае мне, што я сам — цуд; чараўнік мікракосм пануе ўва мне і змушае мяне на ўсялякія неразумныя ўчынкi. Але тады, рэфэрэндарыус, я ўцякаю з дому і сузіраю прыроду, і разумею ўсё, што гавораць мне кветкі і ручаі, і мяне агартае нябесная мілата!

— У цябе гарачка! — усклікнуў Пульхер; але Бальтазар, не зьвяртаючы ўвагі на яго, працягнуў рукі наперад, быццам ахоплены палымяным жарам.

— Услухайся, — усклікнуў ён, — услухайся толькі, рэфэрэндарыус, якая нябесная музыка ў пошашце вечаровага ветру, як яна прасякае ўвесь гэты лес! Ці чуеш, як усё гучней узносяць сваю песьню крыніцы? Як кусты і кветкі адказваюць ім пяшчотнымі галасамі!

Рэфэрэндарыус насыцярожыўся, каб учуць тую музыку, пра якую гаварыў Бальтазар.

— І праўда ж, — сказаў ён, — і праўда ж, па лесе лунаюць прыгожыя, дзівосныя гукі, якія толькі мне даводзілася чуць, яны глыбока западаюць у душу. Але гэта сьпявае не вечаровы вецер, ня кусты і ня кветкі; хутчэй за ўсё гэта, здаецца мне, дзесьці зводдаль нехта грае на званочках шклянога гармоніка.

Пульхер меў рацыю. Сапраўды, поўныя, усё больш выразныя і блізкія акорды былі падобныя на гукі шклянога гармоніка, але толькі нечуванай велічыні і моцы, а калі сябры прайшліся крыху далей, ім адкрылася відовішча такое чароўнае, што яны аслупянелі ад здзіўленьня і сталі як укапаньня.

У невялікім аддаленьні па лесе павольна ехаў чалавек, апрануты амаль як кітаец. Толькі на галаве ў яго быў пышны барэт з прыгожым плюмажам. Карэта была падобная на адкрытую ракавіну зь зіхоткага крышталю, два вялізныя колы, здавалася, былі зроблены з таго самага рэчыва. Калі яны варочаліся, узнікалі дзіўныя гукі шклянога гармоніка, якія сябры пачулі здалёк. Два беласьнежныя аднарогі ў залатой збруі везлі карэту; на месцы фурмана сядзеў серабрысты кітайскі фазан, заціснуўшы ў дзьобе залатыя лейцы. На запятках умасьціўся вялізны залаты жук, ён памахваў мігатлівымі крыламі і, здавалася, навяваў прахалоду на дзівоснага чалавека, які сядзеў у ракавіне. Параўняўшыся зь сябрамі, ён ветліва кінуў ім. У той самы момант з бліскучай булавешкі вялікай лёскі, якую ён трумыў у руцэ, вырваўся прамень і ўпаў на Бальтазара, які адразу ж адчуў глыбока ў

грудзях пякучы ўкол, здрыгануўся, і глухое „ах” спырхнула зь ягоных вуснаў.

Зірнуўшы на яго, незнаёмы ўсьміхнуўся і кіўнуў яшчэ больш прыветліва. Калі чароўная карэта зьнікла ў глухой нетры лесу і толькі чуліся яшчэ пяшчотныя гукі гармоніка, Бальтазар, бяз памяці ад захаплення і шчасьця, кінуўся свайму сябру на шыю і ўсклікнуў:

— Рэфэрэндарыус, вы ўратаваныя! Вось хто разбурыць праклятыя чары маленькага Цынобэра.

— Ня ведаю, — сказаў Пульхер, — ня ведаю, што са мною зараз робіцца, у сьне гэта ці на яве, але сумневу няма, што нейкае невядомае мне шчасьце напаўняе ўсю маю істоту і маю душу зноў наведальі ўцеха і надзея.

Разьдзел пяты

Як князь Барсануф сьнедаў ляйтцыгскімі жаўрукамі і данцыгскай залатой гарэліцай, як на яго казыміравых панталонах выступіла тлустая пляма і як ён узвёў тайнага сакратара Цынобэра на пасаду тайнага радцы па адмысловых справах. — Кніжка з абразкамі доктара Праспэра Альпануса. — Як нейкі брамнік укусіў за палец студэнта Фабіяна, а той надзей суценку з шлейфам і быў за тое высьмеяны. — Уцёкі Бальтазара.

Няма чаго і казаць, што міністрам замежных спраў, у якога спадар Цынобэр заняў пасаду тайнага экспэдытара, быў нашчадак таго самага барона Прэтэкстатуса фон Мондшайна, які марна шукаў радаслоўню феі Розабэльвэрдэ у хроніках і турнірных кнігах. Ён, як і ягоны продак, зваўся Прэтэкстатус фон Мондшайн і славіўся выдатнай адукацыяй і далікатнымі манерамі, ніколі ня блытаў склонаў, пісаў сваё імя францызкімі літарамі, наогул почырк меў разборлівы і нават часам займаўся справамі, асабліва калі стаяла непагода. Князь Барсануф, адзін зь пераемцаў вялікага Пафнуція, пяшчотна любіў свайго міністра, бо ў таго на ўсякае пытаньня быў гатовы адказ; у гадзіны, калі ён меўся адпачываць, ён гуляў з князем у кеглі, разьбіраўся ў грашовых апэрацыях і цудоўна скакаў гавот.

Аднаго разу сталася так, што барон Прэтэкстатус фон Мондшайн запрасіў князя да сябе на фрыштык скаштаваць лейпцыгскіх жаўрукоў і вышціць чарачку данцыгскай залатой гарэліцы. Калі князь прыбыў у дом Мондшайна, дык у прыхожай сярод процьмы годнасных дыпламатычных пярсонаў быў і малы Цынобэр, які, абAPERшыся на лёску, бліснуў на яго вочкамі і, больш ужо да яго не паварочваючыся, засунуў у рот смажанага жаўрука, якога толькі што звалок са стала. Ледзь толькі князь убачыў мальца, ён літасьціва ўсьміхнуўся яму і сказаў міністру:

— Мондшайн! Хто гэты прыгожы і талковы чалавек? Гэта, мабыць, той самы, што такім выдатным стылем складае і такім вытанчаным почыркам перапісвае даклады, якія я апошнім часам ад вас атрымліваю?

— Вядома, ласкавы спадару, — адказваў Мондшайн. Доля даравала мне самага разумнага і мудрага чыноўніка ў маёй канцылярыі. Яго завуць Цынобэр, і я самым лепшым чынам рэкамэндую гэтага цудоўнага маладога чалавека вашай міласці на ўпадабаньне, мой дарагі княжа. Ён у мяне ўсяго некалькі дзён.

— А таму, — сказаў прыгожы малады чалавек, падышоўшы да іх, — а таму, калі ваша сьветласьць дазволіць мне заўважыць, мой маленькі калега не адправіў яшчэ ніводнай паперы. Данясенні, якім пашчасьціла быць заўважанымі вамі, найсьвятлейшы княжа, складзены мною.

— Што вам трэба? — гнеўна зьвярнуўся да яго князь.

Цынобэр тым часам падсунуўся да князя і, са смакам аплятаючы жаўрука, прагна плямкаў. Малады чалавек, які зьвярнуўся да князя, сапраўды пісаў памянёныя даклады, але...

— Што вам трэба? — усклікнуў князь. — Вы, я так думаю, і п'яра ў руках не

трымалі? І тое, што вы каля мяне ясьце смажаных жаўрукоў, што аж я, на вялікую прыкрасьць маю, ужо заўважаю тлустую пляму на маіх новых казыміравых панталонах, і прытым вы так непрыстойна плямкаеце, так, усё гэта дастаткова паказвае вашу поўную няздатнасьць да дыпламатычнага прыпірышча. Ідзіце сабе на здароўе дахаты і вачам маім больш не назаліацца, хіба калі толькі здабудзеце надзейны сродак ад плям на маіх казыміравых панталонах. Магчыма тады я вярну вам сваю прыхільнасьць. —

І, павярнуўшыся да Цынобэра, князь дадаў. — Юнакі, падобныя на вас, дарагі Цынобэр, — акараса айчыны і заслугоўваюць, каб іх адзначалі. Вы — тайны радца па адмысловых справах, мой любасны.

— Шчыра дзякую, — прасіпеў у адказ Цынобэр, праглынуў апошні кавалак і выцер рот абедзьвюма ручкамі, — шчыра дзякую, ужо ж я з гэтым упраўлюся як сьлед.

— Пахвальная самаўпэўненасьць, — сказаў князь, павышаючы голас, — пахвальная самаўпэўненасьць паходзіць ад унутранай сілы, якую павінен мець годнасны дзяржаўны муж. — Сказаўшы гэтую сэнтэнцыю, князь выпіў паднесеную яму міністрам чарачку данцыгскай залатой гарэліцы нябескага смаку. Новы радца павінен быў сесці паміж князем і міністрам. Ён зьядаў неверагоднае мноства жаўрукоў і піў то малагу, то залатую гарэліцу, сіпеў і мармытаў нешта праз зубы, і як што ягоны востры нос ледзь даставаў да краю стала, дык яму даводзілася моцна працаваць ручкамі і ножкамі.

Калі фрыштык закончыўся, князь і міністар усклікнулі:

— У нашага тайнага радцы агліцкія манеры!

— У цябе, — сказаў Фабіян свайму сябру Бальтазару, — у цябе такі радасны выгляд, вочы твае гараць нейкім адмысловым агнём. Ты шчаслівы? Ах, Бальтазар, можа табе прысьнілася нешта дзівоснае, але я павінен разбудзіць цябе, гэта мой сяброўскі абавязак.

— Што такое? Што здарылася? — сумеўся Бальтазар.

— Так, — гаварыў далей Фабіян, — так! Я павінен адкрыцца табе цалкам! Будзь мужны, дружа! Падумай, што, магчыма, няма на сьвеце такога няшчасьця, якое не ўражвала б так балюча і не забывалася б так лёгка! Кандзіда!

— Божа мілы! — усклікнуў ахоплены жахам Бальтазар. — Кандзіда! Што з Кандзідай? Яе ўжо няма на сьвеце? Яна памерла?

— Супакойся, — сказаў Фабіян, — супакойся, дружа мой. Кандзіда не памерла, але табе яна ўсё адно што памерла. Ведай жа, малец Цынобэр стаў тайным радцам па адмысловых справах і, як павядаюць, амаль што ўжо заручаны з красуняй Кандзідай, якая, бог яе ведае чаму, бяз памяці ў яго закахалася.

Фабіян думаў, што Бальтазар кінецца ў шалёныя, поўныя распачы жалбы і праклёны. Але замест таго ён сказаў са спакойнай усмешкай:

— Калі ўсё толькі ў гэтым, дык тут яшчэ няма ніякага няшчасьця, якое магло б мяне засмуціць.

— Ты больш не кахаеш Кандзіду? — здзіўлена ўсклікнуў Фабіян.

— Я кахаю, — адказваў Бальтазар, — я люблю гэтага анёла, гэтую дзівосную дзяўчыну з усёй маёй замроенасьцю, з усёй жарсьцю, якая толькі можа успалымніць хлапечыя грудзі. О, я ведаю, — ах! — я ведаю, што Кандзіда таксама кахае мяне і толькі праклятыя чары паланілі яе, але я скоро парву гэтыя вядзьмарскія пугы, скоро я зьнішчу гэтага прахвоста, які асьляпіў нябогу.

Тут Бальтазар раскажаў сябру пра дзіўнага чалавека, які сустрэўся яму на лясной дарозе ў казначай карэце. І пад канец ён сказаў, што, як толькі з чароўнай булавешкі бліснуў прамень і дакрануся да яго грудзей, у ім нарадзілася цвёрдая ўпэўненасьць, што Цынобэр не хто там які, а ведзьміч, чыю сілу зломіць гэты незнаёмы.

— Дазволь, Бальтазар, — усклікнуў Фабіян, калі яго сябар закончыў, — дазволь, як гэта табе магла прыйсьці ў галаву такая дзікасьць! Невядомы, якога ты лічыш чараўніком, не хто які там, а доктар Праспэр Альпанус, ён жыве ў сваім загародным

доме непадалёк ад Керапэса. Праўда, ходзяць пра яго розныя памрочлівыя пагудкі, так што яго можна прыняць за другога Каліостру, але ў гэтым вінаваты сам доктар. Ён любіць авяваць сябе розным містычным флёрам, напускаць на сябе, строіць зь сябе чалавека, які прысьвечаны ў самыя патаемныя сакрэты прыроды і кіруе невядомымі сіламі, і ў дадатак яму ўласьцівыя ўсялякія велягурыстыя вычуды. Напрыклад, яго карэта зладжана так, што чалавек з живою і палкаю фантазіяй, як вось ты ў мяне, дружа, можа прыняць усё гэта за зьяву зь нейкай неверагоднай казкі. Паслухай толькі! Яго кабрыялет мае форму ракавіны і ўвесь пасярэблены, а паміж колаў пастаўлены арганчык, які, калі вось круціцца, грае сам па сабе. Той, каго ты прыняў за срабрыстага фазана, быў яго маленькі жакей, ашрануты ва ўсё белае, а раскрыты парасон здаўся табе крыламі залатога жука. Ён загадвае прыладжваць на галовы сваім коням вялікія рогі, каб яны глядзеліся сапраўды казачна. Зрэшты, у доктара Альпануса і праўда ёсьць прыгожая іспанская лёска зь дзівосна зіхоткім крышталём, прымацаваным зверху, накшталт булавешкі, пра дзівоснае дзеянне якога расказваюць ці, правільней, выдумляюць шмат усялякае нябывальшчыны. Быццам чалавечае вока ня выносіць праменя з гэтага крышталю. А калі доктар абярне яго празрыстым пакрывалам, дык, пільна ўгледзеўшыся, убачыш у ім, як ва ўвагнутым люстры, тую асобу, чый вобраз носіш у глыбіні душы.

— А што, праўда? — перабіў Бальтазар сябра. — Няўжо так і расказваюць? Ну, а што яшчэ пра спадара доктара Альпануса?

— Ах, — адказаў Фабіян, — не патрабуй, каб я падрабязна пераказваў табе ўсе гэтыя ідыёцкія баечкі і погаласкі. Ты ж сам ведаеш, што яшчэ дагэтуль у нас жывуць вар'яты, якія насуперак здароваму розуму вераць ва ўсе так званыя цуды пустых няньчыных казак.

— Прызнаюся, — сказаў Бальтазар, — што я сам вымушаны далучыцца да гэтых вар'ятаў, якія ня маюць здоровага розуму. Пасярэбленае дрэва — гэта зусім ня зіхоткі празрысты крышталё, а арганчык гучыць не як шкляны гармонік, срабрысты фазан — не жакей, а парасон — не залаты жук. Альбо дзівосны чалавек, якога я сустрэў, ня доктар Праспэр Альпанус, пра якога ты кажаш, альбо доктар і праўда прысьвечаны ў самыя глыбокія патайнасьці.

— Каб зусім, — сказаў Фабіян, — каб зусім асланіць цябе ад тваіх крозаў, нічога лепшага няма, як зьвесці цябе да самога доктара Альпануса. Тады ты на свае вочы пабачыш, што доктар Праспэр Альпанус — самы звычайны лекар і ўжо-такі аніяк не выязджае на прагулку на аднарогах, з срабрыстымі фазанамі і залатымі жукамі.

— Ты выказаў, — усклікнуў Бальтазар, у якога заблішчалі вочы ад радасьці, — ты выказаў, дружа, самае запаветнае жаданьне маёй душы. Давай, без адкладу ў дарогу.

Неўзабаве яны ўжо стаялі перад закратаванаю брамаю парку, сярод якога стаяў дом доктара Альпануса.

— Як жа нам увайсці? — спытаў Фабіян.

— Думаю, трэба пастукацца, — адказаў Бальтазар і ўзяўся за мэталічную тарахцёлку, якая вісела каля самага замка.

Ледзь толькі ён падняў тарахцёлку, як пад зямлёй пачуўся нейкі гул, падобны на далёкі гром, які замёр у бяздоннай глыбіні. Кратаваная брама няспешна павярнулася на петлях, сябры ўвайшлі і скіраваліся па доўгай шырокай сьцежцы, у канцы якое яны ўбачылі вясковы дамок.

— Што ж, — сказаў Фабіян, — ці заўважаеш ты тут што-небудзь нязвычайнае?

— Мне здаецца, — сказаў Бальтазар, — што спосаб, якім адчынілася брама, не такі ўжо й звычайны, і потым, ня ведаю чаму, але тут мне ўсё здаецца такім чароўным, такім магічным. Хіба дзе-небудзь у навакольлі можна ўбачыць такія дзівосныя дрэвы, як у гэтым парку? І нават здаецца, што іншыя дрэвы, іншыя кусты перанесены сюды з далёкіх невядомых краёў, — у іх бліскучыя камлі і смарагдавыя лісты.

Фабіян убачыў дзье неверагодна вялікія жабы, якія ўжо ад самае брамы скакалі сьледам за сябрамі абапал сьцежкі.

— Нічога ня скажаш, дзівосны парк, — усклікнуў Фабіян, — дзе водзяцца такія гады! — і нагнуўся падняць каменьчык, каб кінуць ім у гэтых вясёлых жабак. Абедзьве адскочылі ў кусты і ўтаропіліся на яго бліскучымі чалавечымі вачыма. — Ну чакайце ж, чакайце! — закрычаў Фабіян, прыцэліўся ў адну і папусьціў каменем.

— Грубіян! Чаго гэта ён шпурляе камяні ў сумленных людзей, якія не пакладаючы рук працуюць у садзе дзеля кавалка хлеба надзённага? — заквакаля гадкая маленькая бабулька, што сядзела каля дарогі.

— Хадзем, хадзем! — у жаху замармыгаў Бальтазар, які выдатна бачыў, што гэтаю бабулькаю абярнулася жаба. Зірнуў у кусты, пераканаўся, што другая жаба абярнулася старым дзядком, які цяпер рупліва палоў траву.

Перад домам слалася цудоўная вялікая лугавіна, на ёй пасьвіліся абодва аднарогі; у паветры гучалі дзівосныя акорды..

— Ты бачыш? Ты чуеш? — спытаў Бальтазар.

— Нічога ня бачу, — адказаў Фабіян, — апрача двух маленькіх поні, якія скубуць траўку, а ў паветры, трэба думаць, чуюцца гукі разьвешаных недзе золавых арфаў.

Простая высакародная архітэктура двухпавярховага вясковага дамка, суразьмернага ў сваіх прапорцыях, захапіла Бальтазара. Ён пацягнуў за шнурок званка; дзьверы адразу адчыніліся, і сяброў сустрэла брамніца, высокая, падобная на страўса залаціста-жоўтая птуха.

— Ты ж пабач, — зьвярнуўся Фабіян да Бальтазара, — ты падзівіся толькі, якая пацешная ліўрэя! Калі захочаш даць гэтаму хлопцу на гарэлку, дык дзе ж у яго рукі, каб сунуць манету ў кішэньку жылеткі?

Ён павярнуўся да страўса, ухапіў яго за бліскучыя мяккія пёры, што, як пышнае жабо, распусьціліся на шыі пад дзюбай і сказаў:

— Далажы пра нас, даражэнькі прыяцельку, спадару доктару.

Але страўс нічога, апрача „квіррр”, не адказаў і дзюбнуў Фабіяна ў палец.

— Цьху ты, чорт! — усклікнуў Фабіян. — А хлапчо, бадай што, і праўда праклятая птушка!

Тут адчыніліся дзьверы ва ўнутраныя пакоі, і сам доктар выйшаў насустрач сябрам — нізенькі, худзенькі, бледны чалавек! Маленькая аксамітная шапачка пакрывала яго галаву, прыгожыя валасы струменіліся доўгімі пасмамі. Доўгі індыйскі хітон колеру вохры і маленькія чырвоныя боцікі са шнурамі, аздобленыя — цяжка было разабраць чым: ці то стракатым футрам, ці то бліскучым пухам нейкай птушкі, — складалі яго вопратку. На твары быў поўны спакой, поўнае ўпадабаньне, толькі здавалася дзіўным, што, калі станеш зусім блізка і пачнеш шільна ў яго ўзірацца, дык з гэтага твару, як са шклянога футарала, быццам выгледваў яшчэ другі, маленькі тварык.

— Я ўбачыў, — прыветліва ўсьміхаючыся, загаварыў ціхім і крыху працяжным голасам Праспэр Альпанус, — я ўбачыў вас, спадарства, з акна. Праўда, я і раней ведаў, прынамсі, што датычыцца вас, дарагі спадар Бальтазар, што вы наведаеце мяне. Прашу, за мною.

Праспэр Альпанус правёў іх у высокі круглы пакой, увесь зацягнуты нябеска-блакітнымі занавескамі. Святло прабівалася зьверху праз акно ў купале і падала проста на гладка адпаліраваны мармуровы стол, які стаяў пасярэдзіне, падтрымваны сфінксам. Апрача гэтага, у пакоі нельга было заўважыць нічога незвычайнага.

— Чым магу служыць? — спытаўся Праспэр Альпанус.

Бальтазар, набраўшыся духу, расказаў усё, што былося з мальцом Цынобэрам, пачынаючы зь яго першага зьяўленьня ў Керапэсе, і заключыў зь непакіснай перкананасьцю, што Праспэр Альпанус зьявіцца тым дабрадзейным магам, які пакладзе крэс нягоднаму і мярзотнаму вядзьмарству Цынобэра.

Праспэр Альпанус, глыбока задумаўшыся, маўчаў. Нарэшце, праз некалькі хвілін, ён з сур'ёзным тварам і панізіўшы голас загаварыў:

— Мяркуючы па ўсім, што вы мне казалі, Бальтазар, і сумненьня ў тым няма,

што ў справе з мальцом Цынобэрам ёсць нейкая таямнічая акалічнасьць. Аднак трэба ведаць ворага, якога належыць адолець, ведаць прычыну яго моцы, дзеянне якой зьбіраешся разбурыць. Можна падумаць, што маленькі Цынобэр ня хто там хто які, а альраўн. Гэта мы зараз і ўведаем.

З гэтымі словамі Праспэр Альпанус тузануў за шаўковы шнурок, які зьвісаў са столі. Адна занавеска шумна рассунулася, і вачам адкрылася мноства вялізных фаліянтаў у залачоных акладах; прыгожая, паветрана лёгкая лесьвічка з кедравага дрэва скацілася ўніз. Праспэр Альпанус падняўся па гэтай лесьвічцы, дастаў з самай верхняй паліцы фаліант і, акуратна змахнуўшы зь яго пыл вялікай мяцёлкай з бліскучых павіных пёраў, паклаў на мармуровы стол.

— Гэта трактат, — сказаў ён, — прысьвечаны альраўнам, яны ўсе тут намаляваныя; магчыма, вы знойдзеце сярод іх і варожага вам Цынобэра, і тады ён у нашых руках.

Калі Праспэр Альпанус раскрыў кнігу, сябры ўбачылі мноства старанна расфарбаваных гравюраў з выявамі самых дзівосных выродлівых чалавечкаў з вельмі дурнымі мордамі, якія толькі можна ўявіць сабе. Але як толькі Праспэр дакрануўся да аднаго з гэтых чалавечкаў на паперы, той ажыў, выскачыў зь ліста на мармуровы стол і пачаў вельмі сьмешна скакаць і падбрыкваць, пстрыкаць пальчыкамі, вырабляць крывымі ножкамі выдатныя піруэты і антраша і цвіркатаць: „Квірр-квапш, пірр-папш”, — пакуль Праспэр не схапіў яго за галаву і не паклаў назад у кнігу, дзе той адразу сплюшчыўся і разгладзіўся ў стракаты абразок.

Такім спосабам перагледзелі ў кнізе ўсе выявы, і Бальтазар ня раз гатовы быў усклікнуць: „Вось ён, вось Цынобэр!” Але, угледзеўшыся як сьлед, вымушаны быў, на свой жаль, зазначаць, што чалавечак зусім ня Цынобэр.

— Усё-такі даволі дзіўна, — сказаў Праспэр Альпанус, прагледзеўшы кнігу да канца. — Аднак, — гаварыў ён далей, — магчыма, Цынобэр — гном? Паглядзім.

І ён зь незвычайнай увішнасьцю зноў залез па кедравай лесьвічцы і дастаў другі фаліант, асьцярожна змахнуў зь яго пыл, паклаў на мармуровы стол і сказаў:

— Гэты трактат прысьвечаны гномам; можа, мы вылавім Цынобэра ў гэтай кнізе.

Сябры зноў убачылі мноства расфарбаваных гравюраў, цэлае зборышча выродлівых карычнева-жоўтых пачвараў. І калі Праспэр Альпанус дакранаўся да іх, яны плаксіва-жаласна енчылі і пад канец цяжка выпаўзалі зь ліста, бурчалі, кракталі, валтузіліся на стале, пакуль доктар не заціскаў іх назад у кнігу.

Але і сярод іх Бальтазар не знайшоў Цынобэра.

— Дзіўна, даволі дзіўна, — сказаў доктар і моўчкі задумаўся.

— Каралём жукоў, — сказаў ён крыху пазьней, — каралём жукоў ён ня можа быць, бо той, як мне дакладна вядома, цяпер якраз заняты ў іншым месцы; маршалам павукоў таксама не, бо павучыны маршал хоць і брыдкі, але разумны і майстравіты, жыве з працы рук сваіх і ня прыўлашчвае сабе чужых заслуг. Дзіўна, вельмі дзіўна!

Ён зноў памаўчаў, і тут яўна пачуліся розныя дзівосныя галасы: то асобныя гукі, то моцныя наплывы акордаў.

— У вас тут усюды чуецца мілая музыка, любасны спадар доктар, — сказаў Фабіян.

Праспэр Альпанус, здавалася, зусім не заўважаў Фабіяна, яго вочы глядзелі толькі на Бальтазара, ён працягнуў да яго рукі і зьлёгка варушыў пальцамі, быццам нябачна акрапляў яго.

Нарэшце доктар схапіў Бальтазара за рукі і сказаў з прыветлівай сур’ёзнасьцю:

— Толькі самае чыстае сугучча псыхічнага пачатку па законе дуалізму спрыяе апэрацыі, якую я зараз пачну. Сачыце за мной!

Сябры прайшлі сьледам за доктарам некалькі пакояў, дзе, калі ня лічыць некалькіх дзівосных зьвяроў, якія практыкаваліся ў чытаньні, пісьме, жывапісе і танцах, нічога вартага ўвагі ня было, пакуль нарэшце не адчыніліся дзьверы на дзьве палавіны, і сябры спыніліся перад шчыльнай заслонай, за якою зьнік Праспэр Альпанус, пакінуўшы іх у цемры. Заслона зашуршэла, рассунулася, і сябры

апынуліся ў авальнай зале, дзе было расьсеянае магічнае сьвятло. Калі зірнуць на сьцены, здавалася, позірк раствараўся ў неаглядных зялёных гаях і расквечаных далінах, у якіх цурчалі ручаі і крыніцы. Таямнічы дух невядомага водару калыхаўся ў пакоі, як бы разносячы салодкія гукі шклянога гармоніка. Праспэр Альпанус явіўся ўвесь у белым, як брамін, і паставіў пасярод залы вылікае круглае крышталёвае люстра, на якое накінуў покрыва.

— Падыдзіце, — сказаў ён урачыста і глуха, — падыдзіце да гэтага люстра, Бальтазар, накіруйце ўсе вашыя думкі да Кандзіды, усёй душой *жадайце*, каб яна паказалася вам у гэтае імгненьне, якое цячэ цяпер у прасторы і часе.

Бальтазар зрабіў так, як яму было сказана, а Праспэр Альпанус, стоячы за ім, абяруч вышліваў вялікія колы.

Праз некалькі імгненьняў зь люстра заструменіўся блакітнаваты дым. Кандзіда, красуня Кандзіда явілася ва ўсёй чароўнасьці свайго вобліку, ва ўсёй поўнасьці жыцьця. Але побач зь ёю, зусім каля яе, сядзеў агідны Цынобэр і паціскаў яе рукі, і цалаваў яе. Бальтазар гатовы быў крыкнуць, але Праспэр Альпанус моцна схапіў яго за плечы, і крык замёр у яго ў грудзях.

— Спакойна, — ціха сказаў Праспэр, — спакойна, Бальтазар. Вазьміце гэтую лёску і адлушчыце мальчика, толькі не сыходзьце зь месца.

Бальтазар так і зрабіў і на вялікую сабе асалоду ўбачыў, як курдупель скурчыўся, упаў з крэсла і пачаў качацца па зямлі. Разьбюшаны Бальтазар кінуўся наперад, але ўява расплылася ў тумане і дыме, а Праспэр Альпанус рэзка тузануў Бальтазара і гучна крыкнуў:

— Стойце! Калі вы паб'яце магічнае люстра — мы ўсе прапалі! Выйдзем жа на сьвятло!

Паслухаўшыся загаду доктара, сябры пакінулі залу і ўвайшлі ў суседні сьветлы пакой.

— Дзякаваць небу, — усклікнуў Фабіян і глыбока перавёў дух, — дзякаваць небу, што мы выбраліся з гэтай праклятай залы! Духата сьціснула мне сэрца, да таго ж яшчэ гэтыя кунштукі, якія я цяпер ненавіджу.

— Цяпер, — сказаў ён, — цяпер няма ніякага сумненьня, што вырадзень Цынобэр не альраўн і ня гном, а звычайны чалавек. Але тут дамешана нейкая таямнічая, вядзьмарская сіла, разгадаць якую мне пакуль што не ўдалося, і таму на гэты момант памагчы вам я не магу. Наведайце мяне, Бальтазар, праз час які, тады паглядзім, што рабіць. Да пабачэньня!

— Ну вось, — сказаў Фабіян, падступаючы да доктара, — ну вось вы мне і чараўнік, спадар доктар, а з усім вашым магічным штукарствам ня можаце ўрабіць гэтага маленькага, нікчэмнага Цынобэра? Дык жа ведайце, што я лічу вас, з усімі вашымі размаляванымі абразкамі, лялькамі, магічнымі люстэркамі, з усім вашым фіглярскім таварам, самым апошнім шарлатанам. Бальтазар захаўся, драпае вершыкі, яго вы можаце пераканаць у чым заўгодна, а мне сваё глупства не падтыкайце, нічога не выйдзе. Я чалавек адукаваны і не пераймаюся ніякімі цудамі!

— Думайце, як вам заўгодзіцца! — сказаў Праспэр Альпанус і засьмяяўся гучней і веселей, чым можна было чакаць ад яго. — Але хоць я і не зусім чараўнік, усё ж на сякія-такія досьціпы здатны.

— З Віглебавай „Магіі” ці з якой-небудзь іншай? — усклікнуў Фабіян. — Ну, тут вам не дастаць нашага прафэсара Моша Тэрпіна, вам нават раўняцца зь ім ня сьлед, бо ён сумленны чалавек і заўсёды паказвае нам, што ўсё робіцца самым натуральным чынам, і ён зусім нават не абстаўляе сябе ўсякім такім таямнічым прычындальлем, як вы, спадар доктар. Ну, гонар маю адкланяцца.

— Эге, — сказаў доктар, — няўжо вы пакінеце мяне ў такім гневе?

І з гэтымі словамі ён некалькі разоў паглядзіў абедзьве рукі Фабіяна, ад пляча да кісьці, аж таму зрабілася неяк няёмка, і ён у душэўнай змусьце ўсклікнуў:

— Што вы там робіце, спадару прафэсар!

— Паслухайце, спадарства, — сказаў доктар. — Вас, спадар Бальтазар, я

спадзяюся пабачыць неўзабаве зноў. Дапамога прыйдзе.

— На гарэлку ты ўсё ж не атрымаеш, прыяцель! — крыкнуў, выходзячы, Фабіян залаціста-жоўтаму брамніку і трасянуў яго за жабо. Але брамнік зноў нічога не адказаў, апрача „квіррр”, і зноў дзюбнуў Фабіяна ў палец.

— Во пачвара! — усклікнуў Фабіян і кінуўся бегчы.

Жабкі ветліва правялі абодвух сяброў да кратаванай брамы, якая з глухім грукатам адчынілася і зачынілася.

— Я ня ведаю, — сказаў Бальтазар, ідучы па дарозе за Фабіянам, — я ня ведаю, брат, што гэта табе прыйшло сёння ў галаву надзець такі недарэчны сурдуд з такімі неверагодна доўгімі поламі і такімі карнатымі рукавамі.

Фабіян, на сваё здзіўленьне, заўважыў, што яго кароценькі сурдуцік выцягнуўся ззаду да самай зямлі, а рукавы, раней дастаткова доўгія, сабраліся зборкамі каля локцяў.

— Тысяча чартоў, ды што ж гэта такое? — усклікнуў ён і пачаў адцягваць і патузваць рукавы і распраўляць плечы. Спачатку гэта як бы нават дапамагло, але ледзь толькі сябры прайшлі гарадскую браму, як рукавы зноў палезьлі ўгору, а крысьсе пачало расьці, так што неўзабаве, нягледзячы на ўсе адцягваньні, патузваньні і паварушваньні, рукавы сабраліся каля самых плячэй, выстаўляючы напаказ голыя рукі Фабіяна, а ззаду валокся шлейф, які ўсё больш і больш падаўжаўся. Сустрэчныя спыняліся і рагаталі на ўсё горла, хлапчукі, дзіка гарлаючы і весела галёкаючы, гамузам беглі за Фабіянам, хапалі і рвалі яго доўгую вопратку, так што Фабіян ляцеў кулём, а калі зноў падымаўся на ногі, шлейф зусім не карнацеў, не, — ён рабіўся яшчэ даўжэйшы. І сьмех вакол буяў усё больш апантана і шалёна, рогат і крыкі ня сьціхалі, пакуль нарэшце Фабіян, ледзь не звар’яцеўшы, ня кінуўся стрымгалоў у адчыненыя дзьверы нейкага дома. Шлейф адразу зьнік.

Бальтазару ня было калі асабліва здзіўляцца зь дзіўнага зачараваньня Фабіяна, бо рэфэрэндарыус Пульхер злавіў яго, зацягнуў у бязьлюдны завулак і сказаў:

— Ці можна падумаць нават, што ты яшчэ тут, што яшчэ паказваешся на людзях, калі цябе ўжо шукае пэдэль, каб арыштаваць.

— Што такое? Што ты такое вярзеш? — спытаўся са здзіўленьнем Бальтазар.

— Так далёка, — гаварыў далей рэфэрэндарыус, — аж так далёка ўцягнуў цябе шал рэўнасьці, што ты, парушаючы недатыкальнасьць жывтла, з варожымі намерамі ўварваўся ў дом Моша Тэрпіна, напаў на Цынобэра пры ягонай жа нявесьце і пабіў вырадка да паўсьмерці.

— Крыў цябе божа, — усклікнуў Бальтазар, — я ж цалюткі дзень ня быў у Керапэсе! Якая ганебная хлусьня!

— Цішэй, цішэй, — перабіў яго Пульхер, — ідыёцкая і бязглуздая выдумка Фабіяна надзець вопратку са шлейфам выратуе цябе. Цяпер ніхто ня возьме на цябе ўвагі! Схавайся толькі ад ганебнага арышту, а ўжо астатняе мы ўладзім. Табе нельга вяртацца дамоў. Дай мне ключ, я перашлю табе ўсё, што трэба. Хутчэй у Гох-Якабсгайм!

І, сказаўшы гэта, рэфэрэндарыус пацягнуў за сабою Бальтазара глухімі завулкамі за гарадскую браму, да вёскі Гох-Якабсгайм, дзе славуты вучоны Пталамэй Філадэльфус пісаў тоўстую кнігу пра невядомы народ — студэнтаў.

Разьдзел шосты

Як Цынобэр, тайны радца па адмысловых справах, прычэсвайся ў сваім садзе і прымай расяную ванну. — Ордэн зялёнаплямістага тыгра. — Шчасьлівая выдумка тэатральнага краўца. — Як фройляйн фон Розэншэн аблілася кавай, а Праспэр Альпанус даводзіў ёй сваю дружбу.

Прафесар Мош Тэрпін расплываўся ў асалодзе.

— Ці магло, — гаварыў ён сам сабе, — ці магло мне прыпасьці большае шчасьце,

чым выпадак, які прывёў у мой дом дастойнага тайнага радцу па асобых справах яшчэ студэнтам? Ён ажэніцца з маёй дачкою, ён стане маім зяцем, праз яго я ўвайду ў ласку да нашага слаўнага князя Барсануфа і буду падымацца па лесьвіцы, па якой падымаецца мой цудоўны малец Цынобэр. Па праўдзе, я сам часта не разумею, як гэта мая дзяўчынка, мая Кандзіда, без памяці закахалася ўмальца. Звычайна жанчыны больш зважаюць на прыгожую знешнасьць, чым на адмысловыя здатнасьці душы, а я часам як гляну на гэтага мальца па асобых справах, дык мне здаецца, што яго нельга назваць надта прыгожым, ён нават bossu³, але ціха, шп-шп, і сьцены маюць вушы. Ён у князя пястун, ён пойдзе ўгору, вышэй і вышэй, і ён — мой зяць.

Мош Тэрпін меў рацыю. Кандзіда выявіла ў сабе шчырую прыхільнасьць да мальца, а калі хто-небудзь яшчэ не падупалы ўздзеяннем дзіўных чараў Цынобэра намякаў, што тайны радца па асобых справах ўсяго толькі шкодны вылюдак, яна адразу загаворвала пра дзівосныя, прыгожыя валасы, якімі яго надарыла прырода.

Ніхто пры такіх гаворках Кандзіды не ўсьміхаўся так хітра, як рэфэрэндарыус Пульхер.

Ён хадзіў па пятах за Цынобэрам, а верным памочнікам ў яго быў тайны сакратар Адрыян, той самы малады чалавек, якога Цынобэравыя чары ледзь не выгналі з канцэлярыі міністра. Яму ўдалося зноў увайсці ў давер князю, толькі калі ён дастаў выдатны сродак на вывядзеньне плямаў.

Тайны радца па асобых справах Цынобэр жыў у выдатным доме зь яшчэ больш выдатным садам, пасярэдзіне якога была заслоненая з усіх бакоў густым кустоўем палянка, дзе цвілі раскошныя ружы. Было заўважана, што праз кожныя дзевяць дзён Цынобэр ціхенька ўстае на дасьвеці, апранаецца сам, як гэта яму ні цяжка, без слуг, спускаецца ў сад і зьнікае ў кустах, якія атачаюць палянку.

Пульхер і Адрыян падазравалі тут нейкую таямніцу, выпыталі ў камэрдынэра, што прайшло якраз дзевяць дзён з таго, як Цынобэр апошні раз наведваўся на тую палянку, адважыліся пералезці ўначы праз садовы плот і схаваліся ў кустах.

Ледзь толькі пачало брацца на раніцу, як яны ўбачылі мальца, які набліжаўся да іх, чыхаючы і фыркаючы; калі ён пераходзіў цераз курціны, расістыя сьцябліны і вецьце хлясталі яго па носе.

Калі ён прыйшоў на ружовую палянку, па кустоўі пранёсься салодкі подых, і ружы запахлі яшчэ мацней. Прыгожая, захінутая ў пакрывала жанчына з крыламі за сьпінай зьявілася ўніз, прысела на разьбёнае крэсла, якое стаяла сярод ружовых кустоў, і, ціха прыгаворваючы: „Хадзі сюды, дзіця маё”, — прыгарнула да сябе маленькага Цынобэра і пачала залацістым гребенем расчэсваць яго доўгія валасы, якія ападалі на плечы. Мабыць, малому гэта было вельмі па душы: ён мружыўся, выпручваў ножкі, вурчаў і муркаў, як кот. Гэта доўжылася добрых пяць хвілін, пасля чараўніца правяла пальцам мальцу па цемені, і абодва, Пульхер і Адрыян, заўважылі на галаве ў Цынобэра бліскучую вузкую агнявую палоску. Нарэшце жанчына сказала:

— Бывай, мілае дзіця маё! Будзь разумны, будзь разумны, наколькі зможаш.

Малец адказаў:

— Adieu, матухна, розуму ў мяне досыць, табе ня трэба паўтараць мне гэтага так часта.

Незнаёмая павольна паднялася і зьнікла ў паветры.

Пульхер і Адрыян скамянелі ад здзіўленьня. Але ледзь толькі Цынобэр сабраўся ісьці, рэфэрэндарыус выскачыў з кустоў і голасна закрычаў:

— Добрай раніцы, спадару тайны радца па асобых справах! Гэ! Як цудоўна вы прычасаны!

Цынобэр азірнуўся і, убачыўшы рэфэрэндарыуса, кінуўся быў бегчы. Але, як што ад прыроды быў нязграбны і няўкладны па слабасьці ног, спатыкнуўся і ўпаў у высокую траву, так што сьцебле самкнулася над ім і ён апынуўся ў расяной ваньне.

3 Гарбаты (фр.).

Пульхер падскочыў да малога і дапамог яму ўстаць на ногі, але Цынобэр загутніў::
— Спадару, як вы трапілі ў мой сад? Каціцеся да ўсіх чарцей сабачых! — Тут ён заскакаў і кінуўся стрымгалоў дамоў.

Пульхер напісаў Бальтазару пра гэта дзівоснае здарэнне і абяцаўся пасіліць назіранне за маленькім ведзьмічам. Здавалася, Цынобэр быў няўцешны з усяго таго, што з ім здарылася. Ён загадаў пакласьці сябе ў пасьцель і так стагнаў і енчыў, што вестка пра яго нечаканую немач хутка дабегла да міністра Мондшайна, а потым і да князя Барсануфа.

Князь Барсануф адразу паслаў да маленькага любімца свайго лейб-медыка.

— Дастойны спадар тайны радца, — сказаў лейб-медык, памацаўшы пульс, — вы ахвяруеце сабою дзеля айчыны. Руплівая праца зьвяла вас у ложка, бясконцае высільваньне розуму паслужыла прычынай неверагодных вашых цярпеньняў, якія вы мусіце пераносіць. Вы вельмі бледны і зусім зблжэлі, а ваша неацэнная галава так і палае! Ай-яй! Толькі б не запаленне мозгу! Няўжо гэта спрычынена няспынным дбаньнем пра даброці дзяржаве! Наўрад ці гэта магчыма! Але дазвольце!

Лейб-медык мабыць заўважыў на галаве ў Цынобэра тую самую чырвоную палоску, якую першыя адкрылі Пульхер і Адрыян. І ён крыху зводдалі зрабіў некалькі магнетычных пасаў і з усіх бакоў падзьмухаў на хворага, які пры гэтым мяўкаў, вішчаў і зьвягаў; хочучы правесці рукой па галаве, лейб-медык незнарок дакрануўся да чырвонай палоскі. Але тут Цынобэр закіпеў шалам, падскочыў і маленькай кашчавай ручкай уляпіў лейб-медыку, які якраз у гэты момант нахіліўся над ім, такую поўху, што пляснула на ўвесь пакой.

— Што вам трэба, — закрычаў Цынобэр, — што вам ад мяне трэба, навошта вы кудлаціце мне валасы? Я зусім не хворы, я здаровы, я зараз устану і пайду да міністра на нараду, прэч адгэтуль!

Лейб-медык у страху пасыпяшаўся выйсьці. Але калі ён расказаў князю Барсануфу, як зь ім абышліся, той радасна ўсклікнуў:

— Якая руплівасьць у служэньні дзяржаве! Якая годнасьць, якая веліч ва ўчынках! Які цудоўны чалавек гэты Цынобэр!

— Любасны мой спадару тайны радца, — зьвярнуўся да Цынобэра міністр Прэтэкстатус фон Мондшайн, — як цудоўна, што вы, нягледзячы на вашу хворасьць, прыбылі на канфэрэнцыю. Я склаў мемарыял па найважнейшай справе з какатуцкім дваром — склаў *сам і прашу вас* далажыць яго князю, бо ваша натхнёнае чытаньне узвысіць цэлае, аўтарам якога мяне тады прызнае князь!

Мемарыял, якім хацеў казырнуць Прэтэкстатус, складзены быў не кім там іншым, а Адрыянам.

Міністр выправіўся разам з мальцом да князя. Цынобэр дастаў з кішэні мемарыял, уручаны яму міністрам, і пачаў чытаць. Але як што зь ягонага чытаньня нічога не выходзіла і ён нёс чыстую лухту, бурчаў і вохкаў, дык міністр узяў у яго з рук паперу і пачаў чытаць сам.

Князь, відаць, быў у поўным захапленьні, ён дазволіў заўважыць сваю ўхвалу, увесь час ўсклікаў:

— Цудоўна! Выдатна сказана! Раскошна! Непераймальна!

Ледзь толькі міністр закончыў, князь падышоў да Цынобэра, падняў яго, прыціснуў да грудзей, якраз да таго месца, дзе ў яго, князя, красавалася вялікая зорка зялёнаплямістага тыгра, і, заікаючыся і ўсхліпваючы, усклікнуў:

— Не, які чалавек! Які талент! Якая руплівасьць! Якая любоў! Гэта проста неверагодна, неверагодна! — І сьлёзы бобам пасыпаліся ў яго з вачэй. Потым стрымана: — Цынобэр! Я назначаю вас сваім міністрам! Будзьце верны і адданы айчыне, будзьце доблесны слуга Барсануфа, які цаніцьме вас, любіцьме вас!

І потым, нахмурыўшыся, зьвярнуўся да міністра:

— Я заўважаю, любасны барон фон Мондшайн, што з пэўнага часу вашыя сілы малееюць. Адпачынак у нашых маэнтках пойдзе вам на карысьць! Бывайце!

Міністр фон Мундшайн пайшоў, мармычучы пад нос нешта няўцямнае і кідаючы шалёныя позіркi на Цынобэра, які, як звычайна, падпёрся лёсачкай, устаў на пальчыкі і з ганарыстым дзёрзкім выглядам азіраўся па баках.

— Я павінен, — сказаў князь, — я павінен узнагародзіць вас, дарагі мой Цынобэр, як яно і прыстойна вам па заслугах. Таму прыміце з маіх рук ордэн зялёнаплямістага тыгра!

І князь хацеў надзець яму ордэнскую стужку, загадаўшы камэрдынэру неадкладна прынесці яе; але выродлівае цела Цынобэра сталася прычынай таго, што стужка ніяк не магла ўтрымацца на належным месцы, — яна то задзіралася ўгору, то гэтак жа непрыстойна спаўзала ўніз.

У гэтым, як і ва ўсіх іншых справах, якія датычыліся сапраўднага добра дзяржавы, князь быў вельмі датклівы. Ордэн зялёнаплямістага тыгра насіўся на стужцы ў косым напрамку паміж бедранай косткай і копчыкам, на тры шаснаццатых дзюйма вышэй памянёнага. Вось якраз гэтага і не магла дабіцца. Камэрдынэр, тры пажы, сам князь добра папрацавалі над гэтым; але ўсе іх намагі былі марныя. Здрадлівая стужка соўгалася ва ўсе бакі, і Цынобэр пачаў сярдзіта квакаць:

— Чаго вы так тармасіце мяне? Няхай гэтая ідыёцкая штуковіна цяпаецца, як сама хоча! Я цяпер міністр і ім застануся!

— Навошта ж, — гнеўна сказаў князь, — навошта ж у мяне заснаваны капітул ордэнаў, калі ў размяшчэнні стужак існуюць такія дурныя статуты, праціўныя маёй волі. Пацярпіце, мой любасны міністар Цынобэр, хутка ўсё зьменіцца!

Каб прыдумаць, якім майстэрскім спосабам прыладзіць міністру Цынобэру стужку зялёнаплямістага тыгра, давялося па загадзе князя склікаць капітул ордэнаў, якому былі дадзены яшчэ два філосафы і адзін заезны натураліст, які вяртаўся з Паўночнага полюса. І, каб яны маглі сабрацца зь сіламі дзеля такой важнай нарады, усім удзельнікам яго было прадпісана за тыдзень да таго перастаць думаць, а каб маглі яны гэта ўчыніць з большым поспехам, не пакідаючы працы на карысьць дзяржавы, ім належала практыкавацца ў лічэнні. Вуліцы перад палацам, дзе павінны былі засядаць члены капітула ордэнаў, філосафы і натураліст, былі густа засланыя саломай, каб стук колаў не перашкодзіў мудрацам; з той самай прычыны забаранялася біць у барабаны, учыняць музыку і нават уголас размаўляць паблізу палаца. У самім палацы ўсе хадзілі ў тоўстых лямцовых пантофлях і перагаворваліся на мігах.

Сем дзён напяралёт, з самае раніцы да позняга вечара доўжыліся нарады, але ўсё яшчэ нельга было нават думаць пра якое-небудзь разумнае рашэнне.

Князь у поўным нецярпенні увесь час пасылаў перадаць ім, што павінны ж яны, чорт бы іх пабраў, нарэшце прыдумаць нешта людзкае. Але гэта зусім не памагала.

Натураліст дасьедаваў, наколькі было магчыма, канстытуцыю Цынобэра, вымерыў вышыню і шырыню яго горба і прадставіў капітулу самыя дакладныя на гэты конт вылічэнні. Ён жа і прапанаваў нарэшце паклікаць на нараду тэатральнага краўца.

Якая ні дзіўная была гэтая прапанова, яе прынялі ў адзін голас, — у такім яны былі непакоі і страху.

Тэатральны кравец, спадар Кеэс, быў чалавек даволі пранырлівы і хітры. Ледзь толькі яму патлумачылі, у чым была тая загваздка, ледзь толькі глянуў ён на вылічэнні натураліста, як у яго ўжо быў па рукою выдатны сродак замацаваць ордэнскую стужку на патрэбным месцы.

А менавіта — на грудзях і на сьпіне трэба нашыць пэўную колькасць гузікаў і да іх прышпільваць ордэнскую стіжку. Учыненая аперацыя ўдалася на поўніцу.

Князь быў у захапленні і ўхваліў прапанову капітула з гэтага часу заснаваць для ордэна зялёнаплямістага тыгра некалькі розных ступеняў, па колькасці гузікаў, зь якімі яго і прысуджаюць. Нарпрыклад, ордэн зялёнаплямістага тыгра з двума гузікамі, з трыма гузікамі і так далей. У выглядзе адмысловай адзнакі, якой ніхто іншы ня мог дамагацца, міністар Цынобэр атрымаў ордэн з дваццаццю алмазнымі

гузікамі, бо якраз дваццаць гузікаў запатрабаваў дзівосны склад яго цела.

Кравец Кеэс атрымаў ордэн зялёнаплямістага тыгра з двума залатымі гузікамі, а як што сам князь, нягледзячы на памянёную шчаслівую прыдумку, лічыў яго дрэнным краўцом і таму не хацеў у яго апранацца, дык ён быў узнагароджаны чынам правадзейнага тайнага князевага обер-касьцюмера.

Доктар Праспэр Альпанус задумліва глядзеў з акна свайго сельскага дома ў парк. Усю ноч ён складаў гараскоп Бальтазара, а пры гэтым разьведаў сёе-тое і пра маленькага Цынобэра. Але самае важнае яму было тое, што здарылася з мальцом у парку, калі яго дасачылі Пульхер і Адрыян. Праспэр Альпанус сьпяраша мерыўся гукнуць сваіх аднарогаў, каб яны падалі ракавіну, бо ён хацеў выправіцца ў Гох-Якабсгайм, як раптам загрымела карэта і спынілася каля закратаванай брамы парку. Далажылі, што кананіса фон Розэншэн хоча пагутарыць са спадаром доктарам.

— Ласкава просім! — сказаў Праспэр Альпанус, і дама ўвайшла. На ёй была доўгая чорная сукенка, і яна была захутана ў пакрывала, як матрона. Праспэр Альпанус, ахоплены дзіўным прадчуваньнем, узяў лёску і накіраваў на незнаёмую прамяні сваёй булавешкі. І вось быццам маланкі зь лёгкім патрэскваньнем забліскалі вакол дамы, і яна явілася ў белым празрыстым адзеньні, бліскучыя страказіныя крылы былі ў яе за плячыма, белыя і чырвоныя ружы заплечены ў валасах. „Эге-ге!” — шагнуў Праспэр, схваўшы лёску пад шлафрок, і адразу дама зьявілася ў ранейшым сваім выглядзе.

Праспэр Альпанус прыветліва запрасіў яе сесці. Фройляйн фон Розэншэн сказала, што ў яе быў даўнішні намер наведаць спадара доктара ў яго сельскім доме, каб пазнаёміцца з чалавекам, якога ўсё наваколле ўслаўляе як вельмі дасканалы, дабрадзеянага мудраца. Можна, ён задаволіць яе просьбу і згодзіцца як лекар паназіраць за недалёкім адгэтуль прыютам для шляхетных паненак, бо старыя дамы часта нямогучыя і не атрымліваюць ніякай дапамогі. Праспэр Альпанус пачціва адказаў, што хоць ён ужо даўно пакінуў практыку, але згодзен зрабіць выключэньне і калі спатрэбіцца наведаць апекаваных паненак; потым ён распытаўся, ці не церпіць сама фройляйн фон Розэншэн ад якой-небудзь немачы. Фройляйн адказала, што яна толькі час ад часу заўважае рэўматычныя болі ў суглобах, калі ёй здараецца прастудзіцца на ранішнім шпацыры, а цяпер якраз яна зусім здаровая, — і тут яна перавяла гутарку на нейкую дробязную тэму. Праспэр спытаў, ці не хоча яна — бо якраз настала раніца — выпіць кубчак кавы. Розэншэн заўважыла, што кананісы ніколі не адмаўляюцца ад гэтага. Каву падалі, але, як ні стараўся Праспэр наліць яе, кубачкі заставаліся пустымі, хоць кава і лілася з кафейніка.

— Э-э! — усміхнуўся Праспэр Альпанус. — Ды гэта ж наравістая кава! А ці не спадобіцца шануюнай фройляйн наліць самой?

— З прыемнасьцю, — азвалася фройляйн і ўзяла кафейнік. Але, хоць зь яго не вылілася ні кроплі, усе кубачкі напоўніліся і кава пацякла цераз беражкі на стол, на сукенку кананісы. Яна пасьпешліва адставіла кафейнік, і кава зьнікла без сьледу. Або, Праспэр Альпанус і кананіса, моўчкі і крыху здзіўлена паглядзелі адно на адное. — Мабыць, — пачала дама, — мабыць, вы, спадару доктар, чыталі вельмі зманліваю кнігу, калі я ўвайшла?

— Сапраўды, — адказаў доктар, — у гэтай кнізе шмат чаго вартага падзіву.

І ён ужо намерыўся разгарнуць маленькую кніжку ў залачоным акладзе, якая ляжала перад ім на сталі. Але ўсе ягоныя спробы былі марныя, бо кніжка кожнага разу зь ляскам захлопвалася: кліпп-клапп!

— Э-э! — сказаў Праспэр Альпанус. — А ці не паспрабуеце вы, высокашануюная фройляйн, управіцца з гэтай свавольнай кніжкай?

Ён падаў ёй кнігу, якая, як толькі дама дакранулася да яе, разгарнулася сама. Але лісты высьлізгнулі зь яе, выцягнуліся ў велізарнае фоліё і зашалясьцелі па ўсім пакоі.

Фройляйн адхіснулася, спалохаўшыся. Доктар энергічна захлопнуў кнігу, і ўсе лісты зніклі.

— Аднак жа, — зь мяккай усмешкай сказаў Праспэр Альпанус, падымаючыся зь месца, — аднак жа, высокашаноўная спадарыня, навошта мы марнуем дарагі час на такія пустыя фокусы, — бо ж тое, што мы тут вырабляем, яно не што іншае, як звычайныя застольныя фокусы; прыойдем лепей да больш ўзвышаных прадметаў.

— Мне лепей сысьці! — усклікнула фройляйн і паднялася.

— Ну, — сказаў Праспэр Альпанус, — не так гэта лёгка вам удасца без майго дазволу, бо, літасьцівая спадарыня вы мая, мушу сказаць вам, вы цяпер цалкам пад маёй уладаю.

— Пад вашай уладаю, — гнеўна ўсклікнула фройляйн, — пад вашай уладаю, спадар доктар? Пусты самападман!

І тут яна распусьціла сваю шаўковую сукенку і ўзьляцела пад столь прыгожым аксамітна-чорным матыльком-антыопам. Але адразу, забрунжаўшы і загудзеўшы, узьвіўся за ёю сьледам Праспэр Альпанус, узяўшы сабе выгляд дароднага жука-рагача. У поўнай стоме матылёк апусьціўся на падлогу і забегав па пакоі маленькай мышкай. Але жук-рагач з фырканьнем і мяўканьнем кінуўся за ёю шэрым катом. Мышка зноў узьвілася ўгору бліскучым калібры, але тады вакол дома пачуліся розныя дзіўныя галасы, і наляцелі ўсякія дзівавідныя казуркі, а зь імі і нябачаныя раней лясныя птушкі, і залатая сетка завалакла вокны. І раптам фея Розабэльвэрдэ, ва ўсім бляску і велічы, у бліскучым белым адзеньні, перахопленым алмазным паяском, зь белымі і чырвонымі ружамі, уплеценымі ў цёмныя локаны, явілася пасярод пакоя. А перад ёю маг у расшытым золатам хітоне, зь бліскучай каронай на галаве, — у руцэ лёска з булавешкай, ад якой ішлі вогненныя прамяні.

Розабэльвэрдэ пачала наступав на мага, як раптам зь яе валасоў выпаў на мармуровую падлогу залаты грабянец і разьбіўся, быццам шклянкі!

— Гора мне! Гора мне! — крыкнула фея.

І раптам за кафеінным столікам зноў сядзяць кананіса Розэншэн у доўгай чорнай сукенцы, а насупраць яе доктар Праспэр Альпанус.

— Я думаю, — спакойненька сказаў Праспэр Альпанус, як бы нічога і ніякага наліваючы выдатны дымны мокка ў кітайскія кубачкі, — я думаю, мая глыбокашаноўная фройляйн, мы цяпер даволі добра ведаем адно аднаго. Мне вельмі шкада, што ваш цудоўны грабянец разьбіўся аб гэтую каменную падлогу.

— Таму віною, — запярэчыла фройляйн, з прыемнасьцю прыхлёбваючы каву, — толькі мая нязграбнасьць. Трэба асьцерагацца выпускаць што-небудзь на гэтую падлогу, бо, калі я не памыляюся, гэтыя камяні пакрыты дзівоснымі ерогліфамі, якія многія могуць прыняць за звычайныя жылкі ў мармуры.

— Зношаныя талісманы, мадам, — сказаў Праспэр, — зношаныя талісманы гэтыя камяні, нічога больш.

— Аднак, ласкавы доктар, — усклікнула фройляйн, — як магло стацца, што мы даўным-даўно не пазнаёміліся, што нашыя дарогі ні разу не сышліся?

— Розьніца ў выхаваньні, — адказаў Праспэр Альпанус, — розьніца ў выхаваньні, высокашаноўная фройляйн, — адзіная таго віна. Тым часам як вы, дзяўчына, поўная надзей, былі ў Джынністане цалкам аддадзены вашай уласнай багатай натуре, вашаму шчасліваму генію, я, гаротны студэнт, замкнуты ў пірамідах, слухаў лекцыі прафэсара Зараэстра, старога буркуна, які, аднак, на дзіва шмат чаго ведаў. За часоў кіраванья дастойнага князя Дэмэтрыя я пасяліўся ў гэтай маленькай цудоўнай краіне.

— Як, — здзівілася фройляйн, — і вас ня выслалі, калі князь Пафнуцій насаджаў асьвету?

— Зусім не, — адказаў Праспэр, — больш за тое: сапраўды сваё „я” мне ўдалося схававць цалкам, бо я паклаў усё, што меў за душою, каб у розных творах, якія я пашыраў, выказаць самыя адмысловыя веды па лініі асьветы. Я даводзіў, што без князевай волі ня можа быць ні грому, ні маланкі і што калі ў вас пагода і выдатны

ўраджай, дык гэтым мы абавязаны толькі непамысным намогам князя і высакародных паноў — яго прыбліжаных, якія даволі мудра раяцца пра тое ў сваіх пакоях, тым часам як паспаліты люд арэ зямлю і сее. Князь Пафнуцій узвёў мяне тады на пасаду тайнага вярхоўнага прэзідэнта асьветы, якую я разам з маёй маскай скінуў, як цяжкую ношку, калі навальніца мінулася.. Употаікі я прыносіў карысьць, як толькі мог. Тое, што мы з вамі, высокашаноўная фройляйн, называем сапраўднай карысьцю. Ці вядома вам, дарагая фройляйн, што гэта я асьцярог вас напярэдадні ўварваньня асьветніцкай паліцыі? Што я той самы, каму вы абавязаны тым, што яшчэ валодаеце міленькімі штучкамі, якія вы мне толькі што паказалі? О, божа, ласкавая фройляйн, ды зірніце толькі ў акно! Няўжо вы не пазнаяце гэтага парку, дзе вы так часта гулялі і гутарылі з прыязнымі духамі, якія жылі ў кустах, кветках, крыніцах? Гэты парк я выратаваў з дапамогай маёй навукі. Ён і цяпер той самы, якім быў за часоў старэнькага Дэмэтрыя. Хвала небу, князю Барсануфу няма вялікай патрэбы ў розным чарадзействе. Ён паблажлівы валадар і дазваляе кожнаму паводзіцца па сваёй волі і чараваць колькі душы заўгодна, толькі б ня было асабліва прыкметна ды каб спраўна плацілі падаткі. Вось я жыву тут, як вы, дарагая фройляйн, у сваім прыюце, шчасліва і незасмучана.

— Доктар, — усклікнула паненка фон Рэзэншэн, заліўшыся слязьмі, — доктарка, што вы казалі! Якая шчырасьць! Але ж, я пазнаю гэты гай, дзе я смакавала любашчасныя радасьці і асалоды. Доктар, вы самы высакародны чалавек, як многім я вам абавязана! І вы так жорстка перасьледуеце майго маленькага гадаванца?

— Вы, — запырэчыў доктар, — вы, шаноўная фройляйн, даліся на прынаду вашай прыроднай дабрыні і рассыпаеце вашыя чары перад нявыартым таго. Але, аднак, нягледзячы на вашу шчырадушную моц, Цынобэр — маленькі выродлівы нягоднік і назаўсёды такім застанецца, а цяпер, калі залаты грабянец разьбіўся, ён цалкам у маіх руках.

— О, зьлітуйцеся, доктар! — заблагала фройляйн.

— А ці не мецьмеце ласкі зірнуць сюды? — сказаў Праспэр, падаючы ёй складзены ім гараскоп Бальтазара.

Фройляйн заглянула ў гараскоп і горасна ўсклікнула:

— Так! калі ўсё так, дык я вымушана саступіць перад вышэйшай сілай! Небарака Цынобэр!

— Прызнайцеся, шаноўная фройляйн, — з усмешкай сказаў доктар, — прызнайцеся, што дамы часта вельмі ахвоча ўпадаюць у розныя вычуды; нястомна і неадступна сьледуючы раптоўнай прыхамаці, яны не заўважаюць, наколькі хваравіта гэта парушае іншыя адносіны. Лёс Цынобэра завершыцца, але сьпярга ён яшчэ дасягне незаслужанай пашаны! Гэтым я сьведчу сваю пашану вашай сіле, вашай дабрыні, вашай дабрачыннасьці, мая высокашаноўная міладайна спадарыня.

— Цудоўны, годны чалавеча, — усклікнула фройляйн, — застаньцеся маім сябрам!

— Навекі! — адказаў доктар. — Мая дружба, мая духоўная да вас прыхільнасьць, цудоўная фея, ніколі не мінуцца. Смела зьвяртайтесь да мяне ва ўсіх недаўмёных акалічнасьцях і — о, прыезджайце піць каву, калі толькі вам гэтага захочацца!

— Бывайце, мой найгоднейшы маг, я ніколі не забудуся вашай прыхільнасьці, вашай кавы! — Сказаўшы гэта, расчуленая фройляйн устала, каб ісьці.

Праспэр Альпанус правёў яе да кратаванай брамы, тым часам як навокал чуліся цудоўныя пяшчотныя лясныя галасы.

Каля брамы замест карэты фройляйн стаяла запрэжаная аднарогамі крышталёвая ракавіна доктара, на запятках стаяў залаты жук, і ён расхінуў бліскучыя крылы. На козлах сядзеў срабрысты фазан і, трымаючы ў дзьобе залатыя лейцы, пазіраў на фройляйн разумнымі вачыма.

Калі крышталёвая карэта пакацілася, напаўняючы дзівоснымі гукамі духмяны лес, кананіса адчувала сябе перанесенай ў шчасныя часы самага цудоўнага жыцьця

феяў.

Разьдзел сёмы

Як прафэсар Мош Тэрпін выпрабуйваў прыроду ў княскай піўніцы. — Mycetes Beelzebub. — Роспач студэнта Бальтазара. — Дабратворны ўплыў на сямейнае ішчасьце добра ўладжанага сельскага дома. — Як Праспэр Альпанус паднёс Бальтазару чарапахавую табакерку і пасля зьехаў.

Бальтазар, які схаваўся ў вёсцы Гох-Якабсгайм, атрымаў з Керапэса ад рэфэрэндарыуса Пульхера ліст наступнага зместу:

„Справы нашыя, дарагі дружа Бальтазар, штораду горшыя і горшыя. Наш вораг, мярзотны Цынобэр, зрабіўся міністрам замежных спраў і атрымаў Ордэн зялёнаплямістага тыгра на дваццаці гузіках. Ён узьнёсся ў любімцы князя і бярэ верх ва ўсім, чаго толькі захоча. Прафэсар Мош Тэрпін на сябе не падобны: аж так напяўся ад дурное пыхі. Па хадайніцтве свайго будучага зяця ён заступіў месца гэнэрал-дырэктара ўсіх сукупных спраў па лініі прыроды — пасада, якая дае шмат грошай і мноства іншых дастаткаў. З прычыны памянёнай пасады гэнэрал-дырэктара ён цэнзуруе і рэвізуе як сонечныя і месячныя зацьменьні, так і прадказаньні надвор’я ва ўсіх календарых, дазволёных у дзяржаве, і асабліва дасьледуе прыроду ў рэзыдэнцыі князя і ў яе ваколліцах. Дзеля гэтых заняткаў ён атрымлівае з княскіх лясоў каштоўную дзічыну, вельмі рэдкіх жывёл, якіх ён, каб дасьледаваць іх прыроду, загадвае смажыць і есьць. Цяпер ён піша (альбо, прынамсі, божыцца, што піша) трактат, зь якой прычыны віно не падобнае смакам на ваду, а таксама робіць іншае ўзьдзеянне, і твор гэты ён мерыцца прысьвяціць свайму зяцю. Дзеля гэтай мэты Цынобэр выклапатаў Мошу Тэрпіну давол у любы час учыняць штудыі у княскай піўніцы. Ён ўжо дасьледаваў палавіну остгофта старога райнвайну і некалькі тузінаў шампанскага, а цяпер падступіўся да барылы алікантэ. Склепнік у роспачы рукі ламае. Дык вось прафэсару, які, як табе вядома, самы вялікі ласун на сьвеце, пашанцавала, і ён вёў бы даволі гожае жыцьцё, калі б яму часта не даводзілася, калі градам выб’е палеткі, сьпешна выязджаць у вёску і там тлумачыць княскім арандатарам, чаму ўчыняецца град, каб і гэтым дурным ёлупам перапала драбінка ад навукі і яны маглі наперад асьцерагчыся ад такіх бедзтваў і не патрабаваць вызваленьня ад арэнднай платы з прычыны няшчасьця, у якім ніхто, апрача іх саміх, не вінаваты.

Міністар ніяк ня можа забыць зазнаных ад цябе пабояў. Ён запрысягнуўся адпомсьціць. А табе нельга больш паказвацца ў Керапэсе. І мяне ён таксама сурова перасьледуе, бо я падгледзеў яго таямнічую звычку прычэсвацца ў крылатых паняў. Да таго часу пакуль Цынобэр будзе князевым лагоднікам, мне няма чаго і разьлічваць заступіць якую-небудзь прыстойную пасаду. Мая нешчаслівая зорка увесь час вядзе мяне да сустрэчы з гэтым вылюдкам там, дзе я зусім не чакаю, і кожнага разу фатальна для мяне. Нядаўна міністар пры ўсім парадзе, пры шпазе, зорцы і ордэнскай стужцы, быў у заалагічным кабінэце і, па сваёй завядзёнцы падпершыся лёскай, стаяў на дыбачках перад шклянёй шафай з рэдкімі амерыканскімі малпамі. Чужаземцы, якія аглядалі кабінет, падыходзяць да шафы, і адзін зь іх, угледзеўшы нашага альбраўна, усклікае: „Ого! Якая мілая малпачка! Які цудоўны зьвярок — акраса ўсяго кабінета. А як завецца гэты прыгожанькі экзэмпляр? Адкуль яна родам?”

І вось даглядчык кабінэта, дакрануўшыся да пляча Цынобэра, вельмі сур’ёзна адказвае:

— Так, гэта цудоўны экзэмпляр, выдатны бразылец, так званы *Mycetes Beelzebub* — *Simia Beelzebub Linnei* — *niger, barbatus, podiis caudaque apice brunneis*⁴ — малпа

4 Лінэева малпа Вельзевул — чорная, барадатая, з цагляна-чырвонымі нагамі, хвостом і макаўкай (лац.).

равун.

— Спадару, — ашчэрыўся малец на даглядчыка, — спадару, я мяркую, вы зьехалі з глузду альбо вам наскрозь затлуміла, я ніякі не Beelzebub caudaque, не малпавун, я Цынобэр, міністар Цынобэр, кавалер Ордэна зялёнаплямістага тыгра на дваццаці гузіках!

Я стаю непадалёк, і калі б мне давлялося памерці на месцы, і тады б я не ўтрымаўся — я проста зайшоўся ад рогату.

— Ах, і вы тут, спадар рэфэрэндарыус? — захрыпеў ён, і яго вядзьмарскія вочы заблішчалі.

Бог яго ведае, як яно так сталася, але толькі чужаземцы ўсё яшчэ прымалі яго за самую цудоўную, рэдкую малпіну, якую ім толькі выпадала бачыць, і захацелі мусова пачаставаць яго ламбардзкімі арэхамі, якія падаставалі з кішэняў. Цынобэр дайшоў да такога шалу, што ледзь не задыхнуўся, а ногі ў яго падкасіліся. Пакліканы камэрдынэр мусіў быць узяць яго на рукі і зьнесці ў карэту.

Я і сам не магу вытлумачыць, чаму гэтая прыгода была мне як бы пробліскам надзеі. Гэта першая няўдача, якая спасыцігла маленькага ваўкалака.

Напярэдадні, наколькі мне вядома, Цынобэр з самага рана вярнуўся з саду вельмі засмучаны. Мабыць, крылатая жанчына не явілася, бо ад яго прыгожых кучараў не засталася і сьледу. Кажуць, цяпер яго скудлачаныя лохмы звісаюць на плечы, і князь Барсануф сказаў яму: „Не запускайце лішне вашай прычоскі, дарагі міністар, я прышлю вам свайго куафэра”. На што Цынобэр даволі пачціва адказаў, што ён загадае гэтага недарэку, як толькі ён явіцца, выкінуць у акно.

— Вялікая душа! Да вас і не даступіцца! — мовіў князь і горка заплакаў.

Бывай, любасны Бальтазар! Не пакідай надзеі ды хавайся лепей, каб яны цябе не схапілі!”

У поўнай роспачы ад таго, пра што пісаў яму сябар, Бальтазар зьбег у самы гушчар лесу і голасам загаласіў, наракаючы:

— Спадзявацца! — усклікнуў ён. — І я яшчэ павінен спадзявацца, калі ўся надзея зьнікла, калі ўсе зоркі пагасьлі і цёмная-цёмная ноч абдымае мяне, няўцешнага? Ліхі мой лёс! Я пераможаны цёмнымі сіламі, якія згубна ўварваліся ў маё жыцьцё! Вар’ят, я клаў надзеі на Праспэра Альпануса, які сваім пякельным здольствам завабіў мяне і выгнаў з Керапэса, які зрабіў так, што ўдары, якія я ўчыняў выяве ў люстры, пасыпаліся насамрэч на сьпіну Цынобэра. Ах, Кандзіда! Калі б толькі я мог забыць гэта нябеснае дзіця! Але іскра каханья палымнее ўва мне мацней і гарачэй, чым раней. Я ўсюды бачу чароўны вобраз каханай, якая зь пяшчотнай усмешкай, у зьнемажэньні працягвае да мяне рукі свае. Я ж ведаю! Ты любіш мяне, ясачка, мая салодкая Кандзіда, і ў тым мая нясуцешная, сьмяротная пакута, што я ня маю ўжо змогі асланіць цябе ад ліхіх чараў, якія аблыталі цябе! Здрадлівы Праспэр! Што я табе зрабіў такога, за што ты так жорстка мяне ашукаў?

Вечарэла: усе фарбы лесу зьмяшаліся ў густой шэрай імгле. І раптам учыніўся нейкі дзіўны пробліск, быццам вечаровая зара ўспыхнула сярод кустоў і дрэў і тысячы насякомых зашалахцелі крыламі і забрунжалі ў паветры. Бліскучыя залатыя жукі насіліся туды-сюды, стракатыя матылькі пырхалі, абсыпалі духмяны пылок з кветак. Шалясьценьне і брунжаньне рабіліся ўсё больш пяшчотнымі, пераходзілі ў салодкае цурчаньне музыкі, якая давала сучэку спакутаванаму сэрцу Бальтазара. Над ім усё мацней разгаралася прамяністае зьзяньне. Ён узвёў вочы і са зьдзіўленьнем убачыў Праспэра Альпануса, які ляцеў да яго на дзівосным насякомым, якое было падобнае на раскошную, шматфабную страказу.

Праспэр Альпанус спусьціўся да хлопца і сеў каля яго, а страказа пырхнула ў кусты, падхапіўшы песьню, якую поўніўся лес.

Бліскучай цудоўнай кветкай, якая была ў яго ў руцэ, доктар дакрануўся да лоба Бальтазара, і адразу ў хлопца прачнуўся дух бадзэрасьці.

— Ты несправядлівы, — ціха сказаў Праспэр Альпанус, — ты вельмі несправядлівы да мяне, любасны Бальтазар, называеш мяне здрадлівым і жорсткім

якраз у тую самую хвіліну, калі мне ўдалося апанаваць чарамі, якія разбурылі тваё жыццё, калі я, каб хутчэй знайсці цябе, хутчэй суцешыць, лячу на сваім любімым скакуне і імчуся да цябе з усім, што табе патрэбна дзеля твайго ж добра. Але няма нічога горшага за пакуты каханьня, ні з чым не параўнаеш нецярпліваць душы, якая зьнемагла ад любоўнай тугі. Я дарую табе, бо і самому мяя было не лягчэй, калі я, прыкладна дзеве тысячы гадоў таму назад, пакахаў індыйскую прынцэсу, якую звалі Бальзаміна, і ў роспачы вырваў бараду свайму найлепшаму сябру, магу Лотасу, і з гэтай прычыны, як ты бачыш, не нашу барады, каб і мне не выпала што-небудзь падобнае. Але было б недарэчы расказваць табе ўсё падрабязна, бо кожны закаханы хоча слухаць толькі пра сваё каханьне і толькі яго лічыць вартым увагі, гэтак сама як і кожны паэт ахвотна слухае толькі свае вершы. Ну дык, гайда! Ведай жа, што Цынобэр — бяздольны вырод, сын беднай сялянкі, і сапраўднае ягонае імя курдупель Цахес. Толькі зь любові да славы прыняў ён ганаровае імя Цынобэр! Кананіса фон Розэншэн, ці на самай справе славуная фея Розабэльвэрдэ, — бо гэтая пані ня хто там табе якая, а фея, — знайшла маленькую пачвару пры дарозе. Яна лічыла, што за ўсё, чым прырода-матухна абдзяліла малага, адшкадуе яму дзіўным, таямнічым дарам, наводле якога ўсё годнаснае, што пры ім хто-небудзь зь людзей падумае, скажа альбо зробіць, будзе прыпісана яму, ды і сам ён у кампаніі прыгожых, разважлівых і разумных людзей будзе прызнаны прыгожым, разважлівым і разумным і наогул кожнага разу будзе палічаны за найдасканалейшага ў тым родзе, зь якім будзе мець дачыненне.

Гэтае дзівоснае чарадзейства заключана ў трох агністых бліскучых валасках на цемені ў хлопчыка. Усякае дакрананьне да гэтых валаскоў, ды і наогул да галавы, яму балючае, нават згубнае. З гэтай прычыны фея ператварыла яго ад прыроды рэдкія, кудлатыя патлы ў густыя, прыгожыя локаны, якія, абараняючы галаву малаца, разам з тым хаваюць памянёную чырвоную палоску і ўзмацняюць чары. Кожны дзевяты дзень фея магільным залатым грабянцом прычэсвае малаца, і гэтая прычоска блытае ўсе спробы зьнішчыць чары. Але гэты грэбень разьбіўся аб надзейны талісман, які я ўхітрыўся падсунуць добрай феі, калі яна наведала мяне.

Цяпер усё ўжо за тым, каб вырваць у яго гэтыя тры агністыя валаскі, і ён ператворыцца ў былое нікчэмства. Табе, мой любасны Бальтазар, наканавана разбурыць ліхія чары. Ты надзелены мужнасцю, сілай і спрытам, ты зробіш усё, як належыцца. Вазьмі гэтае шліфаванае шкельца, падыдзі да Цынобэра, дзе ты яго ні сустрэнеш, пільна прыгледзься праз гэтае шкельца да яго галавы, і тры чырвоныя валаскі адразу ж аб'являцца на яго цемені. Ухапі іх як мага мацней, хай ён будзе вішчаць па-кашэчы, вырві разам гэтыя тры валаскі і адразу спалі іх на месцы. Мусова трэба вырваць валаскі адным махам і адразу спаліць, інакш яны яшчэ змогуць рабіць свае шкодлівыя ўплывы. Таму асабліва ўважай, — засьпей малаца так, каб моцна і спрытна схапіць валаскі, калі паблізу будуць гарэць камін альбо сьвечкі.

— О Праспэр Альпанус! — усклікнуў Бальтазар. — Сваім недаверам я не заслужыўся на тваю аж такую дабрыню, на такую велікадушнасьць! У глыбіні майго сэрца нарадзілася адчуваньне, што мае пакуты мінуліся, што мне адчынілася залатая брама нябеснага шчасся.

— Я люблю, — сказаў далей Праспэр Альпанус, — я люблю хлопцаў, у якіх, як вось у цябе, любасны Бальтазар, у чыстым сэрцы нецярплівацца памкненні і каханьне, у чых душах адгукаюцца тыя велічныя акорды, што даносяцца з далёкага, поўнага боскіх дзівосаў краю — маёй радзімы. Шчасьнікі, адораныя гэтай унутранай музыкай, — адзіныя, каго можна назваць паэтамі, хоць словам гэтым вялічаць многіх, што хапаюцца за першую-лепшую басэтлю, соўтуюць па ёй смыком і бесталковае брынчаньне ды стагноты струн прымаюць за цудоўную музыку, якая струменіцца з глыбіні іх уласных сэрцаў. Я ведаю, любасны Бальтазар, часам табе здаецца, быццам ты разумееш мармытаньне ручаёў, шэпт дрэў і быццам палымяны закат вядзе з табою разумныя гаворкі. Так, мой Бальтазар, у гэтыя імгненні ты і

праўда спасьцігаеш цудоўныя галасы прыроды, бо ў тваёй душы ўзьнікае боскі гук, народжаны дзівоснай гармоніяй самых заповітных пачаткаў прыроды. Як што ты іграеш на фартэпіяна, о паэце, дык табе, мабыць, вядома, што ўзятаму тону сьледуюць усе яму сугучныя. Гэты закон прыроды ўзяты мною ня дзеля пустога параўнаньня. Так, ты паэт, ты намнога вышэйшы, чым думаюць многія тыя, каму ты чытаў свае опусы, у якіх спрабаваў з дапамогаю пяра і чарніла перакласьці на паперу ўнутраную музыку. У гэтых пачатках ты яшчэ ня шмат умудрыўся. Аднак ты зрабіў добры накід у гістарычным плане, калі з прагматычнай шырынёй і грунтоўнасьцю расказваў пра каханьне салаўя да пунсвай ружы, гісторыю, якой я быў сьведка. Гэта вельмі вытанчаны твор.

Праспэр Альпанус змоўк. Бальтазар, шырокімі вачыма здзіўлена глядзеў на яго; ён зусім ня ведаў, што яму сказаць, калі верш, які ён лічыў самым фантастычным з усяго, што было ім напісана, Праспэр абвясціў спробай у гістарычным плане.

— Цябе, — казаў далей Праспэр Альпанус, і твар ягоны асьвятліўся прыязнай усмешкай, — цябе мае словы, мабыць, здзіўляюць, і табе, мабыць, многае ўва мне здаецца незвычайным. Але сам разваж: на думку ўсіх разумных людзей, я — асоба, якой дазволена выступаць толькі ў казках, а ты ж ведаеш, любасны Бальтазар, такія асобы могуць рабіць самыя неверагодныя ўчынкі і малоць любую лухту, што толькі ў галаву ўварзецца, асабліва калі за гэтым крыецца нешта такое, чаго нельга проста адкінуць. Аднак жа гутарым далей. Калі фея Розабэльвэрдэ так пяшчотна клапаціцца пра вырадка Цынобэра, дык ты, Бальтазар, цалкам пад маёй абаронай. Дык паслухай, што я надумаўся зрабіць табе. Учора мяне наведаў маг Лотас, ён перадаў мне безьліч паклонаў і столькі ж папрокаў ад прынцэсы Бальзаміны, якая прачнулася са сну і ў салодкіх гуках Чарта-Бхады, той прыгожай паэмы, што была нашым першым каханьнем, працягвае да мяне стомленыя рукі. Гэтак сама і мой стары сябар, міністар Ючы, прыязна ківае мне з Палярнай зоркі. Я павінен ехаць у далёкую Індыю. У маім маэнтку, які я пакідаю, я не хацеў бы бачыць іншага гаспадара, апрача цябе. Заўтра я выпраўляюся ў Керапэс і складу па ўсёй форме даравальны запіс, дзе я буду пазначаны тваім дзядзькам. Як толькі чары Цынобэра разьвеюцца, ты прадставішся прафэсару Мошу Тэрпіну гаспадаром выдатнага маэнтка, неабьякога набытку і папросіш рукі прыўкраснай Кандзіды, на што ён зь вялікай радасьцю згодзіцца. Мала таго! Калі ты аселішся з Кандзідай у маім сельскім доме, дык шчасьце вашага сужэнства забяспечана. За прыгожымі дрэвамі саду расьце ўсё, што патрэбна на хатні ўжытак. Апрача цудоўных пладоў — яшчэ і выдатная капуста і ўсялякая гародняя смачніца, якой ва ўсім наваколлі ня знойдзеш. У тваёй жонкі заўсёды будзе першая салата, першая спаржа. Кухня так уладжана, што горшчыкі ніколі не перакіпаюць і ніводная страва не прыгарае, нават калі ты на цэлую гадзіну спозьнішся да стала. Дываны, кілімы, чохлы на крэслах і канапе маюць такую ўласьцівасьць, што нават пры самай вялікай няўвешнасьці слугам ня ўдасца пасадзіць на іх ані плямкі, гэтак сама не разьбіваецца ні парцяля, ні шкло, як бы таго ні старалася прыслуга, нават калі пачне шпурляць посуд на каменную падлогу. Нарэшце, кожнага разу, як твая жонка задумае праньне, дык на вялікім лузе за домам будзе стаяць ясная пагода, хай нават усюды праліўны дождж будзе, грымецьме гром і бліскацьме маланка. Адным словам, дарагі Бальтазар, усё зладжана так, каб ты мог спакойна і непарушна цешыцца зь сямейнага шчасьця каля красуні Кандзіды!

Аднак мне пара дамоў, каб разам з маім сябрам Лотасам заняцца зборамі да ад'езду. Бывай, мой Бальтазар!

Тут Праспэр сьвіснуў раз, другі, і адразу прыляцела страказа. Ён закілзаў яе і ўскочыў у сядло. Але, ужо адляцеўшыся, раптам спыніўся і вярнуўся да Бальтазара.

— Я быў, — сказаў ён, — ледзь не забыўся пра твайго сябра Фабіяна. Паддаўшыся гарэзьліваму свавольству, я залішне сурова пакараў яго за фальшывыя гульні розуму. У гэтай табакерцы якраз тое, што яго суцешыць.

Праспэр Альпанус даў Бальтазару маленькую бліскучую, паліраваную

чарапахавую табакерку, якую той схаваў разам з ларнэткай, раней дадзенай яму Праспэрам дзеля зьнішчэння чараў Цынобэра.

Праспэр Альпанус прашаласьцеў праз кустоўе, тым часам як лясныя галасы зьвінелі саладзей і гучней.

Бальтазар вярнуўся ў Гох-Якабсгайм; усё шчасьце, усё захапленне салодкай надзеі поўнілі яго сэрца.

Разьдзел восьмы

Як Фабіяна з прычыны доўгага крысься панялі за ератыка і падбухторшчыка. — Як князь Барсануф схаваўся за камінным экранам і адхіліў ад пасады гэнэрал-дырэктара натуральных навук. — Уцёкі Цынобэра з дома Моша Тэрпіна. — Як Мош Тэрпін сабраўся выехаць на матыльку і зрабіцца імператарам, але потым выправіўся спаць.

З самага рана, калі дарогі і вуліцы былі яшчэ бязлюдныя, Бальтазар пракраўся ў Керапэс і пабег да свайго сябра Фабіяна. Калі ён пастукаўся ў дзьверы, слабы, хворы голас аказаўся: „Заходзьце!”

Зьбялелы, худы, зь безнадзейнай скрухай на твары, ляжаў на пасьцелі Фабіян.

— Божа мілы, — ускрыкнуў Бальтазар, — Божа мілы, скажы, дружа, што з табою сталася?

— Ах, дружа, — зрываючыся ў голасе загаварыў Фабіян і цяжка падняўся ў пасьцелі, — я прапаў, я зусім прапаў! Праклятае вядзьмарскае насланьне, якое, ведаю, навёў на мяне помсьлівы Праспэр Альпанус, давяло мяне да пагібелі!

— Ня можа быць! — усклікнуў Бальтазар. — Чарадзейства! Вядзьмарскае насланьне! Дык жа ты і раней у такое не верыў!

— Ах, — сьлязьліва гаварыў далей Фабіян, — ах, я цяпер веру ва ўсё: у чарадзеяў і ведзьмаў, у гномаў і вадзянікоў, у папучынага караля і альраўна — ва ўсё, што хочаш! Каму так не пашанцуе, як мне, той ва ўсё паверыць! Памятаеш пякельны прырэпалах, якога нарабіў мой каптан, калі мы вярнуліся ад Праспэра Альпануса? Так! Каб жа тым толькі і скончылася! Падзівіся, дарагі Бальтазар, што тут у мяне ў пакоі!

Бальтазар агледзеўся і ўбачыў, што навакол па ўсіх сьценах разьвешана мноства фракаў, каптаноў, куртак самага рознага крою і розных колераў.

— Як? — усклікнуў ён. — Фабіян, ты намерыўся гандляваць рызьзём?

— Ня сьмейся, — адказваў Фабіян, — ня сьмейся, дарагі дружа. Усе гэтыя строі я заказваў у самых славурых краўцоў, я разьлічваў калі-небудзь скінуць зь сябе ліхі праклён, які ляжыць на маім адзеньні, але марна. Варта мне толькі апрануць самы лепшы каптан, які выдатна сядзіць на мне, і панасіць яго некалькі хвілін, як рукавы зьбіраюцца на плечы, а полы валакуцца за мною на шэсьць локцяў. У распачы я сказаў пашыць сабе васьм гэта спэнсар зь бясконца доўгімі, як у П'эро, рукавамі.

„Ану ж, зьбірайцеся, рукавы, — думаў я сам сабе, — расьцягніся, крысьсе, і ўсё будзе ў належным выглядзе”.

Але праз некалькі хвілін зь ім сталася тое самае, што і з астатняй вопраткай! Усё ўмельства і ўсе намогі самых майстравітых краўцоў ня могуць перабароць гэтых праклятых чараў! Што ўсюды, дзе толькі я ні паказваўся, зь мяне сьмяяліся, глуміліся, гэта ясна, але неўзабаве мая бязьвінная ўпартасьць, зь якою я і далей выходзіў на людзі ў гэтай д'ябальскай вопратцы, сталася прычынай іншых меркаваньняў. Самае меншае зло было тое, што жанчыны закідалі мне бязьмежную пошласьць і славалюбства, бо я насуперак усім звычаям, агаляю рукі, мабыць думаючы, што яны прыгожыя. Тэолагі зьняславілі мяне як ератыка і толькі яшчэ спрачаліся, залічыць мяне да сэкты рукаўнікаў ці крысьнікаў, але сышліся на тым, што абедзьве сэкты ня звычайна небясьпечныя, бо дапускаюць абсалютную свабоду волі і асьмельваюцца думаць што заўгодна. Дыпламаты бачылі ўва мне вартага

пагарды баламута. Яны казалі, што сваім доўгім крысьсем я намерыўся пасеяць смуту і незадаволенасьць у народзе і падбіць яго супроць урада і што я наогул належу да тайнага супольства, знак адрозьнення якога — кароткія рукавы. Што ўжо з даўных даўн то тут, то там былі заўважаны сьляды кароткарукаўнікаў, якіх гэтак сама належыць баяцца, як езуітаў, нават больш, бо яны ўсюды пнуцца насадзіць шкодную для ўсякай дзяржавы паэзію і сумняваюцца ў непагрэшнасьці князя. Адным словам, справа рабілася ўсё больш сур’ёнай, пакуль нарэшце мяне не заклікаў да сябе рэктар. Я прадбачыў, што будзе бяда, калі я апрану каптан, і таму явіўся ў адной жылеты. Гэта разгневала рэктара, ён рашыў, што я хачу пазьдзекавацца зь яго, і накрычаў на мяне, загадаў, каб я праз тыдзень явіўся да яго у прыстойным каптане, інакш ён не ўмілажаліцца і загадае мяне выключыць. Сёньня якраз прыйшоў час. О, я няшчасны! О, пракляты Праспэр Альпанус!

— Чакай, — усклікнуў Бальтазар, — чакай, дружа добры Фабіян, ня бэсьці майго добрага, мілага дзядзечку, які падарыў мне маэнтак. Ён і табе ня зычыць нічога благога, хоць, мушу прызнацца, залішне жорстка пакараў за саманадзейныя разумовыя гульні. Але я прынёс збавеньне. Ён прыслаў табе вось гэтую табакерку, якая пакладзе крэс усім тваім пакутам.

Тут Бальтазар дастаў з кішэні маленькую чарапахавую табакерку, якую атрымаў ад Праспэра Альпануса, і падаў няўцешнаму Фабіяну.

— Чым, — спытаўся той, — чым паможа мне гэта пустое пудэлка? Якім чынам маленькая чарапахавая табакерка можа памяняць крой майго адзеньня?

— Таго ня ведаю, — адказаў Бальтазар, — аднак жа мой дзядзечка ня будзе мяне ашукваць, у мяне да яго поўны давер; а таму адчыні табакерку, любасны мой Фабіяне, паглядзім, што там у ёй.

Фабіян так і зрабіў. З табакеркі выпаўз цудоўнага крою і швіва чорны фрак з самага тонкага сукна. Абодва, Фабіян і Бальтазар, не маглі ўтрымацца ад крыку самага шчырага здзіўленьня.

— Ага, я разумею цябе, — усклікнуў у захапленьні Бальтазар, — я цябе разумею, мой Праспэр, дзядзечка мой даражэнькі! Гэты фрак будзе ў самы акурат, ён адвядзе ўсе чары!

Фабіян без усякай лішніцы надзеў яго, і як падумаў Бальтазар, так яно ўсё і сталася. Выдатны фрак сядзеў на ім як уліты, як ніколі ніякі іншы, а ўжо каб рукавы папаўзлы ўгору і полы выцягнуліся, таго ані знаку.

Сам ня свой ад радасьці, Фабіян адразу пастанавіў ісьці ў гэтым новым, такім ладным фракку да рэктара і ўладзіць усю справу.

Бальтазар падрабязна расказаў сябру, як яно там усё было з Праспэрам Альпанусам і што той даў яму сродак пакласьці крэс мярзотным вычварэньням агіднага карліка. Фабіян, увесь перамяніўшыся, бо ж яго канчаткова пакінуў дух сумненьня, нахвальваў высакароднасьць Праспэра і прапанаваў сваю дапамогу ў расчароўваньні Цынобэра. У гэтую хвіліну Бальтазар убачыў у акно свайго сябра, рэфэрэндарыуса Пульхера, які, агорнуты нейкай журботай, паварочваў за вугал.

На просьбу Бальтазара Фабіян высунуўся з акна, памахаў рукою і крыкнуў рэфэрэндарыусу, каб той падняўся да яго.

Як толькі Пульхер увайшоў, адразу ж усклікнуў:

— Які цудоўны фрак на табе, мілы Фабіян!

Але той сказаў, што Бальтазар яму ўсё патлумачыць, і памчаўся да рэктара.

Калі Бальтазар падрабязна распавёў рэфэрэндарыусу пра ўсё, што адбылося, той сказаў:

— Якраз настала пара зьнішчыць гнюснае пудзіла! Ведай: сёньня ён урачыста спраўляе свае заручыны з Кандзідай, і славалюбны Мош Тэрпін ладзіць фэст, на які запрасіў самога князя. Падчас гэтага фэсту мы і ўвалімся ў прафэсараў дом і нападзем на курдупля. Свечак у зале будзе дастаткова, каб адразу спаліць ненавісныя валаскі.

Сябры пасьпелі перагаварыць і ўмовіцца пра многія рэчы, калі вярнуўся Фабіян,

зьзяючы ад радасьці.

— Сіла, — сказаў ён, — сіла, якая ў гэтым фрак, што выпаўз з чарапахавай табакеркі, выдатна сябе паказала! Ледзь толькі ўвайшоў я да рэктара, ён усміхнуўся, вельмі задаволены. „Ага, — зьвярнуўся ён да мяне, — ага! Бачу, любасны Фабіян, вы адступіліся ад свайго дзіўнага запамарачэньня! Ну, гарачыя галовы, падобныя да вас, лёгка паддаюцца крайнасьцям! Ваша пачынаньне я ніколі ня тлумачыў рэлігійнай памарокай, хутчэй няправільна прынятым патрыятызмам — схільнасьцю да нязвычайнага, якая пакоіцца на прыкладах герояў старажытнасьці. Так, вось гэта я разумею! Які цудоўны фрак! Як хораша сядзіць! Слава дзяржаве, слава ўсяму сьвету, калі высакародныя духам юнакіносяць фракі з так хораша прыладжанымі рукавамі і поламі! Захоўвайце вернасьць, Фабіян, захоўвайце вернасьць такой даброці, такой сумленнасьці помыслаў, — вось з чаго вырастае сапраўдная веліч герояў!” Рэктар абняў мяне, і сьлёзы выступілі ў яго на вачах. Сам ня ведаючы як, я дастаў з кішэні маленькую чарапахавую табакерку, зь якое ўзьнік фрак. „Дазвольце”, — сказаў рэктар, склаў пальцы, вялікі і ўказальны. Я адчыніў табакерку, ня ведаючы, ці ёсьць у ёй тытунь. Рэктар узяў шчэпцю, панюхаў, схапіў маю руку і моцна паціснуў яе, сьлёзы цяклі ў яго па шчоках; глыбока расчулены, ён сказаў: „Высакародны юнак! Выдатны панюх! Усё даравана і забыта! Прыходзьце сёньня да мяне абедасьць”. Вы бачыце, сябры, усім маім пакутам настаў канец, і калі вам удасца сёньня разбурыць чары Цынобэра — а іншага і чакаць няма чаго, — дык і вы будзеце шчаслівыя!

У асьветленай сотнямі сьвечак зале стаяў курдупель Цынобэр у пурпуровым расшытым адзенні, пры вялікай зорцы зьлёнашлімастага тыгра на дваццаці гузіках, — на баку шпага, капялюш з плюмажам падпахай. Каля яго — красуня Кандзіда ў вясельных стаях, у росквіце маладосьці. Цынобэр трымаў яе за руку, часам прыціскаў яе да вуснаў, пры гэтым агідна шчэрыў зубы і выскаляўся. І за кожным разам шчоці Кандзіды заліваў румянец, і яна глядзела на курдупля вачыма, поўнымі самага шчырага каханьня. Глядзец на гэта было даволі страшна, і толькі асьляпленне, у якое ўвялі ўсіх чары Цынобэра, было віною таго, што ніхто не абурыўся падлым падманам, не схапіў маленькага ведзьміча і не шпурнуў яго ў камін. Вакол гэтай пары на прыстойным воддалі тлуміліся госьці. Толькі князь Барсануф стаяў поруч з Кандзідай і кідаў шматзначныя і прыхільныя позірккі, на якія, зрэшты, ніхто не зважаў. Усе глядзелі толькі на маладых, усе глядзелі на вусны Цынобэра, які час ад часу мармытаў нейкія неўразумелыя словы, і яны за кожным разам вырывалі са слухачоў нягучнае „ах!” самага вялікага захапленьня. Настала хвіліна заручын. Мош Тэрпін наблізіўся з падносам, на якім зьзялі пярсцёнкі. Ён пракашляўся. Цынобэр як мог вышэй падняўся на пальчыках, так што амаль дастаў да локця маладое. Усе стаялі ў напружаным чаканні, — і тут раптам чуюцца нечыя чужыя галасы, дзьверы ў залу насыцеж, урываецца Бальтазар, зь ім Пульхер, Фабіян! Яны прарываюць кола гасьцей. „Што гэта значыць, што трэба гэтым нязванцам?” — крычаць усе наперабой.

Князь Барсануф жакліва лямантуе: „Мяцеж! Крамола! Варта!” — і борзьдзенька хаваецца за камінны экран. Мош Тэрпін пазнае Бальтазара, які ўжо падступіўся да Цынобэра, і крычыць:

— Спадар студэнт! Вы звар’яцелі! Ці ў сваім вы розуме? Як вы пасьмелі ўварвацца сюды ў час заручын? Людзі! Панове! Слугі! Выкіньце гэтага нахабу за дзьверы!

Але Бальтазар, не беручы на гэта ўсё аніякай увагі, ужо дастаў ларнэтку Праспэра Альпануса і пільна глядзіць праз яе на галаву Цынобэра. Як грывнуты электрычным ударам, Цынобэр на ўсю залу пранозьліва вішчыць кашэчым голасам. Кандзіда без памяці падае на крэсла. Цеснае кола гасьцей рассыпаецца. Бальтазар ясна бачыць агністую бліскучую пасму, ён падскоквае да Цынобэра, хапае яго. Той адбрыкваецца, упіраецца, драпаецца, кусаецца.

— Трымайце! Трымайце — крычыць Бальтазар. Тут Фабіян і Пульхер хапаюць курдупля, аж той і паварухнуцца ня можа, а Бальтазар, упэўнена і асьцярожна

схапіўшы чырвоныя валаскі, адным разам вырывае іх, падб'ягае да каміна і кідае ў агонь. Валасы ўспыхваюць, чуецца аглушальны ўдар. Усе як бы са сну прычынаюцца. І вось, цяжка падняўшыся, стаіць курдупель Цынобэр, і лаецца, лаецца, і загадвае без адкладу схапіць і ўвязаць у турму дзёрзкіх мяцежнікаў, якія замахнуліся на сьвяшчэнную асобу першага міністра. Але ўсе пытаюцца адзін у аднаго: „Адкуль узяўся гэты малюпасенькі падбрыкунчык? Што трэба маленькай пачвары?” — і як што курдупель усё яшчэ шалее і тупае ножкай і, не змаўкаючы ягліць: „Я міністар Цынобэр! Я міністар Цынобэр! Зялёнаплямісты тыгр на дваццаці гузіках!” — дык усе заліваюцца вясёлым рогатам. Курдупля абступаюць. Мужчыны падхопліваюць яго і перакідаюць як мячык. Ордэнскія гузікі адскокваюць адзін за адным — зваліўся капялюш, упала шпага, скінуліся чаравікі. Князь Барсануф выходзіць з-за каміннага экрана і ўмешваецца ў валтузьню. Тут курдупель вішчыць:

— Князь Барсануф! Ваша сьветласьць! Ратуйце вашага міністра! Вашага любімца! Памажыце! Ратуйце! Дзяржава ў небасьпецы! Зялёнаплямісты тыгр, гора, гора!

Князь кідае на курдупля гнеўны позірк і хуценька ідзе да дзьвярэй. Мош Тэрпін заступае яму дарогу. Князь хапае яго за руку, адводзіць у кут і кажа, бліскаючы ад гневу вачыма:

— Вы асьмеліліся перад вашым князем, перад бацькам айчыны разыграць дурную камедыю? Вы запрасілі мяне на заручыны вашай дачкі з маім шаноўным міністрам Цынобэрам, і замест майго міністра я бачу тут нейкага мярзотнага выскрабка, якога вы разубралі ў пышныя строі? Ведайце, спадару, гэта жарт здрадніка, за які я пакараў бы вас вельмі строга, калі б вы не былі бесталковым баламутам, якому месца ў доме вар'ятаў. Я адстаўляю вас ад пасады гэнэрал-дырэктара натуральных спраў і забараняю ўсякія вашыя штудыі ў маім склепе. Бывайце!

І ён імкліва выбег з дома.

Як ашалелы збурыўся Мош Тэрпін на курдуплямальца, ухачіў яго за доўгія кудлы і павалок да акна.

— Вон адгэтуль! — крычаў ён. — Правальвай, мярзота, паскудны вырадак, ты так ганебна правёў мяне і пазбавіў шчасьця ўсяго жыцьця!

Ён ужо зьмерыўся быў выкінуць таго ў адчыненае акно, аднак даглядчык заалагічнага кабінета, які якраз надарыўся тут, маланкаю кінуўся да іх і выхачіў Цынобэра з рук Моша Тэрпіна.

— Спыніцеся, — сказаў даглядчык, — спыніцеся, спадару прафэсар, не замахвайцеся на тое, што належыць князю. Гэта зусім ня вырадак, гэта Mucetes Beelzebub, Simia Beelzebub, які ўцёк з музэя.

„Simia Beelzebub! Simia Beelzebub!” — загрымеў навокал рогат. Але як толькі даглядчык узяў мальца на рукі і добра разгледзеў яго, дык і ўсклікнуў з прыкрасьцю:

— Што я бачу! Гэта ж не Simia Beelzebub, гэта гідкі, агідны альраўн! Цьху! цьху!

І з гэтымі словамі ён шпурнуў курдупля на сярэдзіну залы. Пад раскаты зычнага рогату, зь віскам і мяўканьнем выбег Цынобэр за дзьверы, скаціўся па лесьвіцы — хутчэй, хутчэй дахаты, — так што ніхто са слуг яго нават не заўважыў.

Пакуль усё гэта адбывалася ў зале, Бальтазар перайшоў у гасьцёўню, куды, як ён даведаўся, перанесьлі самлелую Кандзіду. Ён упаў да яе ног, прыціскаў да вуснаў яе рукі, называў яе самымі пяшчотнымі імёнамі. Але вось, глыбока ўздыхнуўшы, яна ачулася і, убачыўшы Бальтазара, у захапленні ўсклікнула:

— Нарэшце, нарэшце ты тут, любы мой Бальтазар! Ах, я ледзь не памерла ад тугі і любоўнай пакуты! І мне ўсё чуліся сьпевы салаўя, ад якіх сплывае крывёю сэрца пунсовая ружа!

І вось, пра ўсё, пра ўсё забыўшыся, яна расказала яму, які ліхі, агідны сон ахутаў яе, як ёй здавалася, што каля яе сэрца ляжыць агіднае страшыдла, якое яна вымушана была пакахаць, бо інакш не магла. Страшыдла ўмела так прыкідвацца, што рабілася падобным на Бальтазара; а калі яна пяшчотна думала пра Бальтазара, дык, хоць і ведала, што страшыдла не Бальтазар, усё ж неспасьцігальным для яе ёй

здавалася, быццам яна кахае страшыдла менавіта дзеля Бальтазара.

Бальтазар растлумачыў ёй усё, наколькі было магчыма, не ўносячы неспакою ў яе і без таго расхвалываную душу. Потым, як гэта заўсёды бывае ў закаханых, пайшлі тысячы божбаў, тысячы клятваў у вечнай любові і вернасці. І яны абняліся і прыціскалі адно адное да сэрца з усёй жарсцю шчырай пяшчоты і былі ўпітыя найвышэйшым нябесным шчасцем і захапленнем.

Увайшоў Мош Тэрпін, заломваючы рукі і горка наракаючы, за ім сьледам — Пульхер і Фабіян, няспынна яго суцяшаючы, але марна.

— Не, — крычаў Мош Тэрпін, — не, прапашчы я чалавек! Я ўжо больш не гэнэрал-дырэктар натуральных спраў у нашай дзяржаве! Ніякіх штудый у княскім склепе!.. Няміласць князя... Я спадзяваўся стаць кавалерам Ордэна зялёнаплямістага тыгра, хоць бы на пяці гузіках! Усё прапала! Што ж бо цяпер скажа яго эксэленцыя шаноўны міністар Цынобэр, калі пачуе, што я прыняў за яго нягоднага вырадка *Simia Beelzebub cauda prehensili*⁵ альбо і сам ня ведаю каго там яшчэ. О Божа, яго нянавісьць упадзе на мяне! Алікантэ! Алікантэ!

— Але паслухайце, дарагі прафэсар, — суцяшалі яго сябры, — паважаны гэнэрал-дырэктар, зразумейце, што цяпер ужо няма больш ніякага міністра Цынобэра. Вы зусім не ашукаліся: мязотны вырадак з прычыны чароўнага дару, атрыманага ад феі Розабэльвэрдэ, падмануў вас гэтак сама, як і ўсіх нас!

І вось Бальтазар расказаў па парадку, як ўсё гэта сталася. Прафэсар слухаў, слухаў, пакуль Бальтазар ня скончыў, і раптам усклікнуў:

У сьне я ці на яве — ведзьмы, чараўнікі, феі, магічныя люстры, сімпатыі, — і я павінен паверыць у гэтае глупства?

— Ах, любасны спадар прафэсар, — умяшаўся Фабіян, — панасілі б вы хоць каторы час каптан з кароткімі рукавамі і доўгім шлейфам, як давялося мне, вы паверылі б ва ўсё, проста любата была б падзвіцца!

— Так, — усклікнуў Мош Тэрпін, — так, так, усё гэта так! Мяне ашукала зачараваная пачвара, я ўжо не стаю на нагах, я падлятаю пад столь, Праспэр Альпанус бярэ мяне з сабою, я выязджаю верхам на матыльку, мяне быццам прычэсвае фея Розабэльвэрдэ — кананіса Розэншэн, і я стану міністрам! Каралём! Імпэратарам!

І ён пачаў скакаць па пакоі, крычаць і выдаваць радасныя зыкі, так што ўсе забаяліся за ягоны глум, пакуль нарэшце, зусім ужо бязь сілы, ня ўпаў у фатэль. Тут Кандзіда і Бальтазар падышлі да яго. Яны казалі, што кахаюць адно адное пяшчотна, больш за ўсё на сьвеце, што ня могуць жыць адно без аднаго, так што слухаць іх было вельмі журботна, зь якой прычыны Мош Тэрпін нават крышку прыплакнуў.

— Дзеці, — усклікнуў ён, усхліпваючы, — дзеці, рабіце ўсё, што хочаце! Жаніцеся, кахайцеся, галадайце, халадайце разам, бо ў пасаг Кандзідзе я ня дам ні шэлега!

Што да голаду, сказаў усміхаючыся, Бальтазар, дык ён спадзяецца заўтра пераканаць спадара прафэсара, што пра гэта ніколі не завядзецца ніякай гаворкі, бо яго дзядзька, Праспэр Альпанус, пра яго добра падбаў.

— Так і зрабі, — лепятаў прафэсар, усміхаючыся, — так і зрабі, мой любасны сынку, калі зможаш, але толькі заўтра; а ня тое я зусім здурэю і ў мане галава разваліцца, калі я не пайду спаць!

Так ён і зрабіў.

Разьдзел дзевяты

Зьбянтэжанасьць вернага камэрдынэра. — Як старая Ліза ўчыніла мяцеж, а міністар Цынобэр, даўшы лататы, пакаўзнуўся. — Як дзівосным чынам растлумачыў лейб-медык нечаканую сьмерць Цынобэра. — Як князь Барсануф быў засмучаны, як ён ёй цыбулю і як страта Цынобэра засталася няўзысканай.

5 Малпу Вельзевула з уцэпістым хвостом (лац.).

Карэта міністра Цынобэра амаль усю ноч марна прастаяла каля дома Моша Тэрпіна. Егеру няраз казалі, што іх эксэленцыя, мабыць, ужо даўно пакінулі таварыства, але егер лічыў, што гэта ніяк немагчыма, бо не пабяжыць жа іх эксэленцыя дахаты пеша ў такі дождж і вецер. А калі нарэшце патушылі ўсе агні і замкнулі дзверы, егеру ўсё-такі давялося адбыць з парожняю карэтай, але ў доме міністра ён адразу разбудзіў камэрдынэра і спытаўся, ці вярнуўся міністар дамоў і — о неба! — якім чынам гэта адбылося.

— Іх эксэленцыя, — шапнуў камэрдынэр яму на вуха, — іх эксэленцыя ўчора вярнуліся дамоў позна ўвечары, гэта дакладна. Яны леглі ў пасьцель і цяпер спачываюць! Аднак жа! Дарагі егер! у якім выглядзе! якім чынам! я вам пра ўсё раскажу, але... язык на замок! я прапаў, калі іх эксэленцыя даведаюцца, што гэта я сустрэўся ім на цёмным калідоры, я страчу месца — бо іх эксэленцыя хоць і невялікай статуры, але вельмі-вельмі круты ў нораве, скоры на гнеў і не памятае сябе ў лютасьці, яшчэ ўчора яны малацілі шпагай мыш, якая асьмелілася шыгнуць праз спачывальню іх эксэленцыі. Ну, добра! Дык вось, накідваю я ў змроку плашчык і збіраюся сьцебануць у кабачок праз дарогу — згуляць партыю ў трыктрак, раптам на лесвіцы нешта як зашалець, як зашаркае — проста на мяне, праскоквае ў цёмным калідоры ў мяне паміж ног, падае на падлогу і падымае такі кашэчы віск, а потым рохкае. О Божа! Егер! Толькі трымайце язык, вы — высакародны чалавек, а то ж я прапаў. Падыдзіце бліжэй! І рохкае, як гэта звычайна рохкае міласць, іх эксэленцыя, калі кухар перасмажыць цяляціну альбо ў дзяржаве чворыцца нешта нядобрае.

Апошнія словы камэрдынэр прашаптаў егеру на вушка, прыкрыўшы рот рукою. Егер адхіснуўся, скроіў недаверлівую грывасу і ўсклікнуў:

— Ня можа быць!

— Так, — сказаў камэрдынэр, — гатовы пабажыцца, што гэта наша міласць, іх эксэленцыя праскочыла ў мяне паміж ног у калідоры. Я добра чуў, як іх міласць грывелі крэсламі па пакоях і бразгалі дзвьярыма, пакуль дабраліся да спачывальні. Я не асьмеліўся ўвайсьці сьледам, але, перачакаўшы некалькі гадзін, падкраўся да дзвьярэй спальні і ўзяў на вуха. І вось іх эксэленцыя маюць ласку храпці, як гэта ў іх у звычай перад вялікімі справамі. Егер! „На небе і ў зямлі схавана болей, чым сьніцца вашай мудрасьці!“ — як я гэта чуў аднаго разу ў тэатры; гэта казаў нейкі мэланхалічны прынц; ён быў увесь у чорным і вельмі баяўся другога, які пахаджаў у шэрых кардонных латах. Егер, учора, мабыць, сталася нешта вельмі дзівоснае, што прымусіла іх эксэленцыю вярнуцца дамоў. У прафэсара ў гасьцях быў князь, магчыма, ён сёе-тое ляпнуў, якая-небудзь мілая рэфармачка — і вось міністар адразу закасаў рукавы, сьпяшаецца з заручынаў і пачынае працаваць на дабро бацькаўшчыны. Я адразу па хропу заўважыў і пазнаў: будзе нешта значнае. Наперадзе вялікія перамены! Ах, егер, магчыма, нам усім рана ці позна яшчэ давядзецца запусакаць валасы! Аднак жа, шаноўны мой дружа, хадзем паслухаем як верныя слугі, каля дзвьярэй спальні, ці ўсё яшчэ іх эксэленцыя спачываюць у пасьцелі і занятыя сваімі заповітнымі намысламі.

Абодва — камэрдынэр і егер — падкраліся да дзвьярэй і прыслухаліся. Цынобэр вурчаў, хроп і пасьвітваў, пускаў дзівочныя рулады. Слугі застылі ў багавейнай немаце, і камэрдынэр сказаў расчулена:

— Які, аднак, вялікі чалавек наш літасьцівы спадар міністар!

З самага рана з гасьцёўні дома, дзе жыў міністар, падняўся вялікі вэрхал. Старая сялянка, апранутая ў гаротныя, даўно палінялыя сьвяточныя строі, уварвалася ў дом і пачала прасіць швайцара без адкладу правесці яе да сына — малюткі Цахеса. Швейцар меў гонар патлумачыць ёй, што ў доме жыве яго эксэленцыя спадар міністар фон Цынобэр, кавалер Ордэна зялёнаплямістага тыгра на дваццаці гузіках, а сярод прыслугі няма нікога, каго завуць альбо празываюць малюткай Цахесам. Але тут кабета, ашалелая ад радасьці, закрычала, што спадар міністар на дваццаці

гузіках — якраз і ёсьць яе любасны сыноч, малютка Цахес. На крыкі старое, на грамавую лаянку швайцара зьбегся ўвесь дом, і гармідар рабіўся ўсё мацнейшы і мацнейшы. Калі камэрдынэр спусьціўся ўніз, каб разагнаць людзей, якія так бесцырымонна трывожылі ранішні спакой яго эксэленцыі, жанчыну, якую ўсе палічылі за вар'ятку, ужо вытурылі на вуліцу.

Жанчына прысела на каменныя прыступкі дома насупраць, цераз вуліцу, і пачала тхімкаць і горка бедаваць на ліхіх людзей, якія не пусьцілі яе да любаснага дзіцятка, малюткі Цахеса, што зрабіўся міністрам. Спакваля вакол яе назьбіралася мноства люду, якому яна бясконца паўтарала, што міністар Цынобэр ня хто там які, а яе сыноч, якога яна ў маленстве ягоным называла мальцом Цахесам, так што пад канец людзі ўжо і ня ведалі, ці лічыць гэтую жанчыну апантанкай, ці, можа, тут і праўда нешта крыецца.

Старая ня зводзіла вачэй з вокан Цынобэра. Раптам яна радасна засьмяялася, запляскала ў далоні і голасна закрычала:

— Вось яно, вось яно, маё дзіцятка ненагляднае, мой малюпасенькі гномік!
Добрай раніцы, малютка Цахес! Добрай раніцы, пацанок мой Цахес!

Усе паглядзелі ўгору і, убачыўшы маленькага Цынобэра, які стаў у барвова-чырвоным вышываным убраньні, з ордэнскай стужкай зялёнаплямістага тыгра, каля акна, якое даходзіла да самай падлогі, так што праз вялікія шыбы была відаць уся яго постаць, пачалі рагатаць, пачалі шумець, пачалі гарлаць.

— Пацан Цахес! Пацан Цахес! Ага, падзівіцеся толькі на маленькага расфуфыранага павіяна! Нягэлы вырадак! Альраўн! Пацан Цахес! Пацан Цахес!

Швайцар, усе слугі Цынобэра павыбегалі на вуліцу, каб падзівіцца, чаго гэта люд так рагоча і пацяшаецца. Але як толькі яны згледзелі свайго гаспадара, дык, заліўшыся вар'яцкім сьмехам, заверашчалі галасьней за ўсіх:

— Пацан Цахес! Пацан Цахес! Вылюдак! Ліліпут-шалапут! Альраўн!

Здавалася, міністар толькі цяпер заўважыў, што прычынаю шаленьня на вуліцы быў ён сам, а ня што іншае. Цынобэр адчыніў акно, забліскаў на натоўп гнеўнымі вачыма, закрычаў, забушаваў, пачаў ад злосьці вырабляць дзіўныя падскокі і падбрыкі, гразіўся вартай, паліцыяй, турмой і астрогам.

Але чым больш бушавалі і гневаліся іх эксэленцыя, тым апантаней рагаталі і мітусіліся ўнізе. У злашчаснага міністра пачалі шпурляць камяні, плады, гародніну — усё, што пад руку падкладалася. Таму давялося схавацца.

— Божа праведны! — з жахам закрычаў камэрдынэр. — Дык жа гэтая гнюсота выглянула з акна іх эксэленцыі. Што б гэта значыла? Як ушыўся гэты маленькі вядзьмачок у пакоі? — З гэтымі словамі ён збурыўся бегчы наверх, але спальня міністра па-ранейшаму была зачыненая. Ён адважыўся ціхенька пастукацца — ніякага адказу!

Тым часам, бог яго ведае якім чынам, па народзе разышлася глухая памоўка, што пацешнае пудзіла каля акна і ёсьць курдупель Цахес, які прыняў імя Цынобэр і ўзьявічыўся розным несумленным падманам і ашукаю. Грамчэй і грамчэй луналі галасы: „Далоў малую бэстыю! Далоў! Вытрасьці яго зь міністэрскай камізэлі! Пасадзіць у клетку. Паказваць за грошы на кірмашах. Абклеіць яго сусальным золатам і аддаць дзецям за цацку! Наверх! Наверх!” І народ пачаў насядаць на дзьверы.

Камэрдынэр у роспачы круціў рукі.

— Мяцеж! Смута! Ваша эксэленцыя! Адчыніце! Ратуйцеся! — крычаў ён, але адказу ня было; чуўся толькі ціхі стогн.

Дзьверы высадзілі, народ зь дзікім рогатам затупатаў па лесьвіцах.

— Ну, пара, — сказаў камэрдынэр і, разьбегшыся, з усяе сілы наляцеў на дзьверы кабінета; аж яны са званам і трэскам саскочылі з завесаў. Іх эксэленцыі — Цынобэра — нідзе ня было!

— Ваша эксэленцыя! Літасьцівы эксэленцыя! Няўжо вы ня чуеце смуты? Ды куды ж вы... госпадзе, даруй мне мой грэх, ды дзе ж гэта вас халера падзела?

Так крычаў камэрдынэр, бегаючы па пакоях у поўнай распачы. Але адказу ня было; толькі мармуровыя сьцены адгукаліся пакеплівым рэхам. Здавалася, Цынобэр зьнік сьледу не пакінуўшы, бяз стуку, бяз грукі. На вуліцы пацішэла. Камэрдынэр пачуў гучны жаночы голас, які зьвяртаўся да людзей, і, выглянуўшы ў акно, убачыў, што людзі памалу разыходзяцца, перашэптваюцца і з падазрэньнем паглядваюць на вокны.

— Смута, здаецца, мінула, — сказаў камэрдынэр. — Ну, цяпер іх літасьцівы эксэленцыя, мабыць, выйдуць са свайго сховішча.

Ён зноў прайшоў у спальню, спадзеючыся, што, можа, нарэшце міністар аб'явіцца там.

Ён уважліва разглядаўся па баках і раптам заўважыў, што з прыгожай срэбранай пасудзіны з ручкай, што заўсёды стаяла каля туалета, бо міністар вельмі ёю даражыў як каштоўным князевым дарункам, тырчаць зусім маленькія худзенькія ножкі.

— Божа, божа! — з жахам закрычаў камэрдынэр. — Божа, божа! Калі я не мылюся, дык гэтыя ножкі іх эксэленцыі, спадара міністра Цынобэра, майго літасьцівага гаспадара. — Ён падышоў бліжэй і гукнуў, калоцячыся ад жаху, заглянуў у пасудзіну: — Ваша эксэленцыя! Ваша эксэленцыя, напрамілы бог, што вы там робіце? Чым вы там заняты?

Але як што Цынобэр не аказваўся, дык камэрдынэр на свае вочы пераканаўся ў небясьпецы, у якой былі іх эксэленцыя, і што прыйшоў час адкінуць усякі рышпект. Ён ухапіў Цынобэра за ножкі і выцягнуў яго. Ах, няжывы, няжывы быў ён — маленькі іх эксэленцыя! Камэрдынэр падняў моцны горасны энк; егер, слугі пасьпяшаліся да яго, пабеглі па князевага лейб-медыка. Тым часам камэрдынэр выцер насуха свайго беднага, злашчаснага гаспадара чыстымі ручнікамі, так што на віду застаўся толькі маленькі зморшчаны тварык.

Тут увайшла фройляйн фон Розэншэн. Спярша яна, бог ведае як, супакоіла народ. Цяпер яна падышла да нежывога Цынобэра; за ёю ішла старая Ліза, родная маці малюткі пры жыцьці. Маленькія вочкі былі заплюшчаны, носік белы, на вуснах ледзь прыкметная пяшчотная ўсьмешка, а галоўнае — зноў цудоўнымі локанамі рассыпаліся цёмна-каштанавае валасы. Фройляйн правяла рукой па галоўцы мальца, і на ёй адразу цьмяна загарэлася чырвоная палоска.

— О! — усклікнула фройляйн, і вочы яе засьвяціліся ад радасьці. — О Праспэр Альпанус! Вялікі майстар, ты стрымаў слова! Лёс яго вырашыўся, і зь ім акуплена ўся ганьба!

— Ах, — сказала старая Ліза, — ах, Божа ты мой літасьцівы, дык жа гэты не малютка Цахес, той ніколі ня быў такі прыгожы! Дык, значыцца, я прыйшла ў горад зусім дарма, і вы мне ня добра параілі, шаноўная фройляйн!

— Ня бурчы, старая, — сказала фройляйн. — Калі б ты добра прымала мае парады і не ўварвалася ў дом раней, чым я сюды прыйшла, усё было б табе лепей. Я паўтараю: малы, які ляжыць тут у пасьцелі, сапраўды і ісьціна твой сыноч, малютка Цахес.

— Ну, — усклікнула старая, і вочы ў яе заблішчалі, — ну, дык калі іх маленькі эксэленцыя і сапраўды маё дзіцятка, дык, значыцца, мне ў спадчыну дастануцца ўсе прыгожыя рэчы, якія тут навокал стаяць, увесь дом з усім, што ў ім?

— Не, — адказала фройляйн, — гэты ўсё зьнябылося, ты ўпусьціла патрэбны час, калі магла здабыць грошы і дабро. Табе — я адразу пра тое сказала, — табе багацьце не наканавана!

— Дык ці нельга мне, — сказала старая, і ў яе на вочы нагарнуліся сьлёзы, — ці нельга мне, прынамсі, узяць майго беднага мальца ў хвартух і занесьці дамоў? У нашага пастара шмат прыгожых пудзілаў — птушак і вавэрачак; ён напхае і майго небараку Цахеса, і я пастаўлю яго на шафу такім, які ён ёсьць, у чырвонай камізэлі, з шырокай стужкай і зоркай на грудзях, на вечны ўспамін!

— Ды ну! — усклікнула фройляйн амаль з прыкрасьцю. — Гэта ўжо зусім дурная думка! Гэтага ніяк нельга!

Тут старая пачала ўсхліпваць, жаліцца і бедаваць:

— Што мне з таго, што мой маленькі Цахес дастаўся да высокай шаноўлі і вялікага багацьця! Калі б ён жыў пры мне, я выгадала б яго ў беднасьці, і яму ніколі не давялося б упасьці ў гэтую праклятую срэбную пасудзіну, ён і зараз быў бы жывы і даваў бы мне дастатак і радасьць. Я насіла б яго ў ношцы, людзі шкадавалі б мяне і кідалі б мне манеты, а цяпер...

У пярэднім пакоі пачуліся крокі, фройляйн спраторыла старую, наказаўшы ёй чакаць унізе каля брамы, — перад ад’ездам яна дасьць ёй надзейны сродак разам пазбыцца ўсякай галечы і нэндзы.

І вось Розабэльвэрдэ зноў наблізілася да мёртвага і мяккім, дрыготкім, поўным глыбокага мілажалью голасам сказала:

— Небарачанька мой Цахес! Няшчасны выкідзень прыроды! Я зычыла табе добра. Слушна, было неразумна думаць, што вонкавы прыгожы дар, якім я надарыла цябе, падобна променю, пранікне ў тваю душу і абудзіць голас, які скажа табе: „Ты ня той, за каго цябе прымаюць, але старайся зраўняцца з тым, на чых крылах ты, нямогленькі, бяскрыленькі, узьлятаеш угору”. Але ўнутраны голас у табе так і не прагнуўся. Твой косны, бязжыцьцёвы дух ня мог лунаць, ты не адцураўся глупства, грубасьці і невуцтва! Ах! Калі б ты не падняўся зь нікчэмства, калі б ты застаўся маленькім нечасаным пяньцоухом, ты пазьбег бы ганебнай сьмерці! Праспэр Альпанус парупіўся, каб пасья сьмерці цябе зноў прынялі за таго, кім ты маёй воляй здаваўся пры жыцці. Магчыма, мне давядзецца яшчэ ўбачыць цябе маленькім жучком, увішняй мышкай альбо жвавай вавёрачкай, я буду толькі рада! Сьпі зь мірам, маленькі Цахес!

Ледзь толькі Розабэльвэрдэ пакінула пакой, як увайшлі княскі лейб-медык і камэрдынэр.

— Божа мілы, — усклікнуў медык, убачыўшы мёртвага Цынобэра і пераканаўшыся, што ўсе сродкі і спосабы вярнуць яго да жыцьця марныя, — напямілы бог, спадар камэрдынэр, як гэта сталася?

— Ах, — адказваў той, — ах, любасны спадар доктар, смута, альбо рэвалюцыя, — усё роўна як вы гэта назавяце, — шумела і бушавала ў прыхожай самым жудасным чынам. Іх эксэленцыя, баючыся за сваё каштоўнае жыцьцё, мабыць, мерыліся схавацца ў туалете, пакаўзнуліся і...

— Дык, значыцца, — урачыста і расчулена сказаў доктар, — дык, значыцца, ён памёр ад боязі памерці!

Дзьверы адчыніліся насцьцеж, і ў спальню імкліва ўбег бледны князь Барсануф, за ім сем камэргераў, яшчэ бялейшыя.

— Наўжо праўда? Няўжо праўда? — усклікнуў князь; але як толькі ўбачыў цельца спачылага, дык адхіснуўся і, падняўшы ўгору вочы, сказаў голасам, поўным самай вялікай скрухі: — О Цынобэр!

І сем камэргераў усклікнулі за князем: „О Цынобэр!” — і падаставалі, як і князь, насоўкі і паднесьлі іх да вачэй.

— Якая страта, — пачаў князь празь некалькі хвілін маўклівай горасьці, — якая неадшкадавальная страта для дзяржавы! Дзе знайсці дзяржаўнага мужа, які з такой самай годнасьцю насіў бы Ордэн зялёнаплямістага тыгра на дваццаці гузіках, як мой Цынобэр. Лейб-медык, як дапусьцілі вы, каб у мяне памёр такі чалавек! Скажыце, як гэта здарылася, як магло такое стацца, якая таму была прычына, з чаго памёр непаўторны?

Лейб-медык уважліва агледзеў курдупля, абмацаў усе месцы, дзе раней біўся пульс, правёў рукой па галаве спачылага, адкашляўся і мовіў:

— Мой найлітасьцівейшы валадар! Калі б я меў задаволіцца толькі бачнай паверхняй зьяваў, дык я мог бы сказаць, што міністар сканаў ад поўнай адсутнасьці дыханьня, а гэтая адсутнасьць дыханьня паходзіць ад немагчымасьці дыхаць, якая, немагчымасьць, у сваю чаргу, утворана стыхіяй, гуморам, той вадкасьцю, у якую ўпаў міністар. Я мог бы сказаць, што, такім чынам, міністар памёр гумарыстычнай

сьмерцю, аднак жа я далёкі ад меркаваньняў аж настолькі негрунтоўных, мне чужая страсьць тлумачыць, зыходзячы зь фізічных пачаткаў, тое, што натуральна і неабвержна пакоіцца на чыста псыхічных пачатках. Мой найлітасьцівейшы княжа, пачэсны муж гаворыць адкрыта! Першапрычына сьмерці міністра была закладзена ў Ордэне зялёнаплямістага тыгра на дваццаці гузіках!

— Як? — усклікнуў князь, гнеўна бліснуўшы вачыма на лейб-медыка. — Як? Што вы казалі? Ордэн зялёнаплямістага тыгра на дваццаці гузіках, які з такой годнасьцю, з такім далікацтвам на карысьць дзяржаве насіў спачылы, — у гэтым прычына яго сьмерці? Падайце мне доказы, альбо... камэргеры, якое вы наконт гэтага думкі?

— Ён павінен прывесьці доказы, ён павінен прывесьці доказы, альбо... — усклікнулі ўсе сем бледных камэргераў, і лейб-медык сказаў далей:

— Мой слаўны, найлітасьцівейшы княжа! Я гэта дакажу, і таму ня трэба ніякага „альбо"! Усё праходзіла такім чынам: цяжкі ордэнскі знак на стужцы, асабліва ж гузікі на сьпіне рабілі шкоднае ўздзеяньне на гангліі хрыбетніка. І ў той самы час ордэнская стужка рабіла ціск на гузавата-валакністую зросьліну паміж грудабрушной перапонай і верхняй брыжнай жылкай, якую, зросьліну, мы называем сонечным спляценьнем і якая дамінуе ў лабірынце іншых нэрвовых сплётаў. Гэты дамінуючы орган знаходзіцца ў разнастайных адносінах з цэрэбральнай сыстэмай, і натуральна, што згубнае ўздзеяньне на гангліі было таксама шкоднае і для яго. Але хіба непарушнае функцыянаваньне цэрэбральнай сыстэмы ня ёсьць неабходная ўмова сьвядомасьці, асобы як выявы найдасканалейшага спалучэньня цэлага ў адным фокусе? Ці не зьяўляецца ўвесь жыцьцёвы працэс дзейнасьцю ў абедзвюх сфэрах, у гангліяльнай і цэрэбральнай сыстэмах? Дык вось, памянёнае згубнае ўздзеяньне парушыла функцыі псыхічнага арганізму. Спачатку паявіліся змрочныя думкі пра тайнае самаахвяраваньне на карысьць дзяржаве праз хваравіта-балючае нашэньне ордэна і да таго падобнае; стан рабіўся ўсё больш небясьпечны, пакуль поўная дысгармонія паміж гангліяльнай і цэрэбральнай сыстэмамі не прывяла да поўнага зьнікненьня прытомнасьці, поўнага зьнішчэньня асобы. Гэты стан мы і пазначым словам „сьмерць"! Так, найлітасьцівейшы валадару, міністар ужо страціў сваю асобу і быў, такім чынам, зусім мёртвы, калі падаў у гэты фатальны сасуд. А таму прычына ягонай сьмерці была не фізічная, а невымерна больш глыбокая — псыхічная.

— Лейб-медык, — сказаў князь незадаволена, — лейб-медык, вы балбочаце паўгадзіны, але хай на мяне паляруш, калі я зразумеў хоць адно слова. Што вы разумеете пад фізічным і псыхічным?

— Фізічны прынцып, — зноў загаварыў медык, — ёсьць умова чыста вегетатыўнага жыцьця, а псыхічны, наадварот, абумоўлівае чалавечы арганізм, які знаходзіць рухавік свайго быцьця толькі ў духу, у здольнасьці мысьліць.

— Я ўсё яшчэ, — усклікнуў князь з найвялікшай прыкрасьцю, — усё яшчэ не разумею вас, бязглузды вы чалавеча!

— Я мяркую, — сказаў доктар, — я мяркую, найсьвятлейшы княжа, што фізічнае датычыцца толькі чыста вегетатыўнага жыцьця, пазбаўленага здольнасьці мысьліць, як гэта мае месца ў расьлін, а псыхічнае адносіцца да здольнасьці мысьліць. Але калі апошняе ў чалавечым арганізме стаіць на чале, дык медыку належыцца заўсёды пачынаць са здольнасьці мысьліць, з вобласьці духу, і глядзець на цела толькі як на васала духу, які павінен падпарадкоўвацца, калі гэтага жадае яго валадар.

— Ого! — усклікнуў князь. — Ого! Лейб-медык, кінце вы гэта! Лячыце маё цела і ня турбуйцеся апекамі над маім духам, які яшчэ ніколі не цвяліў мяне. Увогуле, лейб-медык, вы вельмі распацешны чалавек, і калі б я не стаяў цяпер каля цела свайго міністра і ня быў так расчулены, я ведаў бы, што мне рабіць. А цяпер, камэргеры, пральемце яшчэ сьлязу над ложкам супакоенага і пойдземце палуднаваць.

Князь прыклаў насавачку да вачэй і ўсхліпнуў, камэргеры зрабілі тое самае; потым усе выйшлі.

Каля дзвярэй стаяла старая Ліза, навесіўшы на руку некалькі вязанак цудоўнай залацістай цыбулі, лепшай за якую не знайсці. Незнарок позірк князя ўпаў на гэтую гародніну. Ён спыніўся, скруха знікла з ягонага твару; ён ласкава і літасьціва ўсьміхнуўся і сказаў:

— Колькі жыву, а не давялося мне бачыць такіх цудоўных цыбулін, мабыць, яны цудоўныя і на смак! Вы прадаеце іх, мілая?

— А як жа, — адказала Ліза, нізка прысядаючы, — а як жа, найлітасьцівейшая ваша сьветласьць, продажам цыбулі я здабываю сабе мой гаротны пракорм. Яны салодкія, як чысты мёд. Ці не заўгодзіцца прычасьціцца, найлітасьцівейшы спадару?

Яна працягнула князю вязанку самых ядронных, самых бліскучых цыбулін. Той узяў, усміхнуўся, цмокнуў і ўсклікнуў:

— Камэргеры, хай адзін з вас падасьць мне ножык! — Атрымаўшы нож, князь асьцярожна і далікатна абабраў цыбуліну і пакаштаваў. — Якая смаката! Які салад! Які чуд! Які агонь! — усклікнуў ён, і вочы ў яго заблішчалі ад захапленьня. — Мне быццам здаецца, што я бачу перад сабою нябожчыка Цынобэра, які ківае мне і шэпча: „Купляйце, ежце гэтую цыбулю, мой княжа, гэтага вымагаюць інтарэсы дзяржавы”. — Князь сунуў старой Лізе некалькі залатовак, і камэргеры мусілі расоваць па кішэнях астатнюю цыбулю. Больш за тое! Ён пастанавіў, каб наперад, апрача старой Лізы, ніхто іншы не пастаўляў цыбулю для княскіх фрыштыкаў. І вось маці курдуля Цахеса, не разбагацеўшы, канечне, знябылася ўсякай галечы і беднасьці, і, мабыць, у гэтым ёй пасобілі тайныя чары добрай феі Розабэльвэрдэ.

Пахаваньне міністра Цынобэра было ці не самае вялікапышнае, з тых, што калі-небудзь даводзілася бачыць у Керапэсе; князь, усе кавалеры Ордэна зялёнаплямістага тыгра ў глыбокай жалобе ішлі за труною. Званілі ва ўсе званы, нават некалькі разоў стрэлілі з абедзьвюх марціраў, якія зь вялікімі выдаткамі былі набытыя князем дзеля феерверкаў. Гараджане, народ — усе плакалі і бедавалі, што айчына засталася без найлепшай сваёй апоры і што каля стэрна кіраваньня, мабыць, ніколі больш не станя дзяржаўны муж, поўны такога глыбокага розуму, душэўнай велічы, рахманасьці і нястомнай рупнасьці за ўсеагульную даброць, як Цынобэр.

І на самай справе, страта гэтая засталася незаменнай, бо ніколі больш не знайшлося міністра, якому аж так упасаваў бы Ордэн зялёнаплямістага тыгра на дваццаці гузіках, як адышламу ў вечнасьць незабыўнаму Цынобэру.

Разьдзел апошні

Сур’ёная просьба аўтара. — Як прафэсар Мош Тэрпін супакоіўся, а Кандзіда ўжо ніколі больш не магла гневацца. — Як залаты жук забрунжаў нешта на вушка доктару Праспэру Альпанусу і як той зьехаў, а Бальтазар пачаў жыць у шчасьлівым суржэнстве.

Ужо блізіцца час, калі той, хто піша табе, любасны чытач, гэтыя лісты, вымушаны будзе з табою разьвітацца, і вось яго ўжо агортвае туга і нясьмеласьць. Яшчэ шмат чаго ён ведае пра важныя дзеі курдуліка Цынобэра і зь вялікай ахвотай пераказаў бы табе ўсё чыста, о мой чытач, бо палкасьць, якая нарадзілася ў ягонай душы, неадольна прымусіла яго напісаць гэтую аповесьць! Але! азіраючы ўсе падзеі, як яны былі паказаны ў папярэдніх дзевяці разьдзелах, ён адчувае, што ў іх ужо ёсьць столькі ўсякага дзівоснага, бездумнага, супраціўнага цвярозаму розуму, што, гурбуючы яшчэ мноства падобнага, ён ставіць сябе пад рызыку, што, ўжываючы на ліхое твой давер, любасны чытач, зусім ня знойдзе з табою ніякага зладу. Ён упрошвае цябе з тугою і нясьмеласьцю, якія так нечакана сыціснулі яго грудзі, калі ён напісаў „Разьдзел апошні”, — хай будзе табе заўгодна з сапраўднай весялосьцю і

спакойным сэрцам сузіраць гэтыя дзіўныя вобразы, нават сябравацца зь імі; яны наваяны паэту прывідным духам — Фантазусам, чыёй незвычайнай, капрызлівай натурай ён, магчыма, дазволіў сабе занадта захапіцца. А таму ня гневайся на абодвух — паэта і нязвычайнага духа! А калі ты, любасны чытач, зрэд-часу з таго-сяго пасьмейваўся сам сабе, дык ты быў у тым самым настроі, які хацеў выклікаць аўтар гэтых старонак, і тады, думае ён, ты многага не залічыш яму ўвіну.

Шчыра кажучы, гэтая аповесьць магла б закончыцца трагічнай сьмерцю курдуліка Цынобэра. Але хіба не прыемней будзе, калі замест скрушлівага пахаваньня яе завершыць радаснае вясельле?

Ну дык вось, зьлёгка нагадаем яшчэ пра прыгажуню Кандзіду і шчаслівага Бальтазара.

Прафэсар Мош Тэрпін быў адукаваны, спанатраны ў навуках чалавек, які, згодна з мудрым выслоўем: „Nil admirari”⁶ ужо шмат-шмат гадоў не здзіўляецца, што б там ні здаралася. А цяпер, свабодны ад усёй сваёй мудрасьці, ён мусіў увесь час здзіўляцца, аж пад канец пачаў скардзіцца, што больш ня ведае, ці праўда прафэсар Мош Тэрпін, які раней кіраваў усімі справамі па натуральнай лініі ва ўсёй дзяржаве, усё яшчэ ходзіць на сваіх нагах, дагары галавою.

Спачатку ён здзівіўся, калі Бальтазар прадставіў яму доктара Праспэра Альпануса як свайго дзядзьку і той паказаў яму даравальны запіс, паводле якога Бальтазар зрабіўся ўладальнікам сельскага дамка за гадзіну язды ад Керапэса, разам з памежнымі ляснымі абшарамі, палямі і лугамі; ён ледзь паверыў сваім вачам, калі ўбачыў, што ў інвэнтарным росьпісе памянёна каштоўнае начынне, нават залатыя і срэбныя зьліткі, каштоўнасьць якіх перавышала ўсё багацьце княскай скарбніцы. Потым ён здзівіўся, паглядзеўшы праз Бальтазараву ларнэтку на выдатную труну, у якой пакоіўся Цынобэр, і яму раптам здалася, што ніякага міністра Цынобэра ніколі ня было, а быў толькі маленькі, няўключны, нягеглы выпладзень, якога выпадкова палічылі за разумнага, усёведнага, мудрага міністра Цынобэра.

Здзіўленьне Моша Тэрпіна дасягнула найвышэйшай ступені, калі Праспэр Альпанус пачаў вадзіць яго па доме, паказваючы сваю бібліятэку і іншыя вельмі дзівосныя рэчы, і нават учыніў цэлы шэраг пікантных досьледаў з рэдкімі расьлінамі і жывёламі.

Прафэсару дапала ў галаву, што ўсе ягоныя дасьледаваньні па лініі натуральнай гісторыі абсалютна нічога ня вартыя і ён заключаны ў выдатны, стракаты, чароўны сьвет, быццам у яйка. Гэтая думка так перапалохла яго, што пад канец ён пачаў скардзіцца і плакаць, як дзіця. Бальтазар адразу адвёў яго ў даволі вялікі вінны склеп, дзе вачам прафэсара явіліся бліскучыя бочкі і бутэлькі. Тут, лічыў Бальтазар, яму будзе больш вальготна ўчыняць свае штудыі, чым у княскім склепе, і ён зможа поўніцай дасьледаваць прыроду ў цудоўным парку.

Тут прафэсар супакоіўся.

Вясельле Бальтазара згулялі ў загародным доме. Ён, яго сябры — Фабіян, Пульхер — усе здзіўляліся зь незямной прыгажосьці Кандзіды, чароўнага характа яе адзеньня, усёй яе істоты. То і насамрэч былі чары, бо фея Розабэльвэрдэ, якая была на вясельлі пад выглядам кананісы фон Розэншэн, забылася на свой гнеў і сама ўбрала Кандзіду пышнымі, прыгожымі ружамі. А яно ж вельмі добра вядома, што сукенка станецца ў акурат каму хоч, калі за справу возьмецца фея. Апрача таго Розабэльвэрдэ падарыла чароўнай нявесьце бліскучыя каралі, магічнае дзеянне якіх выяўляецца ў тым, што надзеўшы іх, яна ўжо ніколі не магла быць засмучана якой-небудзь драбязою, дрэнна завязаным бантам, няўдалай прычоскай, плямай на бялізны альбо чым-небудзь яшчэ. Гэтая здольнасьць, якою каралкі надзялялі Кандзіду, надавала яе тварыку адмысловы шарм і прыветлівую весялосьць.

Маладыя былі на сёмым небе і — такое дзеянне рабілі на іх тайныя чары мудрага Альпануса — усе знаходзілі словы і прыветлівыя позіркы мілым сябрам. Праспэр Альпанус і Розабэльвэрдэ паклапаціліся пра тое, каб дзень вясельля быў

6 З нічога не давацца дзіву (лац.).

пазначаны прыгожымі цудамі. Усюды з кустоў і дрэў чулася салодкая гармонія каханьня, тым часам як з-пад зямлі вырасталі бліскучыя сталы з выдатнымі далікатэснымі лагодкамі і крышталёвымі графінамі, зь якіх цурчала высакароднае віно, якое разьлівалася агнём па жылах.

Настала ноч, і агнявыя вясёлкі перакінуліся над паркам, і бліскучыя птушкі і насякомыя запырхалі навакол, і, калі яны трымцелі крыльцамі, зь іх сыпаліся мільёны іскраў і складваліся ў розныя прыгожыя фігуркі, якія ўвесь час мяняліся, скакалі і куляліся ў паветры і раптоўна зьнікалі ў кустах. І ўсё мацней гучала лясная музыка, і начны вецер разносіў таямнічы шэпт і салодкі водар.

Бальтазар, Кандзіда, госьці прызналі дзеянне магутных чараў Праспэра Альпануса, але Мош Тэрпін, захмялеўшы, сьмяяўся і казаў, што за ўсім гэтым крыецца ня хто там які, а прайдзісьвет — оперны дэкаратар і князеў феерверкер.

Пачуліся рэзкія ўдары звона. Бліскучы залаты жук апусьціўся на плячо Праспэра Альпануса і, здавалася, нешта ціхенька забрунжаў яму на вуха.

Праспэр Альпанус устаў са свайго месца і сказаў урачыста і сур'ёзна:

— Любасны Бальтазар, цудоўная Кандзіда, сябры мае! Настаў час — Лотас кліча, я мушу з вамі расстацца!

Тут ён падышоў да маладой пары, пачаў зь ёю ціха гутарыць. Абодва, Бальтазар і Кандзіда, былі вельмі расчуленыя, здавалася, Праспэр даў ім розныя добрыя парады; ён абняў іх зь пяшчотнай гарачнасьцю.

Потым ён зьвярнуўся да фройляйн фон Розэншэн і гэтак сама ціха загаварыў зь ёю, — мабыць, яна надавала яму розных даручэньняў па лініі чараўніцтва і фей, і ён вельмі ахвотна ўзяўся іх выконваць.

Тым часам з воблакаў апусьцілася маленькая крышталёвая карэта зь дзвюма бліскучымі стракозамі, якімі кіраваў срабрысты фазан.

— Бывайце, бывайце! — усклікнуў Праспэр Альпанус, сеў у карэту і пачаў падымацца ўсё вышэй і вышэй над вясёлкамі, пакуль нарэшце ня бліснуў у нябесных высях маленькай зорчак, якая зьнікла ў аблоках.

— Цудоўны мангальф'ер! — прахрыпеў Мош Тэрпін і, адолены віном, апусьціўся ў глыбокі сон.

Бальтазар, паслухаўшыся парадаў Праспэра Альпануса, здабываючы разумную карысьць з валоданьня цудоўнай сядзібай, зрабіўся сапраўды добрым паэтам, а як што іншыя ўласцівасьці гэтага маёнтка, пра якія казаў, маючы на ўвазе Кандзіду, Праспэр Альпанус, спраўдзіліся і як што Кандзіда ніколі ня здымала каралькаў, падораных ёй на вясельлі кананісай Розэншэн, дык Бальтазар зажыў у шчасьлівым сужэньстве, радасьці і шчасці, як толькі мог калі-небудзь зажыць паэт з цудоўнай маладой жонкай.

І, такім чынам, казка пра мальчика Цахеса, празванага Цынобэрам, цяпер і на самай справе набыла радасны

КАНЕЦ.

Камэнтар

Пафнуцій — Гофман узяў большасьць імёнаў з кнігі Ёгана Геарга Цымэрмана (1728 — 1795) „Пра самотнасьць” (1784) — Пафнуцій, Праспэр Альпанус, Барсануф, Пталамэй Філадэльфус, Руфінус.

Дзень сьвятога Лаўрэна — 10 жніўня.

Альрайн — корань мандрагоры, падобны на маленькага чалавечка.

Кніга турніраў Рыкснэра — Маецца на ўвазе кніга Геарга Рукснэра (выдадзена ў 1530 г.), у якой апрача зьвестак пра турніры дадзена апісаньне германскіх дваранскіх гербаў.

... *належае ведзьмам выпрабаваньне* — западозраных у вядзьмарстве кідалі ў ваду; калі чалавек не тануў, гэта служыла доказам яго сувязі з д'яблам.

„*Cір! увядзіце асьвету!*” — Парадыйнае пераасэнсаваньне славутага закліку, зь якім маркіз Поза ў драме Шылера „Дон Карлас” зьвяртаўся да караля Філіпа II — „*Cір! — дайце свабоду думкі!*” (3 акт, 10 сцэна).

Джынiстан — жытлішча феяў у казках „Тысячы і адной ночы”.

... *разбіты асьлінай сківіцай* — паводле Бібліі (Суддз. 15:15), Самсон пабіў асьлінай сківіцай філістымлянаў. Нямецкае слова Philister азначала — „філістымлянін”.

... *вылечыць высакароднага прынца* — гутарка паміж Гамлетам і Гільдэнстэрнам у „Гамлеце” Шэкспіра (3 акт, 2 сцэна).

„*Чароўны пярсьцёнак*” — У 1813 годзе выйшаў раман „Чароўны пярсьцёнак” барона дэ ла Мот-Фукэ (1777 — 1843), запрыязьненага з Гофманам.

... *най-найвышэйшая ступень жаночай жаночкасьці* — сатырычны намёк на Ліяну ў рамане Жан Поля „Тытан” (1800-1803).

... *прыпадабняюцца да сьвятога Гэраніма* — такія зьвесткі ў Цымэрмана („Пра самотнасьць”).

Лукаш Кранах Старэйшы (1472 — 1553), мастацтва якога было вольнае ад перайманьня італьянскіх узораў, прадстаўлены тут як чыста нямецкі мастак.

... *нагадваючы картэзыянскага хохліка* — так была названа французскім філосафам Рэнэ Дэкартам (лац. Рэнатус Картэзіус, 1596 — 1650) полая шкляная лялька, якая плавала ў вадзе вэртыкальна.

Канцэрт Віёці — Джывані Баціста Віёці (1753 — 1824) — італьянскі скрыпач-віртуоз і кампазітар.

Шклянны гармонік — старадаўні музычны інструмент, які складаўся са шклянных паўшар’яў, які гучаў ад дакрананьня вільготных пальцаў.

... *казыміравыя панталоны* — казымір, кашамір — тканіна.

Каліостра — Аляксандар граф Каліостра, сапр. Джузэпэ Бальзама (1743 — 1795), шырока вядомы ў Еўропе італьянскі авантурнік і шарлатан.

Віглебава „Магія” — Ёган Крысьціян Віглеб аўтар кнігі „Навука натуральнай магіі” (1782), з маладосьці вядомай Гофману.

... *заезны натураліст, які вяртаўся з Паўночнага полюса.* — Жартоўны намёк на пісьменьніка Адэльберта фон Шаміса, які ў той час якраз вярнуўся з падарожжа вакол сьвету.

Зараастр (Заратустра, Заратуштра) — рэфарматар старажытнаіранскай рэлігіі, якая атрымала назву — зараастрызм.

Оксгофт — бочка, прыкладна на тры вядры.

Алікантэ — дэсертнае віно зь іспанскай правінцыі Алікантэ.

Чарта-Бхада — у кнізе Готхільфа Генрыха Шуберта „Погляды на начны бок натуральных навук” (1808) згадваецца індыйская кніга з такой назвай.

Міністар Ючы — у Шубэртавых „Поглядах...” расказваецца пра кітайскага імператара, які правіў 5 ст. да н.э., міністар якога Ючы вызначыў Палярную зорку

„*На небе і ў зямлі схавана болей...*” — Шэкспір, „Гамлет”, дзея першая, сцэна пятая.

... *ён памёр ад боязі намерці* — словы з драмы Фрыдрыха Шлегеля „Аларкос” (1802), якія ў час першага прадстаўленьня выклікалі сьмех у публікі.

Гумор — вадкасьць; грэцкі ўрач Гіпакрат (460 — 377) лічыў асновай усяго сутнага чатыры гуморы.

Мангальф’ер — паветраны балон, названы так паводле імя іх вынаходнікаў братоў Мангальф’е.